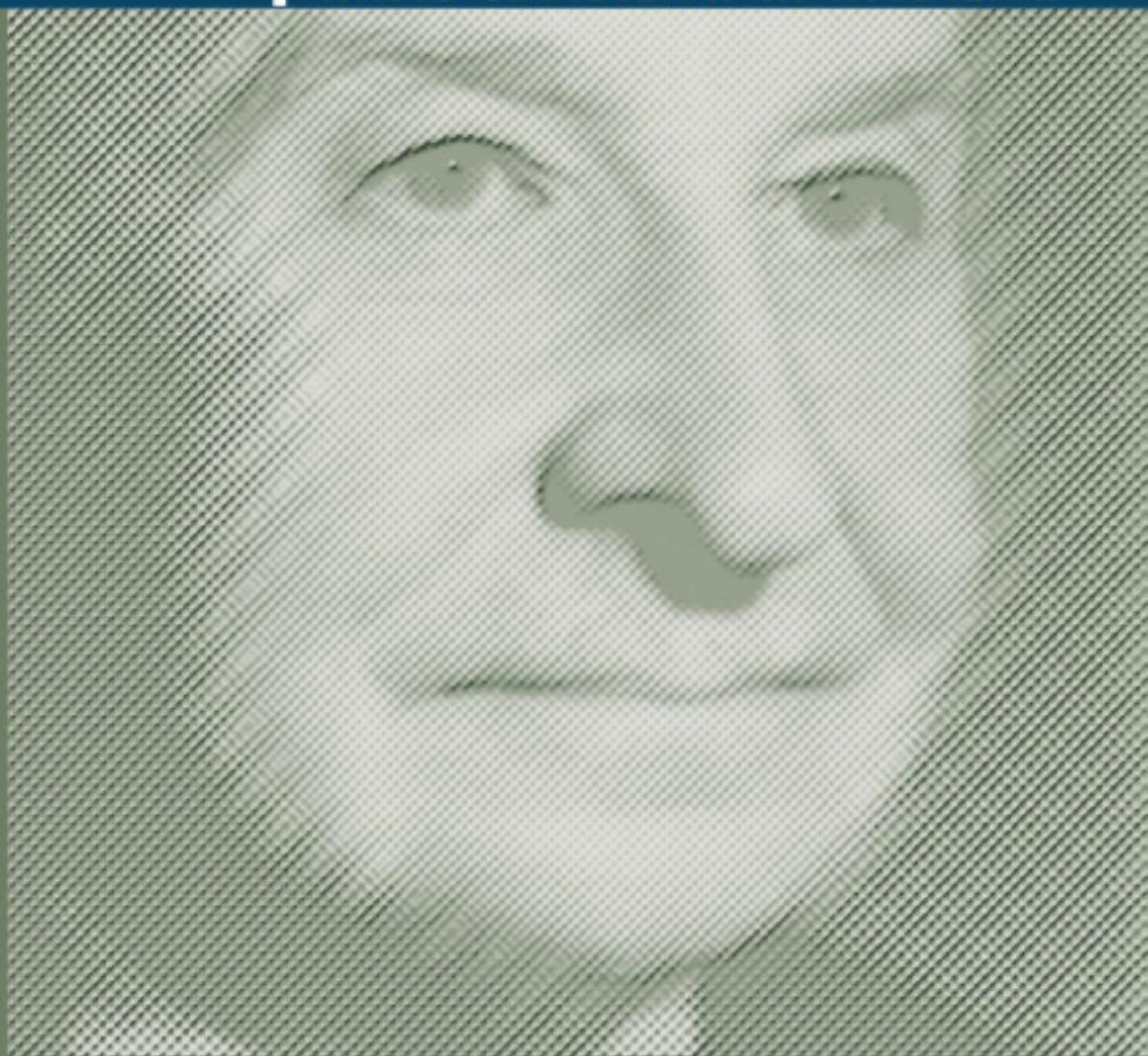
Ekonominė politika

MINTYS ŠIANDIENAI IR RYTDIENAI

Ludwig von Mises

Lietuvos laisvosios rinkos institutas

Ludwig von Mises

Ekonominė politika

MINTYS ŠIANDIENAI IR RYTDIENAI

Iš anglų kalbos vertė
ALGIRDAS DEGUTIS

Vilnius 2006

Dėkojame knygos rėmėjams:

AB bankui „Hansabankas" (*Giedriui Dusevičiui), Gintautui Monkevičiui,*
UAB „Vilniaus rentinys" *(Juozui Zykui)*

ISBN 978-609-8101-05-8

TURINYS

Pratarmė antrajam lietuviškam leidimui

Ludwigo von Miseso knyga „Ekonominė politika“, parengta jo Argentinoje 1958 metais skaitytų paskaitų pagrindu, Lietuvoje leidžiama jau antrą kartą. Lietuvos visuomenei pristatome naują, kokybiškesnį knygos leidimą, papildytą ekonomisto Murray Rothbardo mintimis apie iškilųjį šio leidinio autorių. Beje, tarp 1992 metų Lietuvos ir 1958 metų Argentinos būta daug bendro: abi vadavosi iš totalitarinės sistemos, siekė naujų idėjų ir laisvės. Šiandien padėtis Lietuvoje jau kita. Dabartinės studentų auditorijos, panašiai kaip tos, kuri klausėsi Miseso paskaitų, neslegia totalitarizmo našta, ir ji yra kupina naujų idėjų. O internetas, vienas kapitalizmo produktų, leidžia kur kas geriau pažinti šio žymiausio XX amžiaus ekonomisto ir socialinio filosofo darbus.

Knygoje spausdinamos Miseso paskaitos kaskart „užkabina“ vis nauju aspektu, ypač gilinantis į tokius reiškinius kaip konkurencija, atlyginimų skirtumai skirtingose šalyse, valstybės parama kultūrai, valstybinis reguliavimas, saugantis nuo neprotingo žalingų produktų vartojimo, valstybės kišimasis į rinką. Įdomu tai, jog šiandien šiais klausimais vyksta tokios pačios diskusijos, kaip ir prieš pusšimtį metų. Kaip pabrėžia pats Misesas, kai kurias klaidas mes kartojame kopijuodami jas dar nuo Senovės Romos imperijos laikų, atvedusių ją į dekadansą ir žlugimą.

Yra daug mokslininkų, kurie nusipelnė išskirtinio dėmesio dėl savo ypatingo indėlio į idėjų raidą, dėl atradimų, kurie leido naujai, atsikratant ankstesnių klaidų, įvertinti visiems žinomus faktus. Visgi Ludwigas von Misesas tarp jų pelnytai turėtų būti laikomas ryškiausiu. Lietuvos visuomenėje kol kas gerokai žinomesni yra kiti ekonomistai: darbo spontaninį pasidalijimą ir jo naudą įtaigiai aprašęs Adamas Smithas, klaidingą Adamo Smitho objektyviosios vertės teoriją redukavęs iki dar labiau klaidinančios darbo vertės teorijos ir, deja, ją irgi įtaigiai išpopuliarinęs Karlas Marxas, politikus pragaištingais ekonominiais receptais – infliacijos ir valstybės išlaidų didinimu – aprūpinęs Johnas Maynardas Keynesas, nuosaikusis (jokiu būdu nei nuoseklus, nei radikalus) laisvosios rinkos šalininkas pozityvistas Miltonas Friedmanas, garsiausias Miseso mokinys ir kolega Friedrichas von Hayekas ar populiariuosius daugelio skonį atitinkančius vadovėlius parašęs Paulas Samuelsonas.

Kodėl susiklostė tokia situacija – vienareikšmiško atsakymo nėra. Viena priežasčių gali būti ta, kad Misesas nuo pat savo pirmųjų darbų rašė taip, kad jam paprieštarauti nelabai buvo kaip, o pritarti – nei kolegos ekonomistai, nei politikai nelabai norėjo, nes būtų tekę paneigti daugelį savo ligi tol propaguotų tiesų. Ne mažiau svarbi priežastis yra ta, kad faktiškai valstybės finansuojamas (o kartu ir kontroliuojamas) ekonomikos mokslas tiesiog negalėjo nuolat rodyti valstybės politikos klaidų. Be to, kai mokslas finansuojamas mokesčių mokėtojų, tampa labai patrauklu nuolat tirti vis naujus atvejus ir atlikti vis

naujus palyginimus, tuo pagrindžiant vis naujas „teorijas“. Toks empirizmas žavus savo apgaulingu neišsemiamumu – lyginti, studijuoti atvejus ir taip be galo „atrasti“ vis kažką nauja (pavyzdžiui, minimalus darbo užmokestis šiuo atveju turėjo įtakos, o šiuo – ne, kainas vienur reikia reguliuoti, o kitur gal ir ne ir t.t.). Miseso išplėtotos austrų ekonomikos mokyklos dedukcinis metodas parodo ne atvejus, o dėsnius. Pastarieji dažnai daug kam nepatinka, nes užkerta kelią begaliniams eksperimentams ir senų klaidų kartojimui. Galbūt dėl to, kad niekada dirbtinai nemėgino rasti valstybei kito vaidmens, išskyrus taisyklių laikymosi priežiūrą, ir niekada nesivaikė madų, o visada likdavo atkakliai nuoseklus, Misesas visada buvo lengviau priimamas tų, kurie arba, kaip Mises mokiniai, išdrįsdavo pripažinti, jog iki šiol klydo, arba yra pakankamai jauni ir neprikimšti klaidingų socializmo idėjų.

Misesas ir visa austrų ekonomikos mokykla išgarsėjo žymiausiam Miseso mokiniui Friedrichui von Hayekui 1974 metais gavus Nobelio premiją už verslo ciklų teoriją. Teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad šios teorijos pradmenis sukūrė ne kas kitas, o pats Misesas. Jis ekonomikoje atliko titaniškas užduotis: integravo pinigų teoriją į bendrąją ekonomikos teoriją, parodė socializmo ekonominės sistemos neįmanomumą, išplėtojo dedukcinį metodą ekonomikoje. Šis jo indėlis į ekonomiką, jo konceptualūs darbai „Pinigų ir kredito teorija“, „Socializmas“, „Liberalizmas“, „Žmogiškoji veikla“, „Teorija ir istorija“ daro Misesą neabejotinai geriausiu bent jau XX amžiaus ekonomistu.

Knyga „Ekonominė politika“ – tai ne šiaip pastabos apie ekonominę politiką, tai plačiajai auditorijai suprantama ypač gilios ekonominės politikos analizės versija. Tai, ką joje teigia Misesas, yra paremta didžiule teorine analize, o už kiekvieno tarsi netyčia išsprūdusio pavyzdžio glūdi ne tik daugybė kitų pavyzdžių, bet ištisa ekonomikos teorija. Šia prasme knyga gali atstoti daugybę kitų šios tematikos leidinių. Išmokus joje glaustai ir paprastai pateiktas pamokas netektų nuolat suktis užburtame gerų ekonominės politikos ketinimų ir neva netikėtų blogų padarinių rate, kuris taip dažnai būdingas ekonominės politikos praktikai.

Kita vertus, knyga „Ekonominė politika“ neatstos gilios analizės, kurią Misesas siūlo savo akademiniuose darbuose. „Ekonominė politika“ plius sveikas protas leidžia įvertinti daugelį šios srities aktualijų, tačiau norint jas analizuoti tenka įvaldyti dedukcinį ekonominės analizės metodą ir nuosekliai taikyti jį ant Miseso suręstų ekonomikos pamatų. Gaila, kad tokie veikalai, kaip svarbiausias konceptualus Miseso darbas „Žmogiškoji veikla“ *(Human Action),* dar nežinia kada pasirodys lietuviškai. Taigi kol kas žingeidžiuosius raginu atrasti Miseso minčių klodus, kurie dabar prieinami ir jo vardo instituto interneto svetainės lankytojams. O tiems, kuriems į rankas pateko ši knyga, linkiu malonaus skaitymo.

Dr. Remigijus Šimašius,

Lietuvos laisvosios rinkos instituto prezidentas

Pratarmė

Ši knyga atspindi pamatinę autoriaus nuostatą, dėl kurios juo žavėjosi – ir žavisi – jo sekėjai bei puola priešininkai. Nors kiekviena šių šešių paskaitų gali būti laikoma atskira esė, jų visuma sudaro harmoniją, teikiančią tokį estetinį pasigėrėjimą, koks kyla žvelgiant į puikiai suprojektuoto pastato architektūrą.

FRITZ MACHLUP
PRINCETON, 1979 M.

1958 metų pabaigoje dr. Albertas Benegas-Lynchas pakvietė mano vyrą į Argentiną skaityti paskaitų ciklo, o manęs paprašė jį lydėti. Šioje knygoje pateikta tai, ką mano vyras kalbėjo šimtams Argentinos studentų per tas paskaitas.

Į Argentiną atvykome praėjus vos keletui mėnesių po priverstinio Perono bėgimo iš šalies. Jis valdė destruktyviai ir visiškai sugriovė Argentinos ekonomikos pamatus. Ne ką geresnis buvo ir jį pakeitęs Eduardas Lonardi. Tauta buvo pasirengusi priimti naujas idėjas, o mano vyras – jomis pasidalyti.

Jo paskaitos buvo skaitomos anglų kalba milžiniškoje Buenos Aires universiteto salėje. Dviejose gretimose auditorijose per ausines studentai klausėsi sinchroninio vertimo į ispanų kalbą. Ludwigas von Misesas nevaržomai kalbėjo apie kapitalizmą, socializmą, intervencionizmą, komunizmą, fašizmą, ekonominę politiką ir diktatūros pavojus. Jauni mano vyro klausytojai nedaug žinojo apie rinkos laisvę ar asmens laisvę. Kaip rašiau savo knygoje „Mano gyvenimas su Ludwigu von Misesu“, „Jeigu tais laikais kas nors kitas būtų drįsęs taip užsipulti fašizmą ir komunizmą kaip tai darė mano vyras, jis iškart būtų areštuotas policijos, o susirinkimas išvaikytas“.

Klausytojai reagavo taip lyg būtų atvertas langas ir į patalpas įsiveržtų gaivaus oro srovė. Jis kalbėjo be užrašų. Kaip visuomet, jo mintis rikiavo tik keletas žodžių, užrašytų ant skiautelės popieriaus. Jis tiksliai žinojo, ką norėjo pasakyti, ir labai paprastais žodžiais taip vykusiai dėstė savo idėjas auditorijai, kad ši, nors ir nežinodama jo darbų, gerai suprato, kas sakoma.

Paskaitos buvo įrašytos į magnetofono juostą. Vėliau iš juostos jas užrašė vietos sekretorius, kurio rankraštį ir radau pomirtiniuose vyro popieriuose. Skaitydama užrašus labai gyvai prisiminiau, su kokiu entuziazmu argentiniečiai reagavo į mano vyro žodžius. Ir man – neekonomistei – pasirodė, kad tos paskaitos, skaitytos neprofesionaliai Pietų Amerikos auditorijai, būtų kur kas geriau suprantamos nei dauguma teorinių Ludwigo von Miseso darbų. Jaučiau, kad jose tiek daug vertingos medžiagos, tiek minčių, reikšmingų šiandienai ir ateičiai, kad jas būtina paskelbti.

Pratarmė

Kadangi mano vyras nerengė šių paskaitų spaudai, šį darbą teko atlikti man. Aš labai stengiausi išsaugoti kiekvieno sakinio prasmę, nė kiek nekeisti turinio ir palikti visus vyro dažnai vartotus posakius, taip gerai pažįstamus jo skaitytojams. Aš tik sujungiau sakinius praleisdama kai kuriuos žodžius, kurie paprastai vartojami bendraujant neformaliai. Jeigu man pavyko iš šių paskaitų parengti knygą, tai tik todėl, kad kiekviename sakinyje man skambėjo vyro balsas, girdėjau jį kalbant. Man jis buvo gyvas – taip aiškiai įrodinėdamas per didelės valdžios blogybes ir pavojus, taip suprantamai ir skaidriai apibūdindamas diktatūros ir intervencionizmo skirtumus, taip sąmojingai kalbėdamas apie istorines asmenybes; vos kelių jo pastabų pakako, kad atgytų seniai praėję laikai.

Naudodamasi proga noriu padėkoti savo geram bičiuliui Georgui Koeteriui už pagalbą šiame darbe. Jo kaip redaktoriaus patirtis ir mano vyro teorijų išmanymas buvo labai naudingi rengiant šią knygą.

Tikiuosi, kad šias paskaitas perskaitys ne tik specialistai, bet ir daugelis mano vyro gerbėjų neekonomistų. Ir labai tikiuosi, kad ši knyga pasieks jaunimą, ypač aukštųjų mokyklų ir koledžų studentus visame pasaulyje.

MARGIT VON MISES
NIUJORKAS, 1979 M. BIRŽELIS

Ludwigas VON **M**ISESAS
(1881–1973)

Vienas žymiausių XX amžiaus ekonomistų ir socialinių filosofų Ludwigas von Misesas per savo ilgą ir labai kūrybingą gyvenimą plėtojo integruotą dedukcinį ekonomikos mokslą, grindžiamą pamatine aksioma, jog žmogiškosios būtybės veikia sąmoningai siekdamos geidžiamų tikslų. Nors pati jo ekonominė analizė buvo teikiama kaip „vertybiškai neutrali“ – kaip nepriklausoma nuo ekonomistų išpažįstamų vertybių – Misesas darė galutinę išvadą, jog vienintelė gyvybinga ekonominė politika yra toji, kuri pripažįsta neribotą *laissez-faire,* laisvąją rinką ir nevaržomą naudojimąsi privačia nuosavybe, o valdžios užduotį griežtai apriboja asmens ir nuosavybės apsauga jos teritorinėje erdvėje.

Misesas sugebėjo parodyti, (a) kad laisvosios rinkos plėtra, darbo pasidalijimas ir privataus kapitalo investavimas yra vienintelis galimas kelias į žmonijos gerovę ir klestėjimą; (b) kad socializmas būtų pragaištingas šiuolaikinei ekonomikai, nes be privačios kapitalinių gėrybių ir žemės nuosavybės negalimas joks racionalus įkainojimas arba kaštų įvertinimas ir (c) kad valstybinė intervencija, trikdydama ir iškreipdama rinką, būdama kontraproduktyvi ir kumuliacinė, neišvengiamai nuveda į socializmą, jeigu ji nėra ryžtingai nutraukiama.

Laikydamasis šių pažiūrų ir atkakliai skindamasis kelią į tiesą amžiuje, kurį vis labiau traukė etatizmas ir kolektyvizmas, Misesas garsėjo savo „nepalenkiamumu“ ginant *laissez-faire* ir pinigų aukso standartą.

Niekada neturėjęs etatinio universitetinio posto nei Austrijoje, nei vėliau Jungtinėse Valstijose Misesas vis dėlto tvirtai laikėsi savo linijos. Būdamas Austrijos vyriausybės vyriausiuoju ekonomikos patarėju trečiajame XX a. dešimtmetyje Misesas sugebėjo vien savo pastangomis sulėtinti Austrijos infliaciją. Jis taip pat įsteigė savo „privatų seminarą“, kuris pritraukė daug gabių jaunų ekonomistų, socialinių teoretikų ir filosofų iš visos Europos. Kaip „naujosios austrų ekonomikos mokyklos“ kūrėjas, Misesas išrutuliojo ekonominių ciklų teoriją, pagal kurią infliaciją ir depresiją sukelia bankai vykdydami infliacinį kreditavimą, kurį savo ruožtu skatina centriniai bankai. Šią teoriją kaip geriausią Didžiosios depresijos paaiškinimą ketvirtojo dešimtmečio pradžioje pripažino dauguma jaunesniųjų ekonomistų Anglijoje.

Pasitraukęs nuo nacių į Jungtines Valstijas Misesas čia nuveikė kai kuriuos svarbiausius savo darbus. Daugiau nei dvejetą dešimtmečių dėstydamas „austrų mokyklos“ idėjas jis padėjo pamatus jos pakilimui Jungtinėse Valstijose. Praėjus vieneriems metams po Miseso mirties 1973 m., pats žymiausias jo sekėjas – F. A.

Hayekas – gavo Nobelio premiją už savo trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio darbus, kuriuose plėtojama Miseso ekonominių ciklų teorija.

Misesas gimė 1881 m. rugsėjo 29 d. Lembergo mieste (dabar Lvovas) Galicijoje, kur tuomet dirbo jo tėvas, Austrijos geležinkelių inžinierius. Miseso tėvas ir motina savo kilme priklausė garsiosioms Vienos šeimoms; jo motinos dėdė, dr. Joachimas Landau, buvo Liberalų partijos atstovas Austrijos parlamente.

Įstojęs į Vienos universitetą šimtmečių sandūroje kaip kairuolis intervencionistas jaunasis Misesas atrado Carlo Mengerio „Ekonomikos principus“, pamatinį austrų ekonomikos mokyklos veikalą, ir greit perėmė jo nuostatas – jo dėmesingumą individo veiksmui, o ne nerealistinėms mechanistinėms lygtims, kaip ekonominės analizės vienetui, ir jos pabrėžiamą laisvosios rinkos ekonomikos svarbą.

Misesas atkreipė į save dėmesį garsiame didžiojo austrų ekonomisto Eugeno von Bohm-Bawerko aspirantų seminare Vienos universitete (vienas iš daugelio Bohm-Bawerko nuopelnų yra tai, jog jis visiškai sutriuškino Marxo darbo vertės teoriją).

Per šį laikotarpį savo pirmajame didžiame veikale „Pinigų ir kredito teorija“ (1912) Misesas padarė tai, kas buvo laikoma neįvykdomu dalyku – integravo pinigų teoriją į bendrąją ribinio naudingumo ir kainų teoriją (dabar tai būtų vadinama *makroekonomikos* integracija į *mikroekonomiką).* Kadangi Bohm-Bawerkas ir kiti jo kolegos Austrijoje nepripažino Miseso integracijos patys likdami be pinigų teorijos, Misesui teko žengti savo keliu ir kurti „naująją austrų mokyklą“.

Savo pinigų teorijoje Misesas atgaivino seniai užmirštą, bet iki XIX a. vidurio įtakingą britų monetaristų mokyklos *(British Currency School)* principą, pagal kurį visuomenė nieko nelaimi dėl papildomos pinigų pasiūlos, kad pinigų ir banko kreditų ekspansija sukelia tik infliaciją ir ekonominius ciklus ir todėl valdžia turi laikytis šimtaprocentinio aukso standarto.

Šią įžvalgą Misesas papildė savo ekonominio ciklo teorijos elementais: bankinio kredito ekspansija ne tik sukelia infliaciją, bet ir padaro ekonomines depresijas neišvengiamas, nes skatina „iškreiptą investavimą“, t. y. skatina verslininkus per daug investuoti į aukštesniojo lygmens kapitalines gėrybes (mašinas, statybas ir pan.) ir per mažai į vartojamąsias gėrybes.

Problema yra ta, kad infliacinis bankų kreditas, jį įsigijus verslui, atrodo kaip papildomos santaupos, ir dėl to verslininkai įtiki, jog investavimui į kapitalines gėrybes tų santaupų yra daugiau nei tas pinigų kiekis, kurį vartotojai iš tikrųjų nori sutaupyti. Todėl infliacinį bumą turi lydėti recesija – skausmingas, bet būtinas procesas, kai rinkoje likviduojami nepamatuoti kapitaliniai įdėjimai ir grįžtama prie tos investavimo ir gamybos struktūros, kuri geriausiai tenkina vartotojų preferencijas bei paklausą.

Misesas ir jo sekėjas Hayekas šią ciklų teoriją išrutuliojo trečiajame XX a. dešimtmetyje. Remdamasis būtent ja Misesas įspėjo nerūpestingą pasaulį apie tai, kad tuomet plačiai garsintoji nesibaigiančio klestėjimo „naujoji era“ yra tik regimybė ir kad neišvengiamas jos rezultatas bus bankų panika ir depresija. Kai Hayekas 1931 m. buvo pakviestas dėstyti Londono ekonomikos mokykloje – jį pakvietė įtakingasis Lionelas Robbinsas, buvęs Miseso privataus seminaro dalyvis – ten jis sugebėjo atversti daugumą jaunesniųjų anglų ekonomistų į šį požiūrį. Kovodamas prieš Keynesą ir jo mokinius Kembridže Hayekas sutriuškino Keyneso „Traktatą apie pinigus“, tačiau mūšį pralaimėjo, o daugumą jo paties sekėjų nusinešė potvyninė „Keyneso revoliucijos“ banga, nuvilnijusi per ekonomikos pasaulį po Keyneso „Bendrosios teorijos“ pasirodymo 1936 metais.

Ludwigas von Misesas (1881–1973)

Ekonominės politikos rekomendacijos, kurias teikė Misesas ir Hayekas ekonominių ciklų problemai spręsti, buvo absoliučiai priešingos toms, kurias siūlė Keynesas. Bumo periodu Misesas siūlė nedelsiant nutraukti bet kokį bankų kreditavimą ir pinigų ekspansiją; recesijos periodu jis rekomendavo griežtą *laissez-faire* režimą, nes jis leistų greičiausiai pradėti veikti atsistatymo jėgoms.

Dar daugiau, blogiausioji intervencijos forma, pasak Miseso, būtų kainų ar atlyginimų lygio palaikymas (jis tik sukelia nedarbą), pinigų pasiūlos didinimas ar valstybės išlaidų didinimas siekiant paskatinti vartojimą. Misesui recesija yra taupymo nepakankamumo ir vartojimo perviršio problema; todėl svarbu skatinti taupumą ir taupymą, svarbu valstybės išlaidas mažinti, o ne jas didinti. Matyti, jog nuo 1936 m. Misesas buvo absoliučioje opozicijoje prieš pasaulyje įsivyravusią makroekonominės politikos madą.

Po Pirmojo pasaulinio karo socializmui-komunizmui triumfuojant Rusijoje ir daugelyje Europos kraštų Misesas paskelbė savo garsųjį straipsnį „Ekonominė apskaita socialistinėje bendruomenėje“ (1920), kuriame parodė, jog socialistinio planavimo organas negalėtų planingai tvarkyti jokios šiuolaikinės ekonominės sistemos; be to, žlugtų visi mėginimai kurti „dirbtinę“ rinką, nes tikroji įkainojimo ir kaštų įvertinimo sistema reikalauja savininkiškų mainų, tad ir privačios gamybos priemonių nuosavybės.

Šį straipsnį Misesas išplėtojo knygoje „Socializmas“ (1922). Joje pateikiama tokia nuodugni filosofinė, sociologinė ir ekonominė socializmo kritika, kurios kritinei galiai neprilygsta joks kitas kada nors parašytas veikalas. Miseso „Socializmas“ įtikino atsikratyti socializmo daugelį žymių ekonomistų ir socialinių filosofų, tarp jų Hayeką, vokietį Wilhelmą Roepke ir anglą Lionelį Robbinsą.

Jungtinėse Valstijose „Socializmo“ vertimas į anglų kalbą (paskelbtas 1936 m.) sužavėjo iškilų ekonomikos klausimais rašantį žurnalistą Henry Hazlittą, kuris parašė knygos recenziją į *New York Times* ir įtikino J. B. Mathewsą, vieną žymiausių ir intelektualiausių iš tuometinių komunizmo pakeleivių, užimti Miseso poziciją ir stoti į opoziciją prieš bet kurią socializmo formą.

Europos ir Jungtinių Valstijų socialistai, kuriems bent penkiolika metų kėlė susirūpinimą ekonominės apskaitos problema socializmo sąlygomis, galiausiai pareiškė, jog ją 1936 m. išsprendė lenkų ekonomistas Oscaras Lange sukūręs „rinkos socializmo“ modelį. Lange grįžo į Lenkiją po Antrojo pasaulinio karo siekdamas prisidėti planuojant lenkų komunizmą. Socialistiniam planavimui žlugus Lenkijoje ir kitose komunistinėse šalyse 1989 m. kilo tikras sąmyšis tarp establišmento ekonomistų, kurie visi buvo įtikėję Lange „sprendimu“.

Kai kurie žymūs socialistai, tokie kaip Robertas Heilbroneris, pajėgė garbingai viešai pripažinti, jog „Misesas buvo teisus“. („Misesas buvo teisus“ – taip vadinosi sekcija kasmetinėje konferencijoje, kurią 1990 m. Naujajame Orleane surengė Pietų ekonomikos asociacija (Southern Economic Association).

Jeigu socializmas baigiasi ekonomikos katastrofa, tai valstybinis intervencionizmas negali būti veiksmingas, jis tik gali nuvesti į socializmą. Šią įžvalgą Misesas plačiau išdėstė knygoje „Intervencionizmo kritika“ (1929), o savo politinės filosofijos – *laissez-faire* liberalizmo – idėjas pristatė knygoje „Liberalizmas“ (1927).

Misesas stojo ne tik prieš XX amžiuje vyraujančias politines tendencijas – ne mažiau aistringai ir iškalbingai jis kovojo su tuo, ką laikė pragaištingomis filosofinėmis ir metodologinėmis tendencijomis ekonomikos moksle bei kitose disciplinose. Jis kritikavo

pozityvizmą, reliatyvizmą, polilogizmą (idėją, jog kiekviena rasė ar lytis vadovaujasi savo „logika", tad negali komunikuoti su kitomis grupėmis) ir visas kitas iracionalizmo bei objektyvios tiesos neigimo formas. Misesas taip pat išrutuliojo tai, ką laikė derama ekonomikos teorijos metodologija – loginę dedukciją iš akivaizdžių aksiomų. Jis ją vadino „prakseologija" ir aštriai kritikavo ekonomikoje bei kitose disciplinose įsivyraujančią tendenciją prakseologiją bei istorinį supratimą keisti nerealistiniais matematiniais modeliais bei statistinėmis manipuliacijomis.

Po emigracijos į Jungtines Valstijas 1940 m. dvi pirmosios Miseso knygos, parašytos anglų kalba, buvo svarbios ir įtakingos. Jo „Visagalė valdžia" (1944) buvo pirmoji knyga, metusi iššūkį tuomet vyravusiam marksistiniam požiūriui, jog fašizmą ir nacizmą šalims primetė stambusis verslas ir „kapitalistų klasė". Jo rašinys „Biurokratija" (1944) teikia iki šiol nepralenkiamą paaiškinimą, kodėl visi valdžios veiksmai neišvengiamai turi būti „biurokratiški" ir pasižymėti visomis biurokratizmo ydomis.

Monumentaliausias Miseso laimėjimas buvo jo veikalas „Žmogiškoji veikla" (1949) - pirmasis nuodugnus ir visapusiškas ekonomikos teorijos traktatas, parašytas po Pirmojo pasaulinio karo. Misesas jame įgyvendina savo paties metodologijos ir tyrimų programos nuostatas ir išdėsto plačią integruotą ekonomikos teoriją remdamasis savo dedukciniais „prakseologijos" principais. Paskelbta epochoje, kai visi ekonomistai ir visi valdžios pareigūnai buvo pagauti etatizmo ir Keyneso infliacionizmo idėjų, knyga nesulaukė profesionalių ekonomistų dėmesio. Galiausiai 1957 m. Misesas paskelbė savo paskutinį svarbų veikalą „Teorija ir istorija", kuriame šalia papildomų argumentų prieš marksizmą ir istoricizmą apibrėžiami svarbiausi teorijos ir istorijos skirtumai bei funkcijos ekonomikos moksle ir kitose žmogiškąją veiklą tiriančiose disciplinose.

Jungtinėse Valstijose, kaip ir gimtojoje Austrijoje, Misesas nesusirado etatinio posto akademijos pasaulyje. Niujorko universitetas, kuriame jis dėstė nuo 1945 m. iki pasitraukimo 1969 m. sulaukus 88 metų amžiaus, jį priėmė tik kaip vizituojantį profesorių; iki 1962 m. algą jam mokėjo konservatyvus-libertarinis Williamo Volkerio fondas, vėliau – laisvosios rinkos fondų ir verslininkų konsorciumas. Nepaisant šio nepalankaus klimato, Misesas sutelkė aplink save tolydžio augantį studentų ir gerbėjų būrį, skatino jų mokslinę veiklą, o pats ir toliau demonstravo stebėtiną mokslinį produktyvumą.

Misesą taip pat palaikė ir kartu su juo dirbo laisvosios rinkos entuziastai bei libertariniai jo gerbėjai. Nuo Ekonominio švietimo fondo įsteigimo 1946 m. iki pat mirties Misesas buvo šio fondo tarybos narys; nuo 1950 m. jis buvo ekonomikos patarėjas Nacionalinėje pramonininkų asociacijoje ir dirbo su jos *laissez-faire* sparnu, kurį galiausiai nušlavė „apsišvietusio" etatizmo banga.

Būdamas prekybos laisvės šalininkas ir klasikinis liberalas Cobdeno, Brighto ir Spencerio prasme, Misesas buvo dar ir libertaras, ginantis protą ir asmens laisvę ne tik ekonominėje, bet ir asmeninių santykių srityje. Kaip racionalistas ir visų etatizmo formų oponentas Misesas niekada nevadino savęs „konservatoriumi" ir suvokė save kaip liberalą XIX a. prasme.

Išties politiškai Misesas buvo *laissez-faire* radikalas; jis atmetė muitų tarifus, imigracijos apribojimus ir smerkė valdžios mėginimus teisiškai reglamentuoti moralę. Kita vertus, Misesas buvo tvirtas kultūrinis ir socialinis konservatorius; jis atmetė egalitarizmą ir griežtai smerkė politinį feminizmą kaip socializmo atmainą. Kitaip nei daugelis konservatyviųjų kapitalizmo kritikų, Misesas manė, jog laisvosios rinkos kapitalizmo sistema skatina asmens dorumą, palaiko šeimą, pati nuo jų esmingai priklausydama.

Miseso įtaka buvo stebėtina atsižvelgiant į jo epistemologinių ir politinių pažiūrų nepopuliarumą. Jo mokiniai iš trečiojo dešimtmečio laikų, net tie, kurie vėliau tapo keinsininkais, įgijo neišdildomą Miseso poveikio spaudą. Tarp šių mokinių, šalia Hayeko ir Robbinso, paminėtini Fritzas Machlupas, Gottfriedas von Haberleris, Oscaras Morgensternas, Alfredas Schutzas, Hugh Gaitskellas, Howardas S. Ellisas, Johnas Van Sickle'as ir Erichas Voegelinas.

Misesas taip pat suvaidino labai svarbų, nors mažai garsinamą vaidmenį po Antrojo pasaulinio karo Europai pereinant nuo socialistinės ir infliacionistinės politikos prie politikos, labiau orientuotos į laisvąją rinką ir tvirtus pinigus. Didysis vokietis Ludwigas Erhardas, kuris beveik vienui vienas įvykdė Vakarų Vokietijos „ekonomikos stebuklą", grindžiamą laisvosios rinkos principais ir tvirtų pinigų politika, pats buvo ekonomistas, Alfredo Muller-Armacko ir Wilhelmo Roepkes mokinys ir bičiulis, o šiedu buvo stipriai veikiami Miseso idėjų.

Prancūzijoje generolo De Gaulle'io vyriausiasis ekonomikos patarėjas, padėjęs Prancūziją pasukti tolyn nuo socializmo, buvo Jacque'as Rueffas, senas Miseso bičiulis ir gerbėjas. O pokarinės Italijos traukimąsi nuo socializmo iš dalies nulėmė prezidentas Liugi Einaudi, žymus ekonomistas ir ilgametis Miseso bičiulis ir kolega. Jungtinėse Valstijose Miseso įtaka buvo mažesnė. Kad ir dirbdamas ne itin palankiomis akademinėmis sąlygomis jis vis dėlto paliko visą būrį savo mokinių ir gerbėjų, tokių kaip Henry Hazlittas, Lawrence'as Fertigas, Percy Greavesas, Bettina Bien Graeves, Hansas F. Sennholzas, Williamas H. Petersonas, Louisas M. Spadaro, Israelis M. Kirzneris, Ralphas Raico, George'as Reismanas ir Murray N. Rothbardas. Be to, Misesas sugebėjo sutelkti stebėtinai ištikimų savo gerbėjų būrį tarp verslininkų ir kitokių neakademikų; o jo didžiulis ir sudėtingas veikalas „Žmogiškoji veikla" nuo pat pirmojo leidimo buvo stebėtinai gerai perkamas.

Po Miseso mirties Niujorke 1973 m. spalio 10 d., sulaukus 92 metų, prasidėjo jo doktrinos atgimimas. Jau po metų Hayekas gavo ekonomikos Nobelio premiją už ekonominių ciklų teoriją; taip pat įvyko pirmoji iš daugelio „austrų mokyklos" konferencijų Jungtinėse Valstijose. Buvo naujai leidžiamos Miseso knygos, verčiami ir skelbiami jo straipsnių rinkiniai. Visoje šalyje pradėjo steigtis ir veikti „austrų mokyklos" kursai bei programos.

Šio atgimimo ir Miseso doktrinos platinimo vėliavnešiu tapo Ludwigo von Miseso institutas, įkurtas Llewellyno Rockwello 1982 m. su būstine Auburne (Alabama). Miseso institutas leidžia mokslinius žurnalus ir knygas, siūlo įvairių lygių kursus iš „austrų ekonomikos", kurie pritraukia vis daugiau studentų ir profesorių. Neabejotina, jog socializmo žlugimas ir didėjantis laisvosios rinkos patrauklumas daug prisidėjo prie šio kylančio populiarumo.

Murray N. Rothbard

Lietuvos laisvosios rinkos institutas dėkoja
Ludwigo von Miseso institutui už leidimą publikuoti šį straipsnį.

EKONOMINĖ POLITIKA

I PASKAITA

KAPITALIZMAS

Aprašomieji terminai kartais klaidina. Antai šiuolaikinės pramonės kapitonai ir stambiojo verslo vadai dažnai vadinami „šokolado karaliais“, „medvilnės karaliais“ ar „automobilių karaliais“. Tokia žodžių vartosena rodo, kad nematoma jokio skirtumo tarp dabartinės pramonės vadovų ir senųjų laikų feodalinių karalių, kunigaikščių ar senjorų. Bet iš tikrųjų skirtumas tarp jų didžiulis. Šokolado karalius nevaldo – jis *tarnauja*. Jis nėra užkariautos teritorijos valdovas, jis nėra nepriklausomas nuo rinkos, nuo pirkėjų. Šokolado karalius – plieno, automobilių ar bet kurios kitos šiuolaikinės pramonės šakos karalius – priklauso nuo tos pramonės šakos, kurioje jis veikia, ir nuo klientų, kuriuos jis aptarnauja. Toks „karalius“ privalo siekti savo valdinių – vartotojų – palankumo; savo karalystę jis bemat praranda, jeigu nesugeba savo klientams suteikti geresnės paslaugos ir suteikti ją mažesnėmis sąnaudomis nei tie, su kuriais jam tenka konkuruoti.

Prieš du šimtus metų, iki kapitalizmo atsiradimo, žmogaus visuomeninė padėtis nesikeitė nuo jo gyvenimo pradžios iki pabaigos – ji būdavo paveldima iš protėvių ir niekada nesikeitė. Gimęs vargšu, juo visuomet ir būdavo; gimęs turtuoliu – senjoru ar kunigaikščiu – titulą ir jam priklausančią nuosavybę gaudavo visam gyvenimui.

O dėl gamybos, tai primityvi tų laikų apdirbamoji pramonė egzistavo beveik išimtinai turtuolių labui. Dauguma žmonių (90 ar net daugiau procentų Europos gyventojų) dirbo žemę ir visiškai nesusidurdavo su miestui skirta apdirbamąja pramone. Ši sustabarėjusi feodalinės visuomenės sistema daugelį amžių vyravo net labiausiai išsivysčiusiuose Europos kraštuose.

Tačiau gausėjant kaimo gyventojų žemės ūkyje susidarė žmonių perteklius. Šiems žmonėms, neturintiems nei paveldėtos žemės, nei dvarų, žemės ūkyje darbo nebuvo, o įsidarbinti mieste, apdirbamojoje pramonėje jie negalėjo, nes tai draudė miestų valdovai. Šių „atstumtųjų“ skaičius vis didėjo, ir niekas nežinojo, ką su jais daryti. Jie buvo „proletarai“ tikrąja šio žodžio prasme, atstumtieji, kuriuos valdžia tegalėjo pasiųsti į galeras arba į prieglaudas. Kai kuriose Europos vietose, ypač Olandijoje ir Anglijoje, jų atsirado tiek daug, kad kilo rimta grėsmė esamai visuomeninei santvarkai.

Šiandien kalbėdami apie panašias sąlygas Indijoje ar kitose besivystančiose šalyse neturėtume pamiršti, kad XVIII amžiaus Anglijoje sąlygos buvo kur kas blogesnės. Tuo metu Anglija turėjo apie 6-7 milijonus gyventojų, iš kurių daugiau kaip vienas milijonas, galbūt net du, buvo vargšai atstumtieji, kuriems esamoje visuomeninėje sistemoje nebuvo vietos. Ką daryti su šiais atstumtaisiais, buvo viena iš didžiųjų problemų XVIII amžiaus Anglijoje.

Kita didelė problema buvo žaliavų stygius. Britams rimtai iškilo klausimas: ką darysime ateityje, kai mūsų miškai nebeduos tiek medienos, kiek reikia mūsų pramonei ir mūsų namams apšildyti? Valdančiosioms klasėms tai buvo beviltiška situacija. Kaip taisyti padėtį, nežinojo nei valstybės veikėjai, nei dvarininkai.

Šioje sudėtingoje visuomeninėje situacijoje pradėjo klostytis šiuolaikinio kapitalizmo užuomazgos. Tarp šių atstumtųjų, šių vargšų atsirado žmonių, kurie mėgino organizuoti kitus kurdami nedideles dirbtuves ir jose ką nors gamindami. Tai buvo naujovė. Šie novatoriai negamino brangių prekių, prieinamų tik aukštuomenei; jie gamino pigesnius produktus kiekvieno vartojimui. Ir tai buvo kapitalizmo, kaip jis veikia šiandien, pradžia. Tai buvo kapitalistinės pramonės pamatinio principo – *masinės gamybos* – užuomazga. Jeigu senoji apdirbamoji pramonė tenkino tik aukštuomenės poreikius, tai naujoji kapitalistinė pramonė pradėjo gaminti daiktus, įperkamus plačiajai visuomenei. Tai buvo masinė gamyba, tenkinanti masių poreikius.

Štai pagrindinis kapitalizmo, egzistuojančio dabar visose tose šalyse, kur paplitusi masinė gamyba, principas: stambusis verslas – vadinamųjų kairiųjų fanatiškiausių užsipuolimų taikinys – gamina beveik vien tai, kas tenkina masių poreikius. Įmonės, gaminančios vien prabangos prekes turtuoliams, niekada negali pasiekti stambaus verslo viršūnių. Ir šiandien kaip tik žmonės, dirbantys stambiose gamyklose, yra pagrindiniai šių gamyklų produkcijos vartotojai. Tuo kapitalizmo gamybos principai iš esmės skiriasi nuo anksčiau vyravusių feodalizmo principų.

Labai klysta tie, kurie mano arba teigia, kad stambaus verslo produkcijos gamintojai skiriasi nuo tos produkcijos vartotojų. Amerikos parduotuvėse galima išgirsti šūkį „Pirkėjas visuomet teisus". O juk pirkėjas yra tas pats žmogus, kuris gamykloje gamina tuos daiktus, kuriais prekiaujama parduotuvėse. Klysta ir tie žmonės, kurie mano, jog stambaus verslo galia beribė – juk stambusis verslas visiškai priklauso nuo palankumo tų, kurie perka jo produkciją; stambiausios įmonės praranda savo galią ir įtaką, kai tik praranda savo pirkėjus.

Prieš 50 ar 60 metų beveik visose kapitalistinėse šalyse buvo sakoma, kad geležinkelių kompanijos tapo pernelyg didelės ir turtingos, kad jos tapo monopoliais, kad su jomis neįmanoma varžytis. Buvo tvirtinama, kad transporto srityje kapitalizmas jau pasiekė tą stadiją, kai prasideda savigriova – mat nebėra konkurencijos. Tačiau taip kalbantys nesuvokė, kad geležinkelių galia priklauso nuo jų sugebėjimo aptarnauti žmones geriau už bet kurią kitą transporto rūšį. Žinoma, būtų tiesiog juokinga varžytis su kuria nors stambia geležinkelio kompanija nutiesiant lygiagretų ruožą, kai pakanka ir senojo. Tačiau greitai atsirado naujų konkurentų. Konkurencijos laisvė nereiškia, kad sėkmę turi atnešti paprastas jau atliktų veiksmų atkartojimas ar imitavimas. Juk ir spaudos laisvė nereiškia, kad perrašius tai, ką parašė kitas, galima gauti tuos pačius rezultatus, kuriuos anas pasiekė savo darbu. Spaudos laisvė – tai teisė parašyti ką nors kita. Kalbant apie geležinkelius, konkurencijos laisvė reiškia teisę kažką išrasti, kažką padaryti, kas mestų iššūkį geležinkeliams, sudarytų jiems rimtą konkurenciją.

JAV geležinkelių konkurentai – autobusai, lengvieji automobiliai, sunkvežimiai, lėktuvai - sukėlė jiems rimtų problemų, nukonkuravo keleivių vežimo srityje.

Kapitalizmas suteikia kiekvienam teisę aptarnauti klientus geriau ir pigiau. Ir šis metodas, šis principas per palyginti trumpą laiką pakeitė visą pasaulį. Jis sudarė galimybę neregėtai padidėti pasaulio gyventojų skaičiui.

XVIII amžiuje Anglijos žemė galėjo išmaitinti vos 6 milijonus žmonių, kurių pragyvenimo lygis buvo labai žemas. Šiandien daugiau kaip 50 milijonų žmonių ten gyvena geriau nei XVIII amžiaus turtuoliai. Dabartinis Anglijos pragyvenimo lygis greičiausiai būtų dar aukštesnis, jeigu britai nebūtų tiek daug energijos iššvaistę nereikalingoms politinėms ir karinėms avantiūroms (kitaip jų nepavadinsi).

Tokie yra kapitalizmo faktai. Tad jeigu anglas ar bet kuris kitas žmogus bet kurioje pasaulio šalyje šiandien skelbiasi esąs prieš kapitalizmą, jam galima drąsiai atsakyti: „Tamsta žinai, kad šiandien žmonių šioje planetoje gyvena dešimt kartų daugiau nei ikikapitalistiniais laikais. Žinai, kad šiandien visi žmonės gyvena geriau negu tavo protėviai iki kapitalizmo epochos. Bet kaip gali žinoti, jog esi tas vienas iš dešimties, kuris būtų gyvenęs, jeigu kapitalizmo nebūtų. Vien šis faktas, jog šiandieną gyveni, įrodo kapitalizmo pranašumą, kad ir kaip pats vertintum savo gyvenimą“.

Nepaisant kapitalizmo privalumų, jis įnirtingai puolamas ir kritikuojamas. Turime suprasti šios antipatijos ištakas. Neapykanta kapitalizmui atsirado ne masėse, ne tarp pačių darbininkų, bet tarp žemvaldžių, Anglijos ir Europos dvarininkų. Jie kaltino kapitalizmą dėl to, kas jiems buvo ne itin malonu: XIX amžiaus pradžioje pramonės darbininkams buvo mokami didesni atlyginimai, o tai vertė žemvaldžius mokėti tokius pat atlyginimus saviems *žemės ūkio* darbininkams. Aristokratija puolė pramonę piktindamasi kylančiu darbininkų masių pragyvenimo lygiu.

Žinoma, mūsų požiūriu, darbininkų pragyvenimo lygis buvo labai žemas: ankstyvojo kapitalizmo laikais darbo sąlygos buvo tiesiog pasibaisėtinos, bet ne todėl, kad naujai kylanti kapitalistinė pramonė skriaudė darbininkus. Žmonės, kurie samdėsi darbui fabrikuose, jau ir taip gyveno nežmoniškomis sąlygomis.

Šimtus kartų buvo kartojama sena pasaka, kad į fabrikus samdydavosi moterys ir vaikai, iki tol gyvenę visai pakenčiamai. Tai viena didžiausių istorijos falsifikacijų. Motinos, dirbusios fabrikuose, neturėjo iš ko gamintis maisto; eidamos dirbti, jos nepalikdavo savo virtuvių – jos ėjo į fabrikus kaip tik dėl to, kad neturėjo virtuvių arba neturėjo ką jose gaminti. Ir vaikai į juos ėjo ne iš patogių pensionatų. Jie badaudavo ir mirdavo. Ir visus postringavimus apie nenusakomas ankstyvojo kapitalizmo baisybes galima paneigti paprasta statistika: būtent tuo metu, kai Anglijoje vystėsi kapitalizmas, vadinamuoju pramonės revoliucijos laikotarpiu – nuo 1760 iki 1830 metų – Anglijos gyventojų skaičius padvigubėjo, vadinasi, šimtai ir tūkstančiai vaikų, anksčiau pasmerktų mirti, išgyveno ir užaugo vyrais ir moterimis.

Be abejo, tų laikų sąlygos buvo labai nepatenkinamos. Tačiau būtent kapitalistinis verslas jas gerino. Būtent pirmųjų fabrikų produkcija tiesiogiai ar netiesiogiai (eksportuojant savo gaminius ir importuojant maistą bei žaliavas iš kitų šalių) tenkino jų darbininkų poreikius. Bet ankstyvieji kapitalizmo istorikai vėl ir vėl falsifikavo istoriją (švelnesnis žodis čia netinka).

Jie mėgo pasakoti anekdotą (tikriausiai pačių išsigalvotą) apie Benjaminą Frankliną. Esą kai Benjaminas Franklinas lankėsi viename Anglijos medvilnės fabrike, šeimininkas didžiuodamasis pasakė: „Šie medvilnės dirbiniai skirti Vengrijai“.

Apsižvalgęs ir pamatęs darbininkus nudriskusiais drabužiais Benjaminas Franklinas paklausęs: „Kodėl negamini ir savo darbininkams?“

Tačiau tie eksporto dirbiniai, apie kuriuos kalbėjo fabriko šeimininkas, kaip tik ir buvo gaminami jo darbininkams, nes Anglija importavo visas žaliavas. Medvilnės nebuvo nei Anglijoje, nei Europos žemyne. Be to, Anglijoje labai trūko maisto, ir jis turėjo būti importuojamas iš Lenkijos, Rusijos, Vengrijos. Tuo eksportu ir buvo apmokami maisto produktai Anglijos gyventojams. Daugelis tų laikų pavyzdžių atskleidžia dvarininkų ir aristokratų požiūrį į darbininkus. Paminėsiu tik du. Pirmiausia tai garsioji Anglijos „Speenhamland“ sistema. Visiems, gaunantiems atlyginimus, mažesnius už valstybės nustatytą minimumą, Britanijos vyriausybė mokėjo skirtumą tarp to minimumo ir gaunamos algos. Todėl žemvaldžiai mokėjo žemės ūkio darbininkams tradiciškai žemą atlyginimą – jį kompensavo valstybė, taip sulaikydama žemės ūkio darbininkus nuo traukimosi į miestų fabrikus.

Po 80 metų, kapitalizmui išplitus ir žemyninėje Europoje, žemvaldžiai dar kartą pasipriešino naujai gamybos sistemai. Vokietijoje prūsų junkeriai, praradę daug darbininkų, perėjusių į aukštesnius atlyginimus mokančią kapitalistinę pramonę, sugalvojo net specialų terminą šiai problemai įvardyti – *Landflucht* (bėgimas nuo žemės). Vokietijos parlamente jie svarstė, kaip žemvaldžiams dorotis su šiuo *blogiu*. Princas Bismarckas, garsusis Vokietijos Reicho kancleris, vienoje savo kalboje sakė: „Berlyne sutikau žmogų, kadaise dirbusį mano dvare, ir jo paklausiau: „Kodėl išėjai iš dvaro, kodėl palikai žemę, kodėl dabar gyveni Berlyne?“ Pasak Bismarcko, tas atsakęs: „Kaime nėra tokio šaunaus *Biergarten* kaip čia Berlyne, kur gali sėdėti, gurkšnoti alų ir klausytis muzikos“. Suprantama, ši istorija atspindi princo Bismarcko – samdytojo – poziciją. Visiškai kitaip manė samdiniai. Jie ėjo į pramonę, nes ten buvo mokami geresni atlyginimai ir jų pragyvenimo lygis kaip niekad sparčiai kilo.

Šiandien kapitalistinėse šalyse vadinamųjų aukštesniųjų ir žemesniųjų klasių pragyvenimo lygio skirtumas yra santykinai nedidelis – ir vieni, ir kiti apsirūpinę maistu, apranga, būstais. O XVIII amžiuje ir anksčiau skirtumas tarp viduriniosios ir žemesniosios klasės atstovų buvo kaip tik tas, kad pirmieji turėjo batus, o pastarieji neturėjo. Jungtinėse Valstijose skirtumas tarp turtingo ir vargšo šiandien dažnai reiškia tik skirtumą tarp kadilako ir ševroleto. Ševroletą galima nusipirkti ir naudotą, bet savininkui jis teikia tas pačias paslaugas – tinka nuvažiuoti iš vienos vietos į kitą. Daugiau kaip penkiasdešimt nuošimčių JAV gyventojų gyvena nuosavuose namuose ar butuose.

Kapitalizmo puolimas – ypač dėl atlyginimų – remiasi klaidinga prielaida, kad atlyginimus moka visiškai kitokie žmonės negu tie, kurie juos gauna. Ekonomistui, ekonomikos tyrinėtojui nesunku nubrėžti ribą tarp darbininko ir vartotojo, juos atskirti. Tačiau akivaizdu ir tai, kad kiekvienas vartotojas turi kaip nors užsidirbti tuos pinigus, kuriuos išleidžia, o dauguma vartotojų yra tie patys žmonės, kurie dirba įmonėse, gaminančiose prekes, kurias jie perka. Kapitalizmo sąlygomis atlyginimų dydį nustato ne žmonių klasė, kuri skiriasi nuo gaunančių atlyginimus klasės; tai yra *tie patys* žmonės. Kino žvaigždėms honorarus moka ne Holivudo kino korporacijos, o žiūrovai, nusipirkę bilietus. Milžiniškus prizus boksininkams skiria ne rungtynių rengėjai, o žiūrovai. Skirtumas tarp darbdavio ir darbininko yra tik ekonomikos teorijoje, bet ne praktiniame gyvenime; čia darbdavys ir darbininkas galiausiai yra vienas ir tas pats asmuo.

Daugelyje šalių yra žmonių, manančių, kad labai neteisinga mokėti tokius pačius atlyginimus žmogui, išlaikančiam daugiavaikę šeimą, ir tam, kuriam reikia rūpintis tik

savimi. Tačiau klausimas yra ne tai, ar darbdavys privalo atsižvelgti į darbininko šeimos dydį. Klausimą šiuo atveju reikėtų formuluoti taip: ar tu, kaip individas, esi pasiryžęs mokėti *daugiau* už ką nors, tarkime, už duonos kepalą, jeigu tau pasakoma, kad jį iškepęs žmogus turi šešetą vaikų? Sąžiningas žmogus tikrai atsakys neigiamai ir pridurs: „Iš principo gal ir taip, bet praktiškai verčiau nusipirksiu duonos, kurią kepė bevaikis". Faktas yra tai, kad jeigu darbdavys negaus iš pirkėjų tiek, kiek turi mokėti savo darbininkams, jis negalės išlikti savo versle.

Kapitalistinės sistemos pavadinimą sugalvojo ne jos šalininkas, o žmogus, laikęs ją blogiausia iš visų istorinių sistemų, didžiausia blogybe, kada nors ištikusia žmoniją. Tas žmogus buvo Karlas Marxas. Tačiau nėra pagrindo atmesti Marxo terminą, nes jis aiškiai apibūdina šaltinį, iš kurio kilo didžiuliai socialiniai kapitalizmo laimėjimai. Šie laimėjimai yra kapitalo kaupimo vaisiai, atsiradę todėl, kad žmonės paprastai nesuvartoja visko, ką pagamina, bet dalį sutaupo ir investuoja. Šią problemą gaubia daugybė nesusipratimų, ir per šias šešias paskaitas turėsiu progos paliesti svarbiausius jos aspektus. Apie kapitalizmą kalbėsiu paskaitose, skirtose užsienio investicijoms bei rimčiausiai dabartinės politikos problemai – infliacijai. Jūs veikiausiai žinote, kad infliacija egzistuoja ne tik šioje šalyje; šiandien ji yra pasaulinė problema.

Kalbant apie kapitalizmą dažnai nepastebima, kad taupyti naudinga visiems: ir tiems, kurie nori organizuoti gamybą, ir tiems, kurie nori užsidirbti atlyginimą. Kai žmogus sutaupo tam tikrą pinigų sumą – tarkim, tūkstantį dolerių – ir užuot juos išleidęs, juos patiki taupomajam bankui arba draudimo kompanijai, tie pinigai patenka į verslininko rankas ir tada jis gali imtis projektų, kurių negalėjo imtis vakar, nes reikiamas kapitalas buvo neprieinamas.

Ką verslininkas darys su šiuo papildomu kapitalu? Pirmiausia jis samdys darbininkus ir pirks žaliavų. Dėl to *padidės* darbo jėgos ir žaliavų paklausa, o tai savo ruožtu skatins atlyginimų didėjimo ir žaliavų kainų kilimo tendenciją. Daug anksčiau nei investuotojas ar verslininkas gaus iš visa to kokį nors pelną, iš šių papildomų santaupų turės naudos buvęs bedarbis, žaliavų tiekėjas ir fermeris.

Ar verslininkas gaus iš savo projekto pelną, priklausys nuo rinkos konjunktūros ir nuo jo gebėjimo ją teisingai numatyti. Bet darbininkai, kaip ir žaliavų tiekėjai, turi naudos iškart. Prieš 30 ar 40 metų buvo daug kalbama apie vadinamąją Henry Fordo „atlyginimų politiką". Vienas didžiausių Fordo laimėjimų buvo tai, kad jis mokėjo didesnius atlyginimus nei kitos įmonės. Jo atlyginimų politika buvo vadinama „išradimu", tačiau ši naujai „išrasta" politika nebuvo Fordo dosnumo rezultatas. Naujas verslas ar nauja įmonė jau esančioje verslo šakoje turi pritraukti darbininkus iš *kitų* verslo šakų, iš kitų šalies vietų, net iš kitų šalių. Vienintelis būdas tai pasiekti – pasiūlyti darbininkams didesnius atlyginimus už darbą. Taip buvo kapitalizmo pradžioje, taip yra ir dabar.

Didžiosios Britanijos manufaktūrininkai, pradėję gaminti medvilnės dirbinius, darbininkams mokėjo daugiau nei šie gaudavo anksčiau. Žinoma, daugelis šių naujų darbininkų iki tol negaudavo jokio atlyginimo ir todėl sutikdavo su bet kokiu pasiūlymu. Po tam tikro laiko, sukaupiant daugiau kapitalo ir gausėjant įmonių, atlyginimai pradėjo didėti, o to rezultatas buvo, kaip sakiau, neregėtas Britanijos gyventojų gausėjimas.

Neigiamas kai kurių žmonių požiūris į kapitalizmą kaip į sistemą, sukurtą turtuoliams turtėti ir varguoliams skursti, klaidingas nuo pradžios iki galo. Marxo teiginys apie socializmo neišvengiamumą grindžiamas prielaida, kad darbininkai *vis labiau* skursta, masės *vis labiau* alinamos ir kad galiausiai visas šalies turtas susikaups kelių žmonių ar net

vieno žmogaus rankose. O tada nuskurdusių darbininkų minia sukils ir nusavins pasiturinčių savininkų turtus. Pagal šią Karlo Marxo doktriną kapitalistinėje sistemoje nėra jokių galimybių darbininkų padėčiai pagerinti.

1865 metais kalbėdamas Tarptautinėje darbininkų asociacijoje Anglijoje Marxas pareiškė, jog įsitikinimas, kad profsąjungos gali pagerinti darbo žmonių padėtį, yra „absoliučiai klaidingas“. Profsąjungų politiką, reikalaujančią didesnių atlyginimų ir trumpesnės darbo dienos, jis vadino *konservatyvia* (kaip žinia, Karlo Marxo žodyne tai buvo labiausiai paniekinantis terminas). Jis siūlė sąjungoms užsibrėžti naują, *revoliucinį* tikslą: „panaikinti pačią samdomojo darbo sistemą“, o privačios nuosavybės sistemą pakeisti „socializmu“ – valstybine gamybos priemonių nuosavybe.

Žvelgdami į pasaulio istoriją, ir ypač į Anglijos istoriją po 1865 metų, suvokiame, jog Marxas klydo visais požiūriais. Nėra Vakaruose kapitalistinės šalies, kurioje masių gyvenimo sąlygos nebūtų pagerėjusios niekad neregėtu mastu. Šių sąlygų gerėjimas per pastaruosius 80 ar 90 metų vyko *nepaisant* Karlo Marxo pranašysčių. Marksistiniai socialistai buvo įsitikinę, kad darbininkų padėtis negali gerėti. Jie vadovavosi klaidinga teorija, garsiuoju „geležiniu atlyginimų dėsniu“ – esą prie kapitalizmo darbininko atlyginimas negali būti didesnis nei reikia jo gyvybei palaikyti darbui įmonėje.

Savo teoriją marksistai dėstė taip: jeigu darbininkų atlyginimai didės ir viršys pragyvenimo minimumą, gims daugiau vaikų; o šie vaikai, įsiliedami į darbo jėgą, taip padidins darbininkų skaičių, kad atlyginimai vėl smuks grąžindami darbininkus į pradinį lygį – prie minimumo, kurio vos pakanka, kad darbininkai neišmirtų.

Tačiau šis Marxo ir daugelio kitų socialistų požiūris į darbo žmogų primena biologo požiūrį (visiškai pagrįstą) į jo tiriamų gyvūnų, pavyzdžiui, pelių, gyvenimą.

Jeigu gyvūnai ar mikrobai gauna daugiau maisto, daugiau jų išgyvena. Mažėjant maisto, mažėja ir gyvūnų. Bet žmogus yra kitokia būtybė. Net darbininkas – nors marksistai to nenori pripažinti – turi kitokių žmogiškųjų norų nei tik maistas ir giminės pratęsimas. Realiai didėjant atlyginimams didėja ne tik gyventojų skaičius, bet visų pirma *vidutinis pragyvenimo lygis.* Štai kodėl pragyvenimo lygis Europoje ir Jungtinėse Valstijose šiandien aukštesnis nei besivystančiose šalyse, pavyzdžiui, Afrikoje.

Tačiau turime suvokti, jog šis aukštesnis pragyvenimo lygis priklauso nuo kapitalo pasiūlos. Ji paaiškina Jungtinių Valstijų ir Indijos sąlygų skirtumą. Panaudojus šiuolaikines kovos su infekcinėmis ligomis priemones Indijoje labai padidėjo gyventojų skaičius, tačiau kadangi šio gyventojų skaičiaus didėjimo nelydėjo atitinkamas investuojamo kapitalo didėjimas, padidėjo ir skurdas. *Šalies gerovė didėja proporcingai investuotam kapitalui skaičiuojant vienam gyventojui.*

Tikiuosi, kad kitose paskaitose turėsiu progos smulkiau panagrinėti šias problemas, nes kai kuriuos terminus, tokius kaip „investuotas kapitalas *per capita*“, reikia paaiškinti nuodugniau.

Tačiau jūs turite prisiminti, jog ekonominėje politikoje stebuklų nebūna. Iš laikraščių jums turbūt teko girdėti apie vadinamąjį Vokietijos ekonomikos stebuklą – apie Vokietijos atsigavimą po jos pralaimėjimo ir sugriovimo per Antrąjį pasaulinį karą. Tačiau tai nebuvo stebuklas. Tai buvo *laisvosios rinkos ekonomikos principų,* kapitalizmo metodų taikymo, net ne visais požiūriais nuoseklaus taikymo, rezultatas. Kiekviena šalis gali patirti tokį pat ekonomikos atgimimo „stebuklą“; noriu pabrėžti, jog ekonomikos atgimimas *nėra* stebuklo padarinys, veikiau jis yra teisingos ekonominės politikos taikymo rezultatas.

II PASKAITA

SOCIALIZMAS

Į buenos Aires atvykau *Institute por la Economía Libre* kvietimu. Kas yra economía libre? Ką reiškia ši ekonominės laisvės sistema? Atsakymas paprastas: tai rinkos ekonomika, tokia sistema, kurioje individų bendradarbiavimą darbo visuomeninio pasidalijimo sąlygomis garantuoja rinka. Ši rinka nėra vieta; ji yra *procesas,* būdas, kuriuo individai, parduodami ir pirkdami, gamindami ir vartodami, įneša savo indėlį į bendrą visuomenės funkcionavimą.

Kalbėdami apie šią ekonomikos organizavimo sistemą – rinkos ekonomiką – vartojame terminą „ekonominė laisvė". Labai dažnai žmonės nesupranta, ką jis reiškia; jie mano, kad ekonominė laisvė yra kažkas visiškai atsieta nuo kitų laisvių ir kad tos kitos laisvės – kurias jie laiko svarbesnėmis – gali būti išsaugotos net be ekonominės laisvės. Ekonominė laisvė reiškia štai ką: individas turi galimybę *pasirinkti,* kaip jis nori integruotis į visuomenę. Individas turi galimybę pasirinkti karjerą, jis yra laisvas daryti tai, ką jis *nori*.

Žinoma, tai neturi būti suprasta ta prasme, kurią daugelis šiandien suteikia žodžiui „laisvė"; veikiau tai turi būti suprasta taip: ekonominė laisvė žmogų atpalaiduoja nuo gamtinių sąlygų. Gamtoje nėra nieko, ką galima pavadinti laisve; yra tik gamtos dėsnių reguliarumas, kuriam žmogus turi paklusti, jeigu nori ką nors pasiekti.

Taikydami laisvės terminą žmonėms turime omeny tik laisvę *visuomenėje*. Tačiau šiandien daugelis mano, kad socialinės laisvės nepriklauso viena nuo kitos. Tie, kurie save vadina „liberalais", šiandien vykdo politiką, priešingą tai, kurią savo programose gynė XIX amžiaus liberalai. Vadinamieji šiuolaikiniai liberalai laikosi vyraujančios nuomonės, kad žodžio, minties, spaudos, religijos laisvė, laisvė nuo įkalinimo be teismo – visos šios laisvės gali būti išsaugotos be to, kas vadinama ekonomine laisve. Jie nesuvokia, kad sistemoje, kurioje nėra rinkos ir kurioje viską tvarko valdžia, visos laisvės tėra iliuzinės, net jeigu jos įrašytos į konstitucijas.

Imkime vieną laisvę – spaudos laisvę. Jeigu valdžiai priklauso visos spaustuvės, ji sprendžia, ką spausdinti, o ko nespausdinti. O jeigu valdžiai priklauso visos spaustuvės ir ji sprendžia, kas turi ar neturi būti spausdinama, tai galimybė paskelbti oponuojančius argumentus prieš valdžią yra nereali. Spaudos laisvė išnyksta. Tas pat pasakytina apie kitas laisves.

Rinkos ekonomikoje individas gali laisvai pasirinkti savo karjerą, savo integravimosi į visuomenę būdą. Socialistinėje visuomenėje to nėra: čia individo karjerą lemia valdžios

nurodymai. Nenorėdama, kad jai nepatinkantys žmonės gyventų tam tikrose vietose, valdžia gali jiems įsakyti persikelti į kitus regionus, kitas vietas. Ir valdžia visada gali pagrįsti, pateisinti savo veiksmus paskelbdama, kad valstybinis planas reikalauja būtent šio piliečio buvimo už penkių tūkstančių mylių nuo tos vietos, kurioje jis jai neįtiko.

Tiesa, laisvė, kuria žmogus disponuoja rinkos ekonomikoje, nėra absoliuti laisvė metafiziniu požiūriu. Tačiau tokio dalyko kaip absoliuti laisvė apskritai nėra. Laisvė turi prasmę tik visuomenėje. XVIII amžiuje „prigimtinės teisės“ šalininkai, pirmiausia Jeanas Jacques Rousseau, tikėjo, jog kadaise tolimoje praeityje žmonės mėgavosi „prigimtine“ laisve. Tačiau tais tolimais laikais individai nebuvo laisvi – jie buvo priklausomi nuo stipresniojo malonės. Garsioji Rousseau frazė „Žmogus gimsta laisvas, tačiau visur jis yra supančiotas“ skamba gražiai, tačiau iš tikrųjų žmogus negimsta laisvas. Žmogus gimsta bejėgiu kūdikiu. Be tėvų globos, be apsaugos, kurią jo tėvams teikia visuomenė, jis neišgyventų.

Laisvė visuomenėje reiškia tai, kad žmogus priklauso nuo kitų žmonių tiek pat, kiek kiti priklauso nuo jo. Rinkos ekonomikos, „economía libre“ sąlygomis kiekvienas tarnauja savo bendrapiliečiams, o šie tarnauja jam. Žmonės kartais mano, jog rinkos ekonomikoje yra tokių veikėjų, kurie nepriklauso nuo kitų žmonių geros valios ir paramos. Jie mano, kad pramonės kapitonai, verslininkai yra tikrieji ekonominės sistemos valdovai. Bet tai yra iliuzija. Rinkos ekonominėje sistemoje tikrieji valdovai yra vartotojai. Jeigu vartotojai nustoja domėtis kuria nors verslo šaka, jos verslininkai yra verčiami trauktis iš verslo arba naujai taikytis prie vartotojų norų. Viena žinomiausių komunizmo propagandisčių buvo ledi Passfield (mergautinė pavardė Beatrice Potter, išgarsėjusi savo vyro – Sidney Webb – pavarde). Ši dama buvo turtingo verslininko dukra ir jaunystėje dirbo tėvo sekretore. Savo prisiminimuose ji rašo: „Mano tėvo versle visi turėjo paklusti mano tėvo – boso – įsakymams. Tik jis įsakinėjo, o jam niekas negalėjo įsakyti“. Tai labai trumparegiškas požiūris. Jos tėvui *įsakinėjo* vartotojai, pirkėjai. Deja, šių įsakymų ji nesugebėjo suvokti, nematė to, kas dėjosi rinkos ekonomikoje, nes jai rūpėjo tik tėvo kontoroje ar fabrike duodami įsakymai.

Svarstant bet kurią ekonominę problemą reikia prisiminti žymaus prancūzų ekonomisto Frederico Bastiato žodžius. Vieną savo geriausių esė jis pavadino „Ce qu’on voit et ce qu’on ne voit pas“ („Kas matoma ir kas nematoma“). Norint suprasti, kaip veikia ekonominė sistema, reikia atsižvelgti ne tik į dalykus, kurie gali būti matomi, bet ir į tokius dalykus, kurie negali būti tiesiogiai suvokiami. Antai įsakymą, kurį bosas duoda pasiuntiniui, girdi visi, kurie tuo metu yra kambaryje. Tačiau įsakymo, kurį bosas gauna iš pirkėjų, išgirsti neįmanoma.

Faktiškai kapitalistinėje sistemoje šeimininkauja pirkėjai. Suverenas yra ne valstybė, o žmonės. O kad jie yra suverenūs, rodo tai, jog jie *turi teisę elgtis kvailai.* Tai yra suvereno privilegija. Jis turi teisę klysti, niekas negali jo sulaikyti nuo klaidų, tačiau už savo klaidas jis, žinoma, turi pats mokėti. Sakydami, kad vartotojas yra aukščiausioji instancija arba suverenas, nesakome, kad vartotojas apdraustas nuo klaidų, kad jis visada žino, kas jam būtų geriausia. Vartotojas labai dažnai perka ir vartoja tokius daiktus, kurių jam nederėtų pirkti ir vartoti.

Tačiau klaida manyti, jog kapitalistinė valdžia kontroliuodama vartojimą gali žmones apsaugoti nuo žalos, kurią jie gali sau pasidaryti. Valdžios kaip tėviškojo autoriteto, kaip visų globėjos samprata yra viena tų idėjų, kurią skelbia socializmo šalininkai. Prieš keliolika metų Jungtinėse Valstijose valdžia mėgino atlikti „kilnųjį

eksperimentą“. Buvo priimtas įstatymas, draudžiantis vartoti svaiginamuosius gėrimus. Žinoma, daug žmonių geria per daug viskio ir brendžio ir taip elgdamiesi gali pakenkti sau. Kai kurie JAV valdžios atstovai nusiteikę net prieš rūkymą. Žinoma, daugelis žmonių per daug rūko, nors jiems būtų geriau nerūkyti. Čia kyla klausimas, išeinantis už ekonominės diskusijos ribų: jis atskleidžia tikrąją laisvės prasmę.

Tarkime, kad būtų gerai apsaugoti žmones nuo žalos, kurią jiems daro besaikis gėrimas ar rūkymas. Tačiau jums kartą tai pripažinus kiti žmonės sakys: Ar kūnas yra viskas? Ar žmogaus sąmonė nėra daug svarbesnė? Ar ne žmogaus protas yra tikroji žmogiškumo dovana, tikrai žmogiškoji savybė? Jeigu suteikiate valdžiai teisę spręsti, kaip naudoti žmogaus kūną – ar leistina rūkyti, ar leistina gerti, tai nieko negalite atsakyti tiems, kurie pareiškia: „Protas ir dvasia svarbiau už kūną, ir žmogus kur kas labiau save žaloja skaitydamas blogas knygas, klausydamasis blogos muzikos, žiūrėdamas blogus filmus. Tad valdžia privalo apsaugoti žmones nuo šių klaidų“.

Ir, kaip žinote, valdžia nuo seno buvo įsitikinusi, jog tai yra jos pareiga. Taip buvo ne tik amžių glūdumoje; dar visai neseniai Vokietija turėjo valdžią, kuri vaizdavosi, jog jos pareiga skirti gerą tapybą nuo blogos – o tai, kas yra gera ir bloga tapyba, lėmė požiūris žmogaus, jaunystėje nesugebėjusio įstoti į Vienos dailės akademiją, atvirukų piešėjo požiūris. Žmonėms buvo draudžiama apie meną ir dailę turėti kitokią nuomonę nei Didžiojo Vado nuomonė.

Jeigu kartą pripažįstate, kad valdžia turi kontroliuoti svaigalų vartojimą, tai ką galite atsakyti tiems, kurie sako, jog knygų ir idėjų kontrolė dar svarbesnė?

Laisvė iš tikrųjų reiškia *laisvę klysti.* Turime tai įsidėmėti. Galime labai kritiškai vertinti tai, kaip mūsų bendrapiliečiai leidžia savo pinigus ar laiką. Galime būti įsitikinę, kad jie elgiasi absoliučiai kvailai ir blogai. Laisvoje visuomenėje yra daug būdų išreikšti savo nuomonei apie tai, kaip kitiems derėtų keisti savo gyvenimo būdą. Galima rašyti knygas, straipsnius, sakyti kalbas, pamokslauti aikštėse; daugelyje šalių taip ir daroma. Tačiau *negalima* žmonių persekioti verčiant juos tam tikrų dalykų nedaryti vien todėl, kad mums nepatinka tai, ką jie daro su savo laisve.

Tuo laisvė skiriasi nuo vergovės. Vergas privalo daryti tai, ką jam įsako valdovas, o laisvas pilietis - būtent tai yra laisvė – gali pats pasirinkti savo gyvenimo būdą. Žinoma, šia kapitalistine sistema galima piktnaudžiauti, ir kai kurie žmonės ja piktnaudžiauja. Žinoma, galima daryti dalykus, kurių derėtų nedaryti. Bet jeigu tokiems dalykams pritaria žmonių dauguma, nepritariantis asmuo visada gali rasti būdų, kaip mėginti pakeisti savo bendrapiliečių nuomonę. Jis gali mėginti juos perkalbėti, įtikinėti, bet jis neturi teisės juos prievartauti pasitelkdamas policines valdžios galias.

Rinkos ekonomikoje kiekvienas tarnauja savo bendrapiliečiams tarnaudamas sau. Būtent tai turėjo omenyje XVIII amžiaus liberalai kalbėdami apie visų grupių ir individų teisingai suprastų interesų harmoniją visuomenėje. Būtent šiai interesų harmonijos doktrinai priešinosi socialistai. Jie kalbėjo apie grupių „nesutaikomus interesus“.

Ką tai reiškia? Kai Karlas Marxas „Komunistų manifesto“ – nedidelės brošiūros, inauguravusios jo socialistinį judėjimą – pirmajame skyriuje teigė, jog klasių interesai yra nesutaikomi, tai šią tezę patvirtinančių pavyzdžių jis rado tik ikikapitalistinėje epochoje. Ikikapitalistiniais laikais visuomenė buvo pasidalijusi į paveldimo statuso grupes, kurios Indijoje vadinamos „kastomis“. Statuso visuomenėje žmogus gimdavo, pavyzdžiui, ne kaip prancūzas, o kaip prancūzų aristokratijos, buržuazijos arba valstietijos narys. Beveik visus viduramžius jis dažniausiai buvo baudžiauninkas. O baudžiava Prancūzijoje

galutinai išnyko tik po Amerikos revoliucijos. Kitose Europos šalyse ji išnyko dar vėliau.

Savo blogiausia forma baudžiava išliko – net po vergovės panaikinimo – britų užsienio kolonijose. Individas savo statusą paveldėdavo iš tėvų, jį išlaikydavo visą savo gyvenimą ir perleisdavo savo vaikams. Kiekviena grupė turėjo teisinių privilegijų ir suvaržymų. Aukščiausios grupės turėjo vien privilegijas, žemiausios - vien suvaržymus. Ir žmogus neturėjo kitokių galimybių atsikratyti teisinių suvaržymų, kuriuos jam užkraudavo paveldėtas statusas, kaip tik politiškai kovodamas su kitomis klasėmis. Tokiomis sąlygomis išties buvo galima kalbėti apie „vergo ir vergvaldžio nesutaikomus interesus“, nes vergai negalėjo atsikratyti savo vergovės, savo vergiško statuso. Todėl nesutaikomas įvairių klasių interesų konfliktas buvo neišvengiamas.

Reikia nepamiršti, kad tais laikais – kai Europoje ir europiečių įkurtose Amerikos kolonijose vyravo statuso visuomenė – žmonės nesijautė kaip nors ypatingai susiję su kitomis savo tautos klasėmis; jie veikiau jautė bendrumą su savo klasės nariais kitose šalyse. Prancūzijos aristokratai nelaikė žemesniųjų luomų narių savo bendrapiliečiais; šie jiems buvo nemėgiama „prastuomenė“. Sau lygiais jie pripažino tik kitų šalių – Italijos, Anglijos ar Vokietijos – aristokratus.

Labiausiai pastebimas šios padėties rodiklis buvo tai, kad visoje Europoje aristokratai kalbėjo ta pačia kalba. Tai buvo prancūzų kalba, kurios pačioje Prancūzijoje nesuprato kitų luomų žmonės. Vidurinioji klasė – buržuazija – kalbėjo savo kalba, o žemesnioji – valstietija – kalbėjo vietinėmis tarmėmis, kurių dažnai nesuprato kitos visuomenės grupės. Tą patį galima pasakyti ir apie aprangą. 1750 metais keliaujant iš vienos šalies į kitą buvo galima pastebėti, jog visoje Europoje aristokratija rengėsi panašiai, o žemesniųjų klasių drabužiai skyrėsi. Ką nors sutikus gatvėje, iš aprangos buvo galima lengvai nustatyti, kuriai klasei, kokiam statusui jis priklauso. Sunku net įsivaizduoti, kaip tuometinės sąlygos skyrėsi nuo šiandieninių. Atvykęs iš Jungtinių Valstijų į Argentiną ir pamatęs gatvėje žmogų, aš nežinau, koks jo statusas. Aš tik spėju, kad jis yra Argentinos pilietis ir nepriklauso jokiai įstatymo uždraustai grupei. Ir tai yra kapitalizmo rezultatas. Žinoma, ir kapitalizmo sąlygomis žmonės daug kuo skiriasi. Yra turtiniai skirtumai – skirtumai, kuriuos marksistai klaidingai tapatina su senaisiais žmonių statuso visuomenėje skirtumais.

Kapitalistinės visuomenės skirtumai yra kitokie nei feodalinės. Viduramžiais - o daugelyje šalių ir gerokai vėliau – šeima galėjo šimtmečiams išlikti aristokratų arba kunigaikščių šeima ir valdyti didžiulius turtus, nesvarbu, kokiomis savybėmis, gabumais, charakteriu ar morale pasižymėjo jos nariai. Tuo tarpu šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis egzistuoja toks reiškinys, kurį sociologai įvardija terminu „socialinis mobilumas“. Esminis šio socialinio mobilumo bruožas, pasak italų sociologo ir ekonomisto Vilfredo Pareto, yra „la circulation des élites“ (elitų cirkuliavimas). Tai reiškia, kad visuomet yra žmonių, pakilusių į socialinės piramidės viršūnę – turtingų, politiškai įtakingų, tačiau šie žmonės – elitas – nuolat keičiasi.

Tai vyksta kapitalistinėje visuomenėje; tai *nevyko* ikikapitalistinėje statuso visuomenėje. Šeimos, kurios laikomos žymiausiomis Europos aristokratų šeimomis, yra ir šiandien tos pačios šeimos (tiksliau, įpėdiniai tų pačių šeimų), kurios prieš 800, 1000 ar daugiau metų viešpatavo Europoje. Capetianai iš Bourbono – kurie labai ilgai valdė čia, Argentinoje – buvo karališkoji šeima jau X amžiuje. Šie karaliai valdė teritoriją, dabar žinomą Ile-de-France pavadinimu, perduodami savo valdas iš kartos į kartą. Tuo tarpu kapitalistinėje visuomenėje vyksta nuolatinė kaita – neturtingi žmonės praturtėja, o

turtingųjų palikuonys praranda savo turtus ir nuskursta.

Šiandien knygyne vienoje centrinių Buenos Airių gatvių pastebėjau vieno verslininko biografiją: jis buvo toks žymus, toks reikšmingas, toks tipiškas XIX amžiaus Europos verslui, kad net šioje šalyje, toli nuo Europos, knygynas turi jo biografiją. Atsitiktinai pažįstu šio žmogaus anūką. Jo pavardė tokia pat kaip jo senelio, jis iki šiol turi teisę į kilmingą titulą, kurį jo senelis – savo karjerą pradėjęs nuo kalvio – gavo prieš aštuoniasdešimt metų. Šiandien tas anūkas – neturtingas Niujorko fotografas.

Kiti žmonės, kurie skurdo tais laikais, kai šio fotografo senelis buvo stambiausias Europos pramonininkas, dabar patys vadovauja pramonei. Kiekvienas laisvas savo statusą pakeisti. Kapitalistinės ekonominės laisvės sistema tuo ir skiriasi nuo statuso sistemos – joje kiekvienas gali kaltinti tik pats save, jei nepasiekia padėties, kurią norėjo pasiekti.

Iki šiol žymiausias XX amžiaus pramonininkas yra Henry Fordas. Savo verslą jis pradėjo su pora šimtų dolerių, pasiskolintų iš draugų, ir per trumpą laiką sukūrė vieną garsiausių stambaus verslo firmų pasaulyje. Ir galima atrasti šimtus tokių pavyzdžių kas dieną.

„New York Times“ kasdien spausdina ilgus nekrologus. Skaitant šias biografijas galima rasti pavardę žymaus verslininko, pradėjusio dirbti laikraščių pardavėju Niujorko gatvėse, arba pradėjusio savo karjerą banko pasiuntiniu, o vėliau tapusio to banko prezidentu. Žinoma, ne visiems pavyksta pasiekti tokių aukštumų. Ne visi to ir nori. Yra žmonių, kuriuos labiau domina kitos problemos ir tokiems žmonėms šiandien atviri kitokie keliai, kurių nebuvo feodalinėje statuso visuomenėje.

Socialistinėje sistemoje *draudžiama* ši pamatinė savo karjeros pasirinkimo laisvė. Socializmo sąlygomis yra tik viena ekonominio valdymo instancija ir jai suteikiama teisė spręsti visus gamybą liečiančius klausimus.

Vienas būdingas mūsų laikų bruožas yra tai, kad tą patį dalyką žmonės vadina skirtingais vardais. Vienas iš socializmo ir komunizmo sinonimų yra „planavimas“. Kalbėdami apie planavimą žmonės, žinoma, turi omenyje *centralizuotą* planavimą, kuris reiškia *bendrąjį valdžios nustatytą planą* – planą, draudžiantį kam nors, išskyrus valdžią, planuoti.

Viena dama iš Britanijos, Aukštesniųjų rūmų deputatė, parašė knygą pavadinimu „Su planu ar be plano?“, kuri buvo gana populiari visame pasaulyje. Ką reiškia knygos pavadinimas? Kalbėdama apie „planą“ ji turėjo omenyje tik tos rūšies planą, kurį įsivaizdavo Leninas, Stalinas ir jų sekėjai, tokį planą, kai valdoma visa šalies žmonių veikla. Taigi ji kalbėjo apie centralizuotą planą, kuris panaikina visus asmeninius individų planus. Todėl pavadinimas „Su planu ar be plano“ yra iliuzija, apgaulė; alternatyva yra ne centralizuotas planas prieš plano nebuvimą, o centrinės valdžios *totalinis planas* prieš individų *laisvę* kurti savo planus, planuoti patiems. Individas planuoja savo gyvenimą kiekvieną dieną, panorėjęs keičia savo planus.

Laisvas žmogus planuoja kasdien atsižvelgdamas į savo poreikius; pavyzdžiui, jis sako: „Vakar planavau visą gyvenimą dirbti Kordoboje“. Dabar jis sužino apie geresnes sąlygas Buenos Airėse ir savo planus keičia: „Užuot dirbęs Kordoboje noriu vykti į Buenos Aires“. Štai ką reiškia laisvė. Galbūt jis klysta, galbūt išvykdamas į Buenos Aires jis patirs nesėkmę. Galbūt jam būtų geriau pasilikti Kordoboje, bet jis suplanavo kitaip.

Valdiško planavimo sąlygomis žmogus yra tarsi kareivis armijoje. Kareivis neturi teisės pasirinkti dalinio, vietos, kurioje jis norėtų tarnauti. Jis privalo paklusti įsakymams. O socialistinė sistema – tai žinojo ir pripažino Karlas Marxas, Leninas ir visi socialistų

vadai – yra karinės tvarkos perkėlimas visai gamybos sistemai. Marxas kalbėjo apie „pramonines kariuomenes“, Leninas ragino viską – paštą, gamyklas, įmones – organizuoti kariuomenės pavyzdžiu.

Todėl socialistinėje sistemoje viskas priklauso nuo išminties, talento ir gabumų tų žmonių, kurių rankose valdžia. Į tai, ko *nežino* aukščiausiasis diktatorius (arba jo komitetas), neatsižvelgiama. Tačiau žinios, kurias žmonija sukaupė per savo ilgą istoriją, vienam žmogui tiesiog neaprėpiamos; per amžius sukaupta tiek mokslo ir technikos žinių, kad vienas, net ir gabiausias žmogus, negali visko žinoti.

Žmonės yra skirtingi ir nelygūs. Tokie jie bus visada. Paprastai jie gabesni vieniems dalykams ir mažiau gabūs kitiems. Yra tokių žmonių, kuriems duota atrasti naujus kelius, pakeisti pažinimo kryptį. Tokių žmonių dėka kapitalistinėje visuomenėje vyksta technologinė ir ekonominė pažanga. Jeigu žmogus turi idėją, jis mėgins surasti įžvalgių žmonių, gebančių realizuoti jo idėjos vertę. Kai kurie kapitalistai, nebijantys žvelgti į ateitį, suvokiantys galimus tokios idėjos rezultatus, pradės ją įgyvendinti. Kiti iš pradžių galbūt pasišaipys: „Jie bepročiai“; tačiau jie nustos taip kalbėję, kai įsitikins, jog verslo iniciatyva, kurią jie laikė kvailyste, klesti, jog žmonės noriai perka jos produkciją.

Marksistinėje sistemoje aukščiausioji valdžia turi būti pirmiausia įtikinta tokios idėjos vertingumu prieš pradedant ją diegti. Tai gali būti labai sunku padaryti, nes tik grupelė žmonių valdžioje – arba net tik pats diktatorius – turi teisę priimti sprendimus. Ir jeigu tie žmonės dėl tingumo, senatvės, negabumo ar menko išprusimo nesuvokia naujos idėjos svarbos, toks projektas nebus įgyvendintas.

Galima prisiminti pavyzdžių iš karybos istorijos. Napoleonas buvo tikrai genialus karo reikaluose, tačiau jam nepavyko išspręsti vienos problemos; dėl to galiausiai jis buvo sutriuškintas ir ištremtas į Šv. Elenos salą. Napoleono problema buvo: „Kaip užkariauti Angliją?“ Reikėjo laivyno persikelti per Lamanšo sąsiaurį. Atsirado žmonių, kurie tais burlaivių laikais jam pasiūlė naują – garlaivių – idėją. Tačiau Napoleonas nesuprato jų pasiūlymo.

Panaši istorija buvo su garsiuoju Vokietijos generaliniu štabu. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vokietijos generalinis štabas buvo visuotinai pripažįstamas kaip karinės išminties buveinė. Panašią reputaciją turėjo generolo Focho štabas Prancūzijoje. Tačiau nei vokiečiai, nei prancūzai (kurie vėliau, vadovaujami generolo Focho, nugalėjo vokiečius) nesuprato aviacijos reikšmės kariniams tikslams. Vokiečių generalinis štabas sakė: „Aviacija tinka tik pasilinksminimams, skraidymas yra dykaduonių užsiėmimas. Kariniu požiūriu turi reikšmės tik dirižabliai“. Panašiai galvojo ir prancūzų generalinis štabas.

Vėliau, tarpukariu Jungtinėse Valstijose atsirado generolas, kuris buvo įsitikinęs, jog aviacija bus labai svarbi būsimajame kare. Kariniai ekspertai su juo nesutiko. Jam nepavyko jų įtikinti. Tuščias reikalas įtikinėti žmones, kurie tiesiogiai neatsako už problemos sprendimą. Tas pat pasakytina ir apie neekonomines problemas.

Daugelis dailininkų, poetų, rašytojų ir kompozitorių skundžiasi, kad visuomenė neįvertina jų darbų ir dėl to jie pasilieka vargšai. Be abejo, visuomenė gali būti neteisi, tačiau kai šie menininkai sako: „Didžiausius menininkus, dailininkus, rašytojus turi remti valstybė“, jie labai klysta. Kam valdžia patikės spręsti, ar naujokas iš tikrųjų yra didis menininkas? Teks kliautis kritikais ir meno istorijos profesoriais, kurie žiūri tik į praeitį ir labai retai sugeba atrasti naujus genijus. Tai ir yra didysis skirtumas tarp „planavimo“ sistemos ir sistemos, kurioje kiekvienas planuoja pats ir veikia savo nuožiūra.

Žinoma, tiesa, kad didiems dailininkams ar rašytojams dažnai tekdavo patirti daug vargų. Jiems sekėsi meno kūryboje, bet ne visada piniginiuose reikaluose. Van Goghas buvo tikrai didis dailininkas. Jam teko patirti tikrai nepakeliamus sunkumus, dėl kurių būdamas tik 37 metų jis galiausiai nusižudė. Per visą savo gyvenimą jis pardavė tik *vieną* paveikslą, o ir tas pirkėjas buvo jo pusbrolis. Pardavęs tik vieną paveikslą, jis gyveno išlaikomas brolio, kuris nebuvo nei menininkas, nei dailininkas. Tačiau van Gogho brolis suprato dailininko poreikius. Šiandien van Gogho paveikslo nenusipirksi mažiau kaip už šimtą ar du šimtus tūkstančių dolerių.

Socialistinėje sistemoje van Gogho likimas galėjo būti kitoks. Koks nors valdininkas būtų paklausęs žinomų dailininkų (kurių pats van Goghas apskritai nebūtų pripažinęs menininkais), ar tas pusiau, o galbūt ir visai pamišęs jaunuolis tikrai toks dailininkas, kurį reikėtų remti. Neabejotinai jam būtų atsakyta: „Ne, jis joks dailininkas, joks menininkas; jis paprastas tepliotojas“, ir tada šis būtų nusiųstas į pieno fabriką arba tiesiai į beprotnamį.

Tad visas tas entuziazmas, su kuriuo naujosios kartos dailininkai, poetai, kompozitoriai, žurnalistai, artistai garbina socializmą, pagrįstas iliuzijomis. Kalbu apie tai todėl, kad ši socializmo liaupsintojų kategorija yra fanatiškiausia.

Sprendžiant socializmo ir kapitalizmo kaip ekonominių sistemų pasirinkimo klausimą problema atrodo šiek tiek kitaip. Socializmo kūrėjai net neįtarė, kad šiuolaikinė pramonė, visas šiuolaikinis verslas grindžiamas apskaita. Ne tik inžinierių, bet ir verslininkų planai turi remtis apskaita. Verslininkų apskaičiavimai grindžiami tuo, kad rinkos ekonomikoje prekių kainos ne tik informuoja vartotoją, bet ir teikia gyvybiškai svarbią informaciją apie gamybos sąlygas; pagrindinė rinkos funkcija - ne tiek nustatyti *galutinės* gamybos proceso stadijos kainą ir pateikti prekes vartotojams, kiek nustatyti visų ankstesnių gamybos grandžių išlaidas. Visa rinkos sistema grindžiama tuo, kad egzistuoja apskaičiuotas darbo pasidalijimas tarp verslininkų, besivaržančių dėl gamybos faktorių – žaliavų, įrenginių, mašinų – ir dėl žmogiškojo faktoriaus (darbo užmokestis). Tokia apskaita negalima be rinkos teikiamų kainų.

Kai tik panaikinate rinką – o to siekia socialistai – praranda prasmę visi inžineriniai ir technologiniai skaičiavimai; technologai gali pasiūlyti daugybę projektų, vienodai įgyvendinamų mokslo požiūriu, tačiau tik rinkos kainomis grindžiama verslininko *apskaita* leidžia išsiaiškinti, kuris iš tų projektų perspektyviausias *ekonominiu* požiūriu.

Čia kalbu apie pamatinę kapitalistinės ekonominės apskaitos problemą ir jos neišsprendžiamumą socializmo sąlygomis. Ekonominė apskaita ir visas technologinis planavimas galimas tik tuo atveju, jeigu egzistuoja ne tik vartojamųjų prekių, bet visų gamybos faktorių piniginės kainos. Vadinasi, turi būti rinka visoms žaliavoms, visiems tarpiniams produktams, visoms mašinoms ir įrenginiams, visų rūšių darbui ir paslaugoms.

Kai šis faktas buvo atrastas, socialistai nežinojo ką atsakyti. Ištisus 150 metų jie kartojo: „Visos pasaulio blogybės atsiranda dėl rinkos ir rinkos kainų. Mes norime panaikinti rinką ir kartu, žinoma, rinkos ekonomiką pakeisdami jas sistema be kainų ir be rinkų“. Jie norėjo panaikinti tai, ką Marxas vadino prekių ir darbo „prekiniu pobūdžiu“.

Susidūrę su šia problema ir nerasdami atsakymo, socializmo kūrėjai galiausiai pareiškė: „Mes ne visiškai panaikinsime rinką; vaizduosimės, kad rinka egzistuoja; žaisime rinką, kaip vaikai žaidžia mokyklą“. Tačiau kiekvienas žino, kad vaikai, *žaidžiantys* mokyklą, nieko neišmoksta. Tai tik pratimas, mėgdžiojimas, ir taip mėgdžioti galima daugelį dalykų.

Tai yra labai sunki ir paini problema ir norint ją gerai išnagrinėti reikia daug daugiau laiko nei jo čia turiu. Nuodugniai ją aiškinau kituose savo darbuose. Per šešias paskaitas negaliu išnagrinėti visų jos aspektų, todėl tiems, kuriuos domina svarbiausioji problema – apskaitos ir planavimo negalimybė socializmo sąlygomis – patariu perskaityti mano knygą „Žmogiškoji veikla“, kuri yra išversta į ispanų kalbą.

Tačiau skaitykite ir kitas knygas. Pavyzdžiui, norvegų ekonomisto Trygve Hoffo knygą apie ekonominę apskaitą. O jeigu norite išvengti vienpusiškumo, patarčiau perskaityti aukštai vertinamą socialistinę knygą šia tema, parašytą žymaus lenkų ekonomisto Oscaro Lange, kuris vienu metu profesoriavo Amerikos universitete, paskui tapo Lenkijos ambasadoriumi, dar vėliau grįžo į Lenkiją.

Turbūt manęs paklausite: „O kaip su Rusija? Kaip rusai sprendžia tą problemą?" Čia turime šiek tiek kitokią problemą. Rusų socialistinė sistema veikia pasaulyje, kuriame egzistuoja visų gamybos faktorių, žaliavų ir viso ko kainos. Todėl savo planavimui jie gali panaudoti pasaulinės rinkos *užsienio* kainas. Be to, dėl tam tikrų sąlygų skirtumo Rusijoje ir Jungtinėse Valstijose rusai laiko ekonomiškai pateisinamais dalykus, kurių amerikiečiai jokiu būdu nelaikytų ekonomiškai pateisinamais.

Vadinamasis sovietų eksperimentas nieko neįrodo. Jis nieko nesako apie pagrindinę socializmo problemą – apskaitos problemą. Bet ar apskritai galime kalbėti apie jį kaip apie eksperimentą? Nemanau, kad egzistuoja toks dalykas kaip mokslinis eksperimentas žmogiškosios veiklos ir ekonomikos srityje. Jūs negalite atlikti laboratorinio eksperimento žmogiškosios veiklos srityje, nes mokslinis eksperimentas reikalauja, kad jis būtų kartojamas įvairiomis sąlygomis arba kad jūs išlaikote tas pačias sąlygas keisdami tik vieną veiksnį. Pavyzdžiui, vėžiu sergančiam gyvūnui suleidus kokį nors eksperimentinį vaistą, vėžys gali būti išgydytas. Rezultatą galite patikrinti su tos pačios rūšies gyvūnais, sergančiais ta pačia liga. Vienus jų gydydami naujuoju metodu, o kitus senuoju, rezultatus galite palyginti. Žmogiškosios veiklos srityje to negalite daryti. Žmogiškoje veikloje nėra vietos laboratoriniams eksperimentams.

Vadinamasis sovietų eksperimentas parodo tik tai, jog Sovietų Rusijoje pragyvenimo lygis nepalyginamai žemesnis nei Jungtinėse Valstijose - šalyje, kurią visas pasaulis laiko kapitalizmo etalonu.

Žinoma, jeigu pasakysite tai socialistui, jis atsakys: „Rusijoje dedasi nuostabūs dalykai“. Tada jūs jam pasakysite: „Galbūt ir nuostabūs, bet vidutinis pragyvenimo lygis ten daug žemesnis“. Tada jis sakys: „Taip, bet prisiminkite, kaip baisu Rusijoje buvo prie carų ir kokį baisų karą jai teko patirti“.

Nenoriu veltis į diskusiją, ar toks paaiškinimas teisingas, bet jeigu jūs neigiate, kad sąlygos buvo vienodos, jūs neigiate pačią eksperimento galimybę. Tuomet jūs turėtumėte pasakyti (ir tai būtų daug teisingiau): „Socializmas Rusijoje neatnešė tokio vidutinio žmogaus gyvenimo pagerėjimo, kuris gali būti palygintas su jo pagerėjimu Jungtinėse Valstijose per tą patį laikotarpį“.

Jungtinėse Valstijose beveik kas savaitę išgirstame apie kokią nors naujovę, kokį nors patobulinimą. Šią pažangą generuoja verslas, nes tūkstančiai verslininkų dieną naktį mėgina atrasti naujus produktus, geriau tenkinančius pirkėją arba pigiau pagaminamus, arba geresnius *ir* pigiau pagaminamus. Jie tai daro ne iš altruizmo, o siekdami pasidaryti pinigų. Todėl pragyvenimo lygis Jungtinėse Valstijose pakilo tiesiog fantastiškai, palyginti su tuo, koks jis buvo prieš 50 ar 60 metų. Sovietų Rusijoje, kur tokios sistemos nėra, nieko panašaus neįvyko. Taigi tie, kurie mums sako, jog mums reikia perimti sovietų sistemą,

smarkiai klysta.

Reikėtų paminėti dar kai kuriuos dalykus. Amerikos vartotojas, individas, yra kartu ir pirkėjas, ir bosas. Amerikoje išeidamas iš parduotuvės gali pamatyti užrašą: „Ačiū, kad pirkote. Prašome vėl apsilankyti“. Tačiau nuėjęs į parduotuvę totalitarinėje šalyje – šiandienos Rusijoje arba Vokietijoje Hitlerio režimo laikais – iš pardavėjo išgirsi: „Turi būti dėkingas didžiajam vadui už tai, ką jis tau duoda“. Socialistinėje šalyje dėkingas turi būti ne pardavėjas, o pirkėjas. Pilietis *nėra* bosas; bosas yra Centro komitetas arba Centro valdyba. Tie socialistiniai komitetai, vadai ir diktatoriai yra aukščiausioji valdžia, ir žmonės turi jiems paklusti.

III PASKAITA

INTERVENCIONIZMAS

Garsioji, labai dažnai cituojama frazė skelbia: „Geriausia yra toji valdžia, kuri mažiausiai valdo“. Nemanau, kad tai teisingas geros valdžios funkcijų apibūdinimas. Valdžia turi atlikti visas funkcijas, kurioms atlikti ji reikalinga ir dėl kurių ji buvo įsteigta. Valdžia turi saugoti individus nuo smurtautojų ir apgavikų šalies viduje ir ginti šalį nuo užsienio priešų. Tokios yra valdžios funkcijos laisvoje sistemoje, rinkos ekonomikos sistemoje.

Socializmo sąlygomis valdžia, žinoma, yra totalitarinė, ir nėra nieko, kas nepriklausytų jos kompetencijai ir jurisdikcijai. Rinkos ekonomikoje pagrindinė valdžios užduotis – ginti sklandų rinkos ekonomikos funkcionavimą nuo apgaulės ir smurto šalies viduje ir iš išorės.

Žmonės, kurie nesutinka su tokiu valdžios funkcijų apibrėžimu, gali pasakyti: „Šis žmogus nekenčia valdžios“. Nieko panašaus. Jeigu sakau, kad benzinas yra labai naudingas skystis, tinkamas daugeliui tikslų, bet kad aš jo vis dėlto negerčiau, nes nemanau, kad tai būtų tinkamas jo naudojimas, tai aš nesu benzino priešas ar jo niekintojas. Aš tik sakau, kad benzinas tinka vieniems tikslams ir netinka kitiems. Jeigu sakau, kad valdžios pareiga – gaudyti žudikus ir kitokius nusikaltėlius, o ne tvarkyti geležinkelius ar leisti pinigus beprasmiškiems dalykams, tai aš nereiškiu jokios neapykantos valdžiai, o tik sakau, kas tinka ir kas netinka jai daryti.

Sakoma, kad nūdienos sąlygomis mes jau neturime laisvosios rinkos ekonomikos. Nūdienos sąlygomis turime vadinamąją mišriąją ekonomiką. Ir kaip mūsų ekonomikos „mišrumo“ liudijimą žmonės nurodo įmones, kurių savininkas ir valdytojas yra valdžia. Ekonomika yra mišri, pasak šių žmonių, nes daugelyje šalių tam tikros tarnybos – telefonas, telegrafas, geležinkeliai – yra valdžios nuosavybė ir yra jos tvarkomos.

Be abejo, tiesa, kad kai kurios šių tarnybų yra tvarkomos valdžios. Tačiau vien šis faktas nekeičia mūsų ekonominės sistemos prigimties. Jis netgi nereiškia, kad esama „trupučio socializmo“ šiaip jau nesocialistinėje, laisvosios rinkos ekonomikoje. Juk valdydama šias įmones valdžia pati yra pavaldi rinkos viršenybei, o tai reiškia, kad ji yra pavaldi vartotojų viršenybei. Jeigu valdžia tvarko, tarkime, paštą ar geležinkelį, ji turi samdyti žmones darbui tose tarnybose ar įmonėse. Ji taip pat turi pirkti žaliavas ir kitus dalykus, reikalingus šių tarnybų veiklai. Kita vertus, ji „parduoda“ šias paslaugas visuomenei. Vis dėlto, nors ji tvarko savo įmones taikydama rinkos ekonomikos metodus,

rezultatas paprastai būna nuostolingas, deficitinis. Tačiau valdžia turi priemonių nuostoliams dengti – bent jau taip mano vyriausybė ir valdančiosios partijos nariai.

Individas, žinoma, veikia kitokiomis sąlygomis. Individo galimybės užsiimti nuostolinga veikla yra labai ribotos. Jeigu nuostoliai nėra greit pašalinami ir verslovė netampa pelninga (ar bent jau nerodo didėjančio nuostolingumo ženklų), individas bankrutuoja ir jo verslui ateina galas.

Tačiau valdžiai veiklos sąlygos yra kitokios. Valdžia gali veikti nuostolingai, nes ji turi galią žmones *apmokestinti.* Ir jeigu mokesčių mokėtojai pasiryžę mokėti didesnius mokesčius tam, kad valdžia galėtų išlaikyti nuostolingą įmonę (t. y. mažiau efektyvią už tokią pat privačią įmonę), jeigu visuomenė sutinka pakelti šį nuostolį, tada, žinoma, tokia įmonė išsilaiko.

Pastaruoju metu daugelyje šalių valdžia taip smarkiai padidino nacionalizuotų tarnybų ir įmonių skaičių, jog deficito dydis jau smarkiai viršija pinigų sumą, kurią įmanoma surinkti iš gyventojų mokesčiais. Kas tada atsitinka, nėra šios paskaitos tema. Prasideda infliacija, apie kurią kalbėsiu rytoj. Tai paminėjau čia tik tam, kad mišriosios ekonomikos nepainiotume su *intervencionizmo* problema, apie kurią noriu kalbėti šiandien.

Kas yra intervencionizmas? Intervencionizmas reiškia tai, kad valdžia neapsiriboja tvarkos palaikymo užduotimi arba, kaip žmonės sakydavo prieš šimtą metų, „saugumo paslaugos“ teikimu. Intervencionizmas reiškia tai, kad valdžia nori prisiimti daugiau darbų. Ji nori kištis į rinkos reiškinius.

Jeigu kas nors prieštarauja ir sako, kad valdžia neturi kištis į verslą, jam dažnai atsakoma: „Bet juk valdžia neišvengiamai visada kišasi. Ji kišasi, jeigu gatvėse budi policininkai. Ji kišasi trukdydama plėšikui apiplėšti parduotuvę arba neleisdama vagišiui nuvaryti automobilio“. Tačiau kalbėdami apie intervencionizmą ir apibrėždami, ką jis reiškia, kalbame apie valdžios kišimąsi į rinką. (Kad iš valdžios ir policijos tikimasi, jog ji gins savo piliečius, tarp jų verslininkus bei jų darbuotojus, nuo vietinių ir užsienio smurtautojų, yra normalus ir būtinas dalykas – to tikimasi iš kiekvienos valdžios. Tokia gynyba nėra kišimasis ar intervencija, nes vienintelė teisėta valdžios funkcija yra būtent saugumo užtikrinimas).

Kalbėdami apie intervencionizmą turime omenyje valdžios norą daryti kažką *daugiau* nei ginti piliečius nuo užpuolikų ir apgavikų. Intervencionizmas reiškia, kad valdžia ne tik negarantuoja sklandaus rinkos ekonomikos funkcionavimo, bet trikdo įvairius rinkos reiškinius: kišasi į kainų, darbo užmokesčio, palūkanų, pelno dydžio reikalus.

Valdžia kišasi norėdama priversti verslininkus tvarkyti savo reikalus kitaip, nei jie juos tvarkytų, jeigu jiems reikėtų paklusti tik vartotojų norams. Taigi visų intervencionizmo priemonių, kurių valdžia griebiasi, tikslas – apriboti vartotojų viršenybę. Valdžia nori pasisavinti tą galią ar bent jos dalį, kurią laisvosios rinkos ekonomikoje turi savo rankose vartotojai.

Panagrinėkime vieną intervencionalizmo pavyzdį, labai populiarų daugelyje šalių, kurio nuolat griebiasi daugelis vyriausybių, ypač infliacijos metu. Turiu galvoje kainų kontrolę.

Vyriausybės paprastai griebiasi kainų kontrolės, kai infliaciškai padidinus pinigų pasiūlą žmonės pradeda skųstis dėl kylančių kainų. Iš istorijos žinome daugybę garsių kainų kontrolės metodų žlugimo pavyzdžių; priminsiu tik du iš jų, nes abiem atvejais valdžia iš tiesų labai energingai siekė kontroliuoti kainas.

Pirmasis garsus pavyzdys yra Romos imperatoriaus Diokletiano atvejis (imperatoriaus, kuris gerai žinomas kaip paskutinis iš Romos imperatorių, persekiojusių krikščionis). Romos imperatorius antrojoje III amžiaus pusėje turėjo tik vieną finansinį svertą – pinigų klastojimą. Tais primityviais laikais, kai dar nebuvo spausdinimo mašinų, net infliacija, galima sakyti, buvo primityvi. Valdžia vis daugiau vario įmaišydavo į sidabrą, kol pradėjo keistis sidabrinės monetos spalva ir pastebimai sumažėjo jos svoris. Šio monetų klastojimo ir atitinkamai pinigų kiekio didinimo rezultatas buvo kainų augimas, po kurio sekė kainų kontrolės ediktai. O Romos imperatoriai nepasižymėjo nuosaikumu įtvirtindami savo įstatymus; mirties bausmė žmogui, paprašiusiam didesnės kainos, neatrodė jiems per griežta. Kainų kontrolę jie sėkmingai įvedė, bet jiems nepavyko išsaugoti visuomenės. Tai sužlugdė Romos imperiją ir darbo pasidalijimo sistemą.

Vėliau, po 1500 metų, pinigai taip pat buvo klastojami Prancūzijos revoliucijos metu. Tačiau šįkart buvo taikomas kitas metodas. Pinigų gamybos technologija buvo gerokai patobulėjusi. Prancūzams nereikėjo griebtis monetų klastojimo: jie turėjo pinigų spausdinimo mašiną, kuri pradėjo veikti visu pajėgumu. Rezultatas vėl buvo toks pat – beprecedentis kainų didėjimas. Tačiau Prancūzijos revoliucijos metu kainų maksimumo politika buvo įtvirtinama ne tuo pačiu mirties bausmės būdu, kurį taikė Diokletianas. Buvo pasiekta pažangos ir piliečių žudymo technologijoje. Jūs visi prisimenate garsųjį dr. J. I. Guillotiną (1738–1814), išradusį giljotiną. Tačiau nepadėjo net giljotina – prancūziškieji kainų maksimumo įstatymai taip pat žlugo. Kai pats Robespjeras buvo vežamas į giljotiną, žmonės šaukė: „Štai keliauja niekšas Maksimumas“.

Paminėjau šiuos pavyzdžius dėl to, kad žmonės dažnai sako: „Kad kainų kontrolė būtų veiksminga, reikia tik daugiau nuožmumo ir energijos“. Tačiau Diokletianas buvo tikrai labai nuožmus, ir tokia pat nuožmi buvo Prancūzijos revoliucija. Ir vis dėlto kainų kontrolės priemonės visiškai žlugo abiem atvejais.

Paaiškinsime šio žlugimo priežastis. Valdžia girdi žmones besiskundžiant, kad pakilo pieno kainos. O pienas, žinoma, labai svarbus, ypač augančiai kartai, vaikams. Tad valdžia paskelbia maksimalią leistiną pieno kainą – kainą, kuri žemesnė už potencialią rinkos kainą. Tada valdžia giriasi: „Tikrai padarėme viską, kas įmanoma, kad neturtėliai tėvai galėtų nupirkti savo vaikams tiek pieno, kiek jiems reikia“.

Bet kas įvyksta? Mažesnė pieno kaina padidina pieno paklausą: žmonės, kurie negalėjo nusipirkti pieno didesnėmis kainomis, dabar gali jo nusipirkti mažesne, valdžios nustatyta kaina. Tačiau tie, kurie pieną gamina didžiausiomis sąnaudomis, t. y. ribiniai gamintojai, dabar patiria nuostolių, nes valdžios nustatytoji kaina nepadengia jų išlaidų. Tai yra svarbus rinkos ekonomikos bruožas.

Privatus verslininkas, privatus gamintojas negali ilgai verstis patirdamas nuostolių. Kadangi pieno gamintojas negali veikti nuostolingai, jis mažina pieno gamybą rinkai. Jis parduoda dalį savo karvių arba vietoje pieno pradeda gaminti jo produktus, pavyzdžiui, rūgusį pieną, sviestą arba sūrį.

Taigi valdžios intervencija į pieno kainas sumažins pieno gamybą, o kartu padidins jo paklausą. Kai kurie žmonės, pasirengę mokėti valdžios nustatytą kainą, negalės jo nusipirkti. Be to, sunerimę žmonės skubės pirmieji patekti į parduotuves. Jie turės laukti už durų. Ilgos žmonių eilės prie parduotuvių visuomet yra įprastas reiškinys mieste, kur valdžia įveda maksimalias kainas pagrindinėms prekėms. Taip būdavo visur, kur pieno kaina buvo kontroliuojama. Ekonomistai tai visuomet numatydavo. Tiesa, tik protingi ekonomistai, kurių nėra daug. Kokie yra valdiškos kainų kontrolės rezultatai? Valdžia

patiria fiasko. Ji norėjo geriau patenkinti vartotojus. Bet iš tikrųjų ji tik pablogino padėtį. Iki valdžios įsikišimo pienas buvo brangus, bet žmonės galėjo jo nusipirkti. Dabar pieno nepakanka. Todėl smunka visuminis pieno vartojimas. Vaikai pieno gauna mažiau, o ne daugiau. Kita priemonė, kurios valdžia dabar griebiasi, yra pieno normavimas. Tačiau normavimas reiškia tik tai, kad kai kurie žmonės bus privilegijuoti ir gaus pieno, o kiti negaus jo apskritai. Kas jo turi gauti ir kas ne, žinoma, visada bus nustatoma savavališkai. Pavyzdžiui, vienas įsakas gali nustatyti, kad pieną turi gauti vaikai iki ketverių metų, o vyresni kaip ketverių arba vaikai tarp ketverių ir šešerių metų turi gauti tik pusę tos normos, kurią gauna mažesni. Kad ir ką valdžia darytų, ji negali pakeisti to fakto, kad pieno dabar yra mažiau. Žmonės dabar yra dar labiau nepatenkinti nei anksčiau. Todėl valdžia kreipiasi į pieno gamintojus (nes pačiai valdžiai trūksta vaizduotės reikalui išsiaiškinti): „Kodėl negaminate tiek pat pieno kiek anksčiau?“ Ir gauna atsakymą: „Mes negalime to padaryti, nes gamybos išlaidos didesnės už maksimalią kainą, kurią nustatė valdžia“. Tada valdininkai puola aiškintis įvairių gamybos komponentų kaštus ir atranda, kad vienas jų yra pašarai.

„Aha, - sako valdininkas, - tą pačią kontrolę, kurią taikėme pienui, dabar pritaikysime pašarams. Nustatysime maksimalią kainą pašarams, ir tada galėsite šerti savo karves mažesne kaina, mažesnėmis sąnaudomis. Tada viskas susitvarkys, galėsite daugiau gaminti ir parduoti pieno“.

Bet kas įvyksta dabar? Su pašarais pasikartoja ta pati istorija ir, kaip jau suprantate, dėl tų pačių priežasčių. Pašarų gamyba smunka, ir valdžia vėl susiduria su dilema. Tada ji vėl sušaukia pasitarimą išsiaiškinti, kas dedasi pašarų gamyboje. Ir ji išgirsta iš pašarų gamintojų tą patį aiškinimą, kurį girdėjo iš pieno gamintojų. Todėl valdžia turi žengti dar vieną žingsnį, nes ji nenori atsisakyti kainų kontrolės. Ji nustato maksimalias kainas toms gamintojų prekėms, kurios reikalingos gaminant pašarus. Ir tokia pat istorija pasikartoja dar kartą.

Tuo pat metu valdžia pradeda kontroliuoti ne tik pieną, bet ir kiaušinius, mėsą, kitus būtinus produktus. Ir kiekvieną kartą ji sulaukia to paties rezultato. Nustačius maksimalią kainą vartotojų prekėms, reikia grįžti prie gamintojų prekių, reikalingų vartotojų prekėms gaminti, ir apriboti jų kainas. Ir taip valdžia, pradėjusi kontroliuoti tik nedaugelio prekių kainas, lenda vis gilyn į gamybos procesą nustatydama maksimalias kainas visų rūšių gamintojų prekėms, įskaitant, žinoma, darbo kainą, nes be atlyginimų kontrolės jos „kaštų kontrolė“ būtų beprasmė.

Be to, kišdamasi į rinką valdžia negali apsiriboti tik tais dalykas, kuriuos ji laiko gyvybiškai būtinais, tokius kaip pienas, kiaušiniai ir mėsa. Ji neišvengiamai turi kontroliuoti ir prabangos dalykus, nes, neapribojus jų kainų, kapitalas ir darbas būtų naudojami ne gyvybiniams produktams gaminti, o persikeltų į gamybą tų dalykų, kuriuos valdžia laiko nebūtinomis prabangos prekėmis. Taigi ribotas kišimasis į vienos ar kelių vartojamųjų prekių kainas visuomet sukelia atitinkamų padarinių – tai svarbu suprasti – kurie *dar labiau* nepageidaujami nei iki tol buvusi padėtis: iki valdžios įsikišimo pienas ir kiaušiniai buvo brangūs, tačiau valdžiai įsikišus jie pradėjo nykti iš rinkos.

Valdžia laikė tuos produktus tokiais svarbiais, kad negalėjo nesikišti į jų rinką; ji norėjo padidinti jų kiekį ir pagerinti tiekimą. Rezultatas buvo priešingas: ribotas kišimasis sukūrė padėtį, kuri – net valdžios požiūriu – yra *dar blogesne* nei pradinė, kurią valdžia norėjo pagerinti. Žengdama vis toliau, valdžia galų gale pasiekia tašką, kur visos kainos, atlyginimų lygis, palūkanų procentas, žodžiu, kiekvienas ekonominės sistemos elementas

nustatomas tik jos, o tai, žinoma, yra *socializmas.*

Trumpai išdėsčiau tai, kas yra įvykę šalyse, kurios mėgino įvesti kainų maksimumo kontrolę ir kurių valdžia buvo pakankamai užsispyrusi žingsnis po žingsnio eidama iki galo. Taip yra buvę per Pirmąjį pasaulinį karą Vokietijoje ir Anglijoje.

Panagrinėkime tuometinę abiejų šalių padėtį. Abi šalys patyrė infliaciją. Kainos kilo ir valdžia įvedė jų kontrolę. Pradėjusi tik pieno ir kiaušinių kainomis ji turėjo žengti vis toliau. Kuo ilgiau tęsėsi karas, tuo didesnė buvo infliacija. Ir po trejų metų vokiečiai – kaip visada sistemingai – susikūrė grandiozinį planą pavadinę jį „Hindenburgo planu" (tais laikais viskam, kas buvo laikoma valdžios nuopelnu, buvo teikiamas Hindenburgo vardas).

Pagal Hindenburgo planą, visa Vokietijos ekonominė sistema turėjo būti valstybės kontroliuojama; kontroliuojamos kainos, atlyginimai, pelnas ir visa kita. Biurokratija nedelsdama griebėsi jį vykdyti. Tačiau jai dar nebaigus šio darbo prasidėjo žlugimas: Vokietijos imperija subyrėjo, visas biurokratinis aparatas sugriuvo, revoliucija atnešė savo kruvinus rezultatus – viskam atėjo galas.

Anglijoje buvo pradėta vykdyti lygiai tokia pati politika, tačiau po tam tikro laiko, 1917-ųjų pavasarį, Jungtinės Valstijos įsitraukė į karą viskuo aprūpindamos britus. Tokiu būdu kelias į socializmą, kelias į vergovę buvo užtvertas.

Prieš Hitleriui ateinant į valdžią kancleris Brūningas įprastais sumetimais vėl buvo įvedęs Vokietijoje kainų kontrolę. Hitleris ją dar sugriežtino prieš prasidedant karui. Hitlerinėje Vokietijoje nebuvo nei privataus verslo, nei privačios iniciatyvos. Joje buvo socialistinė sistema, kuri nuo rusiškosios skyrėsi tik tuo, kad dar buvo išlikę laisvos ekonominės sistemos *terminai ir pavadinimai.* Buvo dar ir „privačių verslovių", tačiau jų savininkas jau buvo ne verslininkas, o vadinamasis įmonės vadovas *(Betriebsführer).*

Visa Vokietija buvo organizuota pagal vadų hierarchiją; Aukščiausiasis Vadas, žinoma, buvo Hitleris, žemiau ėjo vadai, valdantys vis smulkesnius vadus hierarchijoje. Įmonės galva buvo *Betriebsführer.* O įmonės darbininkai buvo vadinami vardu, kuris viduramžiais reiškė feodalinio valdovo palydą: *Gefolgschaft.* Ir visi šie žmonės turėjo paklusti įsakams institucijos beprotišku pavadinimu *Reichsführerwirtschatsministerium,* kuriai vadovavo Goeringas, brangakmeniais ir medaliais apsikarstęs storulis.

Iš šio ministrų organo ilgu pavadinimu ėjo įsakymai kiekvienai įmonei: ką gaminti, kiek gaminti, kur imti žaliavas ir kiek už jas mokėti, kam parduoti gaminius ir už kokią kainą. Darbininkai pagal įsakymą turėjo dirbti nustatytoje įmonėje ir gaudavo valdžios nustatytą atlyginimą. Visa ekonominė sistema iki pat smulkmenų buvo reguliuojama valdžios.

Įmonės Betriebsführeris neturėjo teisės savintis jos pelno; jis gaudavo nustatytą algą; norėdamas gauti daugiau, jis turėdavo, pavyzdžiui, pareikšti: „Aš labai nesveikuoju, man reikia daryti skubią operaciją, o ji kainuoja 500 markių" ir kreiptis į apygardos vadą (Gaufūhrerį arba Gauleiterį), kad tas jam leistų pasiimti daugiau už nustatytą algą. Kainos nustojo būti kainomis, atlyginimai nustojo būti atlyginimais – visa tai tapo tik kiekybiniais socialistinės sistemos *terminais.* Kaip žlugo ši sistema? Vieną dieną po kelių metų karo į Vokietiją įžengė užsienio kariuomenės. Jos dar mėgino išsaugoti šią valstybės valdomą ekonominę sistemą, tačiau tam būtų prireikę Hitlerio nuožmumo; be šios sąlygos ji nustojo veikti.

Kai šie procesai vyko Vokietijoje, Didžioji Britanija – per Antrąjį pasaulinį karą – griebėsi tų pačių priemonių kaip anksčiau Vokietija: pradėjusi nuo kai kurių kainų

kontrolės britų valdžia pamažu (kaip ir Hitleris taikos metu, dar prieš karo pradžią) pradėjo tolydžiai kontroliuoti vis didesnę ekonomikos dalį, kol karui baigiantis pasiekė beveik gryną socializmą.

Didžioji Britanija nebuvo nuvesta į socializmą leiboristų vyriausybės, atėjusios į valdžią 1945 metais. Socialistine ji tapo karo metu, valdant vyriausybei, kurios premjeras buvo Winstonas Churchillis; leiboristų vyriausybė paprasčiausiai išlaikė tą socialistinę sistemą, kurią sero Winstono Churchillio vyriausybė jau buvo įvedusi. Ir buvo įvedusi žmonėms atkakliai jai priešinantis.

Nacionalizavimo vajus Didžiojoje Britanijoje nedaug ką reiškė: Anglijos banko nacionalizavimas buvo tik nominalus, nes Anglijos bankas jau buvo visiškai valdžios kontroliuojamas. Tas pat pasakytina apie geležinkelių ir plieno pramonės nacionalizavimą. „Karinis socializmas" (taip jis buvo vadinamas) ir palaipsniui įvestoji intervencionistinė sistema iš esmės jau buvo įvykdžiusi šį nacionalizavimą. Esminio skirtumo tarp vokiečių ir britų sistemų nebuvo, nes abiem atvejais žmonės, kurie jas tvarkė, buvo skiriami valdžios ir turėjo paklusti visiems valdžios įsakams. Kaip jau sakiau, nacių Vokietijos sistema išsaugojo kapitalistinės laisvosios rinkos ekonomikos pavadinimus ir terminus. Tačiau jų prasmė jau buvo visiškai kita: dabar veikė tik valdžios įsakai.

Tą patį galima pasakyti apie britų sistemą. Kai konservatorių partija Britanijoje grįžo į valdžią, ji šiek tiek atleido kontrolės varžtus. Didžiojoje Britanijoje dabar matome vienų pastangas išsaugoti buvusią kontrolę, o kitų – ją panaikinti. (Bet reikia nepamiršti, kad sąlygos Anglijoje labai skiriasi nuo sąlygų Rusijoje.) Tas pat galioja kitoms šalims, kurios priklauso nuo maisto ir žaliavų importo ir todėl turi eksportuoti pramonines prekes. Šalyse, kurios gyvybiškai priklauso nuo eksporto prekybos, valdiškos kontrolės sistema paprasčiausiai neveikia.

Išlikusios ekonominės laisvės (o tokiose šalyse kaip Norvegija, Anglija, Švedija jų dar išliko nemažai) išliko dėl būtinumo *išsaugoti eksporto prekybą.* Anksčiau pateikiau pavyzdį su pienu ne todėl, kad labai mėgstu pieną, o todėl, kad beveik visos vyriausybės ar bent jau dauguma, pastaraisiais dešimtmečiais reguliavo pieno, kiaušinių arba sviesto kainas.

Dar noriu paminėti kitą pavyzdį – nuomos kontrolę. Valdžiai pradėjus kontroliuoti nuomą, žmonės, kurie šiaip jau persikelia iš didesnių butų į mažesnius pasikeitus šeiminėms aplinkybėms, nustojo tai darę. Pavyzdžiui, tėvai, kurių vaikai palieka namus, kai sulaukia dvidešimties metų, veda ar persikelia dirbti į kitus miestus, paprastai keisdavo savo butą į mažesnį ir pigesnį. Visa tai neteko prasmės, įvedus butų nuomos kontrolę.

Trečiojo dešimtmečio pradžioje Vienoje, Austrijoje, kur buvo įvesta griežta nuomos kontrolė, pinigų suma, kurią namo savininkas gaudavo už išnuomotą vidutinišką butą, buvo vos dukart didesnė už miesto tramvajaus bilieto kainą. Galima suprasti, kad žmonės neturėjo jokių paskatų keisti savo butus. Tačiau nebuvo statoma ir naujų namų. Panašios sąlygos buvo Jungtinėse Valstijose po Antrojo pasaulinio karo ir jos tokios išliko iki šių dienų daugelyje miestų.

Viena pagrindinių priežasčių, dėl kurių dauguma JAV miestų patiria didžiulių finansinių sunkumų, yra ta, kad laikomasi nuomos kontrolės, sukeliančios gyvenamųjų patalpų stygių. Valdžia jau išleido milijardus naujų namų statybai. Bet iš kur tas stygius? Butų stygius atsiranda dėl tų pačių priežasčių kaip ir pieno stygius - dėl kontroliuojamų kainų. Visa tai reiškia: *kuo labiau valdžia kišasi į rinką, tuo labiau ji stumiasi socializmo link.*

Ir tai yra atsakymas žmonėms, kurie sako: „Mes ne socialistai, mes nenorime, kad valdžia viską kontroliuotų. Mes suprantame, kad tai blogai. Bet kodėl valdžia negali rinkos šiek tiek reguliuoti? Kodėl valdžia negali šalinti kai kurių dalykų, kurie mums nepatinka?"

Šie žmonės kalba apie „aukso vidurio" kelią. Bet jie nesupranta, kad *dalinis* įsikišimas, kuriuo ekonominė sistema paliečiama tik truputį, ilgainiui sukuria padėtį, kuri pasirodo esanti blogesnė už tą, kurią mėginta taisyti: žmonės, kurie reikalavo įvesti nuomos kontrolę, paskui piktinasi dėl atsiradusio butų stygiaus.

Bet šis stygius atsirado būtent dėl valdžios įsikišimo jai nustatant mažesnę nuomą už tą, kurią žmonės turėtų mokėti laisvoje rinkoje.

Idėja, kad gali būti *trečia* sistema tarp socializmo ir kapitalizmo - sistema, kaip teigia jos gynėjai, vienodai tolima ir socializmui, ir kapitalizmui, išsauganti abiejų pranašumus ir išvengianti kiekvienos trūkumų, - ši idėja yra gryna nesąmonė. Žmonės, tikintys šia mitine sistema, tampa vos ne poetais, giedančiais giesmes intervencionizmui. Bet jie paprasčiausiai klysta. Valdžios kišimasis, kurį jie liaupsina, sukuria padėtį, kurios jie nekenčia.

Viena problemų, kurią paliesiu vėliau, yra *protekcionizmas.* Valdžia mėgina atskirti šalies rinką nuo pasaulinės. Ji įveda tarifus, kurie pakelia prekės kainą vidaus rinkoje virš pasaulinės rinkos kainos ir sudaro galimybę vietos gamintojams sudaryti kartelius. Paskui tie karteliai tampa valdžios puolimo objektu. Jie puolamai su šūkiu: „Šiomis sąlygomis būtini antikarteliniai įstatymai".

Taip elgiasi dauguma Europos vyriausybių. JAV valdžia turi ir daugiau motyvų antikarteliniams įstatymams bei kampanijai prieš monopolizmo šmėklą.

Tikras absurdo spektaklis yra tai, kad valdžia, pati savo įsikišimu sudarydama sąlygas vidaus karteliams, paskui bado pirštu į verslą sakydama: „Atsirado karteliai, todėl reikia reguliuoti verslą". Būtų daug paprasčiau išvengti kartelių nutraukiant valdžios kišimąsi į rinką – kišimąsi, kuris sudaro sąlygas karteliams.

Vadovavimasis idėja, jog valdžios kišimasis gali „išspręsti" ekonomines problemas, bet kurioje šalyje sukuria padėtį, kuri mažų mažiausiai yra nepatenkinama ir dažnai visiškai chaotiška. Jeigu valdžia laiku nesustos, ji baigs socializmu.

Vis dėlto valdžios kišimosi į verslą idėja tebėra labai populiari. Jeigu tik kam nors pasaulyje kas nors nepatinka, iškart girdime raginimus: „Valdžia turi kažką daryti. Argi ne tam egzistuoja valdžia? Valdžia tai turi padaryti". Ir tai yra būdingas praeities amžių mąstysenos recidyvas, kai dar nebuvo suprantamos šiuolaikinės laisvės, šiuolaikinės konstitucinės santvarkos ir atstovaujamosios valdžios arba respublikanizmo idėjos.

Šimtmečiais viešpatavo visų palaikoma ir pripažįstama doktrina, kad karalius, Dievo pateptasis, yra Dievo vietininkas, kad jis išmintingesnis už savo valdinius ir kad jis turi antgamtinių galių. Dar visai neseniai, XIX amžiaus pradžioje, buvo tikima, kad žmonės, sergantys tam tikromis ligomis, gali išgyti nuo karaliaus rankos prisilietimo. Gydytojai paprastai padėdavo daugiau, tačiau jie patys savo pacientams pirma liepdavo išbandyti karališkąjį vaistą.

Ši doktrina apie tėviškąją valdžią, apie antgamtinę ir antžmogišką paveldimųjų karalių galią pamažu blėso – bent jau mums taip atrodė. Bet ji vėl sugrįžo. Buvo toks vokiečių profesorius Werneris Sombartas (jį gerai pažinojau), žinomas visame pasaulyje, daugelio universitetų garbės daktaras ir Amerikos ekonomistų asociacijos narys. Šis profesorius yra parašęs knygą, kuri išversta į anglų kalbą. Ji išversta į prancūzų kalbą, ir,

galimas daiktas, ir į ispanų – bent jau tikiuosi, kad galite ją gauti ir pasitikrinti, ką aš kalbu. Šioje knygoje, išleistoje mūsų amžiuje, o ne priešistoriniais laikais, „seras“ Werneris Sombartas, ekonomikos profesorius, tiesiai sako: „Fiureris, mūsų Fiureris, - jis, žinoma, turi omenyje Hitlerį, - gauna savo įsakus tiesiai iš Dievo, iš Visatos Fiurerio“.

Jau kalbėjau apie šią fiurerių hierarchiją ir minėjau Hitlerį kaip „Aukščiausiąjį vadą“. Bet, pasak Wernerio Sombarto, pasirodo yra dar aukštesnis fiureris – Dievas, kuris yra Visatos valdovas. Ir Dievas, kaip jis rašo, duoda įsakus tiesiai Hitleriui. Profesorius Sombartas kalba kukliai: „Mes nežinome, kaip Dievas bendrauja su Fiureriu. Bet šio fakto negalima paneigti“.

Taigi, kai išgirsti, kad tokia knyga galėjo būti išleista vokiečių kalba, kalba tautos, kuri buvo vadinama „filosofų ir poetų tauta“, kai matai ją išverstą į anglų ir prancūzų kalbas, tai jau nesistebi, kad net menkiausias biurokratas įsivaizduoja esąs protingesnis ir doresnis už bet kurį pilietį ir nori kištis visur, nors jis tėra mažutis biurokratas, o ne garsusis profesorius Werneris Sombartas, visų organizacijų garbės narys.

Ar yra vaistų nuo šių negalavimų? Manau, kad yra. Ir šis vaistas – tai piliečių galia; jie turi užkirsti kelią įsigalėjimui autokratinio režimo, priskiriančio sau didesnę nei eilinio piliečio išmintį. Čia glūdi pamatinis skirtumas tarp laisvės ir vergovės. Socialistiniai kraštai prisiskyrė sau *demokratijos* terminą. Rusai savo sistemą vadina „liaudies demokratija“; jie veikiausiai tiki, kad liaudis yra atstovaujama diktatoriaus asmenyje. Man rodos, *vienas* diktatorius, čia Argentinoje, gavo gerą atsakymą. Tikėkimės, kad panašaus atsakymo sulauks ir visi kiti diktatoriai kitose šalyse.

IV PASKAITA

INFLIACIJA

Jeigu lašišos ikrų pasiūla būtų tokia pat didelė kaip bulvių, tai ikrų kaina, t. y. ikrų keitimo į pinigus ar į kitas prekes santykis, labai pasikeistų. Tokiu atveju ikrų galima būtų įsigyti daug mažesniais kaštais nei dabar. Lygiai taip pat jeigu pinigų kiekis padidėja, piniginio vieneto perkamoji galia krenta ir mažėja kiekis prekių, kurių galima įsigyti už tą piniginį vienetą.

Kai XVI amžiuje buvo atrasti ir pradėti naudoti Amerikos aukso ir sidabro ištekliai, į Europą buvo atgabentas milžiniškas brangiųjų metalų kiekis. Dėl to padidėjo pinigų kiekis ir pradėjo kilti kainos. Panašiai ir šiandien, kai valdžia didina popierinių pinigų kiekį, pradeda kristi piniginio vieneto perkamoji galia, kyla kainos. Tai vadinama *infliacija*.

Deja, Jungtinėse Valstijose, kaip ir kitose šalyse, kai kurie žmonės infliacijos priežastimi laiko ne pinigų kiekio didėjimą, o kainų kilimą. Tačiau iki šiol nepateikta jokio rimto argumento prieš kainų ir pinigų kiekio santykio ekonominę interpretaciją. Šiandienos technologijos sąlygomis nėra nieko lengviau kaip gaminti popieriukus, ant kurių išspausdinama tam tikra piniginė vertė. Jungtinėse Valstijose, kur visi banknotai vienodo dydžio, išspausdinti tūkstančio dolerių banknotą valstybei kainuoja ne brangiau kaip vieno dolerio. Jų abiejų spausdinimo operacijai reikia tiek pat popieriaus ir dažų.

XVIII amžiuje, kai atsirado bankų pažymos (banknotai) ir joms buvo pradėtas teikti teisėtos mokėjimų priemonės statusas (t. y. mainuose banknotams pripažinti tokią pat vertę kaip aukso ar sidabro lydiniams), vyriausybės ir tautos įtikėjo, jog bankininkai žino kažkokią paslaptį, kaip daryti turtus iš nieko. Susidurdamos su finansiniais sunkumais tuometinės vyriausybės manė, jog tereikia finansinius klausimus patikėti protingam bankininkui, ir visos problemos bus išspręstos.

Keletą metų prieš Prancūzijos revoliuciją Prancūzijos karalius, patirdamas finansinių sunkumų, surado tokį protingą bankininką ir paskyrė jį į aukštas pareigas. Visais atžvilgiais šis žmogus buvo svetimas tuometiniams Prancūzijos valdovams. Pirma, jis buvo ne prancūzas, o užsienietis – ženevietis. Antra, jis buvo ne aristokratijos narys, o prasčiokas. Ir, kas buvo dar svarbiau XVIII amžiaus Prancūzijoje, jis buvo ne katalikas, o protestantas. Taigi ponas Neckeris, garsiosios Madam de Staël tėvas, tapo finansų ministru, ir visi vylėsi, kad jis išspręs Prancūzijos finansines problemas. Tačiau, nepaisant pono Neckerio autoriteto, karaliaus iždas liko tuščias – didžiausia Neckerio klaida buvo ta, kad jis mėgino *nekeldamas mokesčių* finansiškai remti Amerikos kolonistus jų kovoje už

nepriklausomybę nuo Anglijos. Tai buvo išties netikęs Prancūzijos finansinių problemų sprendimas.

Negali būti jokio paslaptingo valdžios finansinių problemų sprendimo būdo; jeigu valdžiai reikia pinigų, ji turi juos gauti apmokestindama savo piliečius (arba ypatingais atvejais skolindamasi iš tų, kurie pinigų turi). Tačiau daugelis, galima net sakyti dauguma, vyriausybių mano, kad yra kitas būdas pinigams gauti - kad jų galima paprasčiausiai prisispausdinti.

Jeigu valdžia nori padaryti ką nors gera - jeigu ji, pavyzdžiui, nori pastatyti ligoninę – tai šiam projektui reikalingus pinigus ji turi gauti apmokestindama piliečius. Tokiu atveju jokios ypatingos „kainų revoliucijos“ nebus, nes valdžiai surinkus mokesčius piliečiai bus priversti sumažinti savo išlaidas. Mokesčių mokėtojas bus priverstas apriboti savo vartojimą, investavimą arba taupymą.

Valdžia, išėjusi į rinką pirkėjo vaidmenyje, *atstoja* individualų pilietį: pilietis perka mažiau, užtat valdžia perka daugiau. Valdžia, žinoma, ne visuomet perka tas pačias prekes, kurias pirktų piliečiai, tačiau apskritai imant kainos dėl ligoninės statybos nepakils.

Pasirinkau šį pavyzdį su ligonine būtent todėl, kad žmonės kartais sako: „Svarbiausia tai, ar valdžia pinigus naudoja geriems ar blogiems tikslams“. Galiu tarti, kad valdžia savo išspausdintus pinigus *visada* naudoja patiems geriausiems tikslams – kuriems visi pritariame. Mat ne tai, kaip valdžia *leidžia* pinigus, o tai, kaip ji juos *gauna,* sukelia tuos padarinius, kuriuos vadiname infliacija ir kuriuos dauguma žmonių visame pasaulyje nelaiko gerais.

Pavyzdžiui, nesukeldama infliacijos valdžia gali mokesčių pinigus panaudoti naujiems darbuotojams samdyti ar jau dirbančių valstybinėse įstaigose algoms pakelti. Tuomet tie žmonės, kurių algos padidės, galės pirkti daugiau. Kai valdžia pinigus, gautus iš mokesčių mokėtojų, naudoja valstybės tarnautojų algoms didinti, šie gali išleisti daugiau pinigų, o mokesčių mokėtojai – mažiau. Kainos apskritai imant nedidės.

Bet jeigu valdžia tam naudoja ne mokesčių pinigus, o naujai išspausdintus pinigus, tai netrukus atsiras žmonių, turinčių daugiau pinigų, o kiti jų turės tiek, kiek turėjo. Tada tie, kurie gavo naujai išspausdintų pinigų, pradės konkuruoti su tais, kurie iki tol buvo pirkėjai. Kadangi prekių nepadaugėjo, o rinkoje atsirado daugiau pinigų (ir atsirado žmonių, kurie gali pirkti daugiau nei pirko vakar), padidės to paties kiekio prekių paklausa. Taigi prekių kainos ims kilti. To jau neįmanoma išvengti, ir nesvarbu, kam bus naudojami naujai išspausdinti pinigai.

Svarbiausia, kainos kils žingsnis po žingsnio; tai nebus kilimas to, kas vadinama „kainų lygiu“. Metaforinis terminas „kainų lygis“ apskritai nevartotinas.

Kai žmonės kalba apie „kainų lygį“, jie įsivaizduoja kokio nors skysčio lygį, kuris didėja arba mažėja atsižvelgiant į skysčio kiekį tam tikroje talpoje ir visuomet kinta tolygiai. Tačiau kalbant apie kainas tokio dalyko kaip „lygis“ apskritai nėra. Kainos nekinta vienodai vienu metu. Visuomet yra kainos, kintančios greičiau už kitas. Ir tam yra savos priežastys.

Įsivaizduokite valstybės tarnautoją, gavusį naujai išspausdintų pinigų kaip priedą prie savo atlyginimo. Žmonės neperka lygiai tokių pat ir tiek pat prekių šiandien kaip vakar. Nauji pinigai, kuriuos išspausdino ir paleido į rinką valdžia, nenaudojami *visoms* prekėms ir paslaugoms įgyti. Už juos perkamos tik kai kurios prekės, ir jų kainos pakils. O kitų prekių kainos liks tokios, kokios buvo iki naujų pinigų atsiradimo rinkoje. Todėl

prasidedančią infliaciją skirtingos žmonių grupės patiria skirtingai. Tos grupės, kurios naujus pinigus gavo pirmos, laikinai išlošia.

Kai valdžia vykdo infliaciją dengdama savo karines išlaidas, ji perka ginkluotę, tad pirmieji daugiau pinigų gauna ginklų pramonininkai ir šios pramonės darbininkai. Šios grupės įgyja pranašumą. Jos gauna didesnį pelną ir atlyginimus, jų verslas klesti. Kodėl? Todėl, kad jie pirmieji gavo daugiau pinigų. O turėdami daugiau pinigų, jie daugiau perka. Ir perka iš kitų, kurie gamina ir parduoda tas prekes, kurių nori ginkluotės gamintojai.

Šie žmonės sudaro antrąją grupę. Jie mano, jog infliacija labai naudinga verslui. Kodėl gi ne? Argi ne puiku daugiau parduoti? Antai restorano, esančio šalia ginklų gamyklos, savininkas sako: „Puiku! Ginklų gamintojai dabar turi daugiau pinigų, daugiau nei anksčiau; visi jie lanko mano restoraną ir man tai patinka“. Jis neturi pagrindo jaustis kitaip.

Padėtis yra tokia: žmonės, kuriems pinigai patenka anksčiausiai, turi daugiau pajamų ir gali įsigyti daugiau prekių ir paslaugų už kainas, kurios dar atitinka ankstesnę rinkos būklę – sąlygas iki prasidedant infliacijai. Todėl jie laimi. Tokiu būdu infliacija pamažu plinta iš vienos gyventojų grupės į kitą. Visi, kurie daugiau pinigų gavo infliacijos pradinėje stadijoje, laimi, nes gali kai ką nusipirkti tomis kainomis, kurios atitinka ankstesnį pinigų ir prekių keitimo santykį.

Bet yra kitos gyventojų grupės, kurios papildomų pinigų gauna daug vėliau. Tų žmonių padėtis yra daug *blogesnė.* Kol jie gaus daugiau pinigų, jie bus priversti mokėti brangiau už daugelį – praktiškai daugumą – prekių, kurias norėjo įsigyti, kol jų pajamos buvo nepakitusios arba dar nebuvo padidėjusios proporcingai kainoms.

Įsivaizduokite, pavyzdžiui, tokią šalį kaip JAV per Antrąjį pasaulinį karą; viena vertus, infliacija tuomet suteikė pranašumų ginklų pramonės darbininkams ir įmonininkams, tačiau, kita vertus, ji skaudžiai palietė kitas gyventojų grupes. Labiausiai nuo jos kentėjo mokytojai ir dvasininkai.

Kaip žinote, dvasininkas yra labai kuklus žmogus, kuris tarnauja Dievui ir kuriam nedera daug kalbėti apie pinigus. Panašiai ir mokytojai yra pasiaukojusios asmenybės, kurioms dera daugiau mąstyti apie jaunimo auklėjimą, o ne apie atlyginimus. Taigi mokytojai ir dvasininkai buvo tarp tų, kuriuos infliacija baudė skaudžiausiai, nes mokyklos ir bažnyčios paskutinės susiprato, jog joms būtina kelti atlyginimus. Kai bažnyčių seniūnijos ir mokyklų korporacijos galiausiai tai suvokė, ankstesni šių pasiaukojančių žmonių praradimai nebuvo kompensuoti.

Ilgą laiką jiems teko pirkti mažiau nei iki tol, mažiau vartoti geresnio ir brangesnio maisto, mažiau pirkti drabužių, nes kainos jau buvo pakilusios, o jų pajamos liko tos pačios. (Tiesa, šiandien bent jau mokytojų padėtis gerokai pasikeitė.)

Skirtingas gyventojų grupes infliacija visuomet paliečia nevienodai. Kai kurioms infliacija nėra blogybė; jos net reikalauja ją tęsti, nes pirmosios gauna iš jos naudos. Kitoje paskaitoje matysime, kaip šis infliacijos padarinių netolygumas veikia politiką stumdamas ją infliacijos linkme.

Infliacijos sukeltų pokyčių sąlygomis yra grupių, įgyjančių pranašumą, ir grupių, iš jos tiesiogiai pasipelnančių. Sakydamas „pasipelnančių“ visai nesmerkiu tų žmonių, nes smerkti reikia tik valdžią, sukėlusią infliaciją. Ir visada yra žmonių, kurie *palaiko* infliaciją, nes jie anksčiau nei kiti susivokia, kas vyksta. Savo ypatingus pelnus jie gauna dėl to, kad infliacijos procesas visuomet netolygus.

IV paskaitai**. Infliacija**

Valdžia gali manyti, jog infliacija kaip iždo papildymo priemonė yra geriau už mokesčius, kurie yra visuomet nepopuliarūs ir sunkiai surenkami. Daugelyje turtingų šalių įstatymų leidėjai mėnesių mėnesiais ginčydavosi dėl naujų mokesčių formos po to, kai parlamentai nutardavo padidinti valstybės išlaidas. Apsvarstę įvairius pinigų gavimo būdus per mokesčius jie galiausiai nuspręsdavo, kad geriausia griebtis infliacijos.

Suprantama, žodis „infliacija" tokiais atvejais nevartojamas. Valdžioje esantis politikas, nusprendęs vykdyti infliaciją, niekada nepareikš: „Nusprendžiau vykdyti infliaciją". Infliacijos sukėlimo technika yra tokia sudėtinga, kad paprastas pilietis nesuvokia, jog prasidėjo infliacija.

Viena didžiausių infliacijų istorijoje, Vokietijos reiche po Pirmojo pasaulinio karo, per patį karą nebuvo labai didelė. Katastrofą sukėlė *pokario* infliacija. Vyriausybė nepaskelbė: „Mes pradedame vykdyti infliaciją". Ji paprasčiausiai labai netiesiogiai pasiskolino pinigų iš centrinio banko. Jai nereikėjo net klausti, kaip centrinis bankas gaus tuos pinigus. Centrinis bankas jų paprasčiausiai prisispausdino.

Šiandien infliacijos sukėlimo technika dar sudėtingesnė, nes yra sąskaitiniai pinigai. Naudojami kitokie metodai, tačiau rezultatas yra toks pat. Vienu plunksnos brūkštelėjimu vyriausybė sukuria *dekretinius (fiat)* pinigus, taip padidindama pinigų ir kredito kiekį. Vyriausybė paprasčiausiai išleidžia įsaką ir dekretiniai pinigai jau čia.

Valdžiai nerūpi, kad iš pradžių kai kurie žmonės turės nuostolių, jai nerūpi, kad kils kainos. Įstatymų leidėjai mano, kad tai puiki sistema. Bet ši puiki sistema turi esminį trūkumą – ji neilgalaikė. Jeigu infliacija galėtų vykti be galo ilgai, nebūtų reikalo drausti valdžiai vykdyti infliaciją. Tačiau infliacija neišvengiamai turi anksčiau ar vėliau baigtis. Infliacinė politika negali tęstis be galo.

Ilgainiui infliacija baigiasi pinigų žlugimu – tokia katastrofa, kokia įvyko Vokietijoje 1923 metais. 1914 metų rugpjūčio 1 dieną doleris kainavo keturias markes ir dvidešimt pfenigių. Po devynerių metų ir trijų mėnesių, 1923 metų lapkritį, dolerio kaina pašoko iki 4,2 milijardo markių. Kitaip sakant, markė prarado *bet kokią* vertę.

Prieš keletą metų vienas garsus autorius rašė: „Ilgainiui visi būsime numirėliai". Žinoma, tenka pripažinti, kad tai tiesa. Tačiau svarbiausias klausimas - kaip greit sulauksime galo. XVIII amžiuje gyveno garsi ponia Madame de Pompadour, kuriai priskiriamas posakis „Après nous le déluge" („Po mūsų nors ir tvanas"). Poniai de Pompadour pasisekė greit numirti. Bet jos įpėdinė valdžioje Madame du Barry gyveno ilgiau, todėl ilgainiui jai buvo nukirsdinta galva. Daugeliui žmonių „ilgainiui" greit virsta „tuojau" – ir kuo ilgiau tęsiasi infliacija, tuo arčiau tas „tuojau".

Kaip ilgai ji gali tęstis? Kaip ilgai centrinis bankas gali ją vykdyti? Veikiausiai tol, kol žmonės tiki, jog valdžia anksčiau ar vėliau (bet, žinoma, ne per vėlai) liausis spausdinti pinigus ir taip nustos mažinti kiekvieno piniginio vieneto vertę.

Kai žmonės nustoja tuo tikėti, kai jie pradeda suvokti, jog valdžia tęs šią praktiką neketindama sustoti, jie pradeda suprasti, kad rytoj kainos bus didesnės nei šiandien. Tada jie pradeda pirkti už bet kokią kainą pakeldami kainas į tokias aukštumas, kad piniginė sistema žlunga.

Grįžtu prie Vokietijos atvejo, kurį stebėjo visas pasaulis. Apie to laiko įvykius parašyta daug knygų. Nors pats esu ne vokietis, o austras, viską mačiau iš vidaus: Austrijos sąlygos nedaug tesiskyrė nuo Vokietijos; panašios jos buvo ir daugelyje kitų Europos šalių. Keletą metų vokiečiai manė, kad jų infliacija – tik laikinas dalykas, kad ji greitai baigsis. Jie taip manė beveik devynerius metus, iki 1923 metų vasaros. Tada

galiausiai jie pradėjo abejoti. Kadangi infliacija tęsėsi, žmonės nutarė, kad išmintingiau pirkti bet ką, kas prieinama, nei laikyti pinigus kišenėse. Be to, jie susivokė, kad neapsimoka pinigų skolinti, bet, priešingai, daug geriau būti skolininku. Taip infliacija pati save maitino.

Ir Vokietijoje ji tesėsi iki 1923 metų rugpjūčio 28 dienos. Iki tol masės tikėjo, jog infliaciniai pinigai yra realūs pinigai, bet tada susivokė, kad sąlygos pasikeitė. Vokiškosios infliacijos pabaigoje, 1923 metų rudenį, Vokietijos įmonės mokėjo savo darbininkams kas rytą avansą už dieną. O darbininkas, ateidavęs į fabriką su žmona, tuoj pat atiduodavo jai savo algą – tuos milijonus, kuriuos jis gaudavo. Ir moteris tuoj pat skubėdavo į parduotuvę ką nors, nesvarbu ką, nusipirkti. Čia ji pamatydavo tai, ką dauguma žmonių jau žinojo – per naktį markė prarado 50 proc. savo perkamosios galios. Pinigai tirpo žmonių kišenėse kaip šokoladas ant įkaitintos krosnies. Ši paskutinė Vokietijos infliacijos fazė truko neilgai; po poros dienų košmaras pasibaigė: markė tapo bevertė, ir reikėjo kurti naujus pinigus.

Lordas Keynesas – tas pats žmogus, kuris sakė, jog ilgainiui visi būsime numirėliai, buvo vienas iš daugelio XX amžiaus infliacionistų autorių. Visi jie pasisakė prieš aukso standartą. Puldamas aukso standartą Keynesas jį vadino „barbarizmo reliktu“. Ir dauguma žmonių šiandien mano, jog juokinga kalbėti apie grįžimą prie aukso standarto. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose jus palaikys svajotoju, jei pasakysite: „Anksčiau ar vėliau JAV turės grįžti prie aukso standarto“.

Vis dėlto aukso standartas turi vieną didžiulį privalumą: aukso standarto sąlygomis pinigų kiekis nepriklauso nuo valdžios ar partijų politikos. Tai gera priemonė apsisaugoti nuo valstybės švaistūnės. Jeigu galiojant aukso standartui vyriausybė prašo skirti kam nors pinigų, finansų ministras gali pasakyti: „O iš kur aš paimsiu tų pinigų? Pirmiausia man pasakykite, kaip surasti pinigų šioms papildomoms išlaidoms“.

Infliacionistinėje sistemoje politikams labai lengva įsakyti valstybinei spaustuvei pagaminti tiek pinigų, kiek reikia jų sumanymams. Galiojant aukso standartui daug daugiau galimybių turėti garbingą valdžią; jos vadai gali pareikšti paprastiems piliečiams ir politikams: „Šito negalime padaryti nepadidinę mokesčių“.

Infliacijos sąlygomis žmonės įpranta žvelgti į valdžią kaip į instituciją, disponuojančią neribotais ištekliais – valstybė, valdžia viską gali. Pavyzdžiui, jei žmonės nori naujo plento, jie viliasi, kad jį nuties valstybė. O iš kur ji gaus pinigų?

Galima sakyti, kad Jungtinėse Valstijose šiandien (ir net praeityje, McKinley laikais) respublikonų partija buvo daugiau ar mažiau teisingos pinigų politikos šalininkė, o demokratų – infliacijos šalininkė. Tiesa, ne popierinės, o sidabro infliacijos.

Tačiau būtent prezidentas demokratas Clevelandas 1880 metų pabaigoje uždėjo veto kongreso sprendimui nedidele pinigų suma – apie 10 000 dolerių – paremti vieną nuo stichijos nukentėjusią bendruomenę. Savo veto prezidentas pateisino taip: „Piliečiai privalo remti valdžią, bet valdžia neprivalo remti piliečių“. Kiekvienas valstybės veikėjas turėtų tai užsirašyti ant savo kabineto sienos ir rodyti visiems, atėjusiems prašyti pinigų.

Man gana nejauku dėl to, kad esu priverstas taip supaprastinti šias problemas. Monetarinėje sistemoje tiek daug sudėtingų problemų, kad jeigu jos būtų tokios paprastos, kaip jas čia apibūdinu, tai man nebūtų reikėję rašyti ištisų tomų. Tačiau dalyko esmė būtent tokia: didinant pinigų kiekį mažinama piniginio vieneto perkamoji galia. O šito nenori tie žmonės, kurių asmeniniai interesai nuo to nukenčia. Kas iš infliacijos neturi

naudos, tas ja skundžiasi.

Jeigu infliacija yra blogis ir jeigu žmonės tai supranta, tai kodėl visose šalyse ji tapo vos ne gyvenimo būdu? Net ir pačios turtingiausios šalys kenčia nuo šios ligos. Jungtinės Valstijos šiandien, be abejo, yra turtingiausia šalis pasaulyje, joje aukščiausias pragyvenimo lygis. Tačiau keliaujant po JAV atrandi, kad nuolat kalbama apie infliaciją ir apie būtinumą ją stabdyti. Bet tik kalbama, ir nieko nedaroma.

Pateiksiu keletą faktų: po Pirmojo pasaulinio karo Didžioji Britanija grįžo prie svaro ikikarinio aukso pariteto. Kitaip sakant, svaras buvo pabrangintas. Dėl to padidėjo kiekvieno darbininko atlyginimo perkamoji galia. Nevaržomoje rinkoje tai atsvertų nominalaus *piniginio* atlyginimo sumažėjimas, nors *realus* atlyginimas dėl to nenukentėtų. Čia neturime laiko gilintis į šio reiškinio priežastis. Tačiau Didžiosios Britanijos profsąjungos nesutiko, kad atlyginimų dydis būtų derinamas su padidėjusia piniginio vieneto perkamąja galia, todėl *realūs* atlyginimai dėl šios monetarinės operacijos labai išaugo. Tai sukėlė tikrą katastrofą Anglijoje, nes Britanija yra pirmiausia pramonės šalis, importuojanti žaliavas, pusfabrikačius bei maisto produktus, o eksportuojanti pramoninius gaminius ir taip apmokanti už importą. Pakilus tarptautinei svaro vertei, Britanijos prekių kainos užsienio rinkose išaugo, todėl jų pardavimas ir eksportas sumažėjo. Taip Didžioji Britanija savo kainomis išstūmė save iš pasaulinės rinkos.

Profsąjungos buvo nepalenkiamos. Jų galia šiandien jums žinoma. Jos turi teisę, tiksliau privilegiją, naudoti jėgą. Todėl profsąjungos įsakas ne mažiau svarbus už valdžios dekretą. Valdžios dekretas įtvirtinamas jėga; tam valdžia turi parengtą jėgos aparatą – policiją. Valdžios dekretui privalote paklusti, kitaip turėsite rūpesčių su policija.

Deja, dabar beveik visose pasaulio šalyse yra antroji galia, turinti teisę naudoti jėgą – profesinės sąjungos. Profesinės sąjungos nustato atlyginimų dydį ir organizuoja streikus jam garantuoti, panašiai kaip valstybė nustato minimalų atlyginimų dydį. Dabar nesvarstysiu profsąjungų problemos; apie ją dar kalbėsiu vėliau. Noriu tik pabrėžti, kad būtent dėl šios profsąjungų politikos atlyginimų dydis pakilo *virš* to lygio, kuris būtų nusistovėjęs nevaržomoje rinkoje. Todėl didelė potencialios darbo jėgos dalis dabar gali būti įdarbinta tik tokiose įmonėse ar pramonės šakose, kurios ryžtasi patirti nuostolių. O kadangi verslo įmonės negali ilgai pakelti nuostolių, jos uždaromos ir žmonės netenka darbo. Kai atlyginimai pasidaro didesni už tuos, kurie nusistovėtų nevaržomoje rinkoje, didelė dalis potencialios darbo jėgos visada netenka darbo.

Dėl didelių atlyginimų, kuriuos išsikovojo profsąjungos, Didžioji Britanija susidūrė su ilgalaikiu, metų metais trunkančiu nedarbu. Milijonai darbininkų buvo už įmonių durų, krito gamybos rodikliai. Net ekspertai buvo pasimetę. Šioje situacijoje Britanijos valdžia griebėsi, kaip jai atrodė, būtinos ypatingos priemonės – ji *devalvavo* savo valiutą.

Rezultatas buvo tai, kad piniginių atlyginimų perkamoji galia, kurios reikalavo profsąjungos, pasikeitė. *Realūs* – prekine raiška – atlyginimai sumažėjo. Dabar darbininkai nebegalėjo nusipirkti tiek, kiek anksčiau, nors nominaliai atlyginimai ir nesumažėjo. Taip buvo tikimasi *realius* atlyginimus grąžinti į rinkos lygį ir panaikinti nedarbą.

Tokia priemonė – devalvacija – buvo naudota ir kitose šalyse: Prancūzijoje, Olandijoje, Belgijoje. Čekoslovakija šia priemone pasinaudojo net du kartus per pusantrų metų. Taip slapčia buvo ribojama profsąjungų galia. Deja, tikru laimėjimu to nepavadinsi.

Po kelių metų žmonės, darbininkai, net profsąjungos, pradėjo suprasti, kas vyksta. Jie suvokė, kad pinigų devalvavimas mažina jų realius atlyginimus. Profsąjungos buvo pakankamai stiprios, kad tam pasipriešintų. Daugelyje šalių į darbo atlyginimo sutartis

buvo pradėtas įtraukti straipsnis, kad piniginiai atlyginimai, didėjant kainoms, bus automatiškai tiek pat keliami. Tai vadinama *indeksavimu.* Profsąjungos išmoko indeksavimo meno. Taigi nedarbo mažinimo metodas, kurį Didžiosios Britanijos vyriausybė pradėjo taikyti nuo 1931 metų ir kurį vėliau taikė beveik visos kitos vyriausybės, – šis „nedarbo problemos sprendimo" metodas dabar nebeveikia.

Deja, 1936 metais savo knygoje „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija" lordas Keynesas šį metodą - priverstines 1929-1933 metų priemones – iškėlė į *principo* lygį, į pamatinės ekonominės politikos lygį. Ją teisindamas jis faktiškai teigė: „Nedarbas yra blogis. Norėdami įveikti nedarbą turime vykdyti pinigų infliaciją".

Jis puikiai suprato, kad atlyginimų lygis gali būti per aukštas rinkai, t. y. per aukštas tam, kad darbdaviui apsimokėtų samdyti daugiau darbo jėgos; per aukštas visų dirbančiųjų požiūriu, nes kai profsąjungos jį pakelia aukščiau rinkos lygio, tik dalis visų norinčiųjų gauti darbo atlyginimus, gali įsidarbinti.

Ir Keynesas pripažino, jog metų metais besitęsiantis masinis nedarbas yra didžiulė blogybė. Bet užuot pasiūlęs atlyginimus derinti prie rinkos sąlygų, jis faktiškai teigė: „Jeigu devalvuosime valiutą ir darbininkai to nepastebės, jie nesipriešins realių atlyginimų smukimui, kol nominalus jų dydis liks nepakitęs". Kitaip sakant, lordas Keynesas teigė, kad jeigu žmogus šiandien gaus tiek pat svarų sterlingų kiek gavo iki valiutos devalvavimo, tai jis nesupras, jog dabar faktiškai gauna mažiau.

Kalbant senamadiškai, Keynesas siūlė darbininkus apgaudinėti. Užuot atvirai pasakęs, kad atlyginimai turi būti derinami prie rinkos sąlygų – kitaip dalis darbo jėgos neišvengiamai liktų be darbo – jis sakė: „Visiškas užimtumas įmanomas tik infliacijos sąlygomis. Apgaudinėkime darbininkus". Įdomiausia tai, jog kai pasirodė jo „Bendroji teorija", toks apgaudinėjimas tapo paprasčiausiai neįmanomas, nes žmonės jau buvo išmokę indeksacijos meno. Tačiau visiško užimtumo siekis išliko.

Ką reiškia „visiškas užimtumas"? Jis turi prasmę tik nevaržomoje rinkoje, kurios nemanipuliuoja profsąjungos ar valdžia. Tokioje rinkoje atlyginimas už bet kokį darbą artėja prie to lygio, kai kiekvienas norintis darbo jį gaus, o kiekvienas darbdavys galės pasisamdyti tiek darbininkų, kiek jam reikia. Jeigu darbo jėgos paklausa didės, didės ir atlyginimai, jeigu reikės mažiau darbo rankų – mažės ir atlyginimai.

Vienintelis būdas pasiekti „visiško užimtumo" situaciją – tai išsaugoti nevaržomą darbo rinką. Tai pasakytina apie kiekvienos rūšies darbą ir kiekvienos rūšies prekę.

Ką daro verslininkas, kuris nori parduoti tam tikrą prekę po penkis dolerius už vienetą? Jeigu jis negali jos parduoti už šią kainą, sakoma, kad jo „prekė neina"? Bet prekė *turi* „eiti". Jis negali jos ilgai laikyti, nes jam reikia pirkti ką nors nauja; mados keičiasi. Todėl jis parduoda ją mažesne kaina. Jeigu nepavyksta parduoti už penkis dolerius, tenka parduoti už keturis. Nepavyksta už keturis, tenka prašyti trijų. Versle kito kelio nėra. Jis patirs nuostolių, bet tų nuostolių priežastis bus jo klaida vertinant savo produkto rinką.

Tas pat pasakytina apie tuos tūkstančius ir tūkstančius jaunuolių, kurie kasdien atvyksta į miestą iš žemės ūkio regionų ir nori čia užsidirbti pinigų. Tai vyksta kiekvienoje pramoninėje šalyje. Jungtinėse Valstijose jie atvyksta į miestą tikėdamiesi užsidirbti, tarkime, 100 dolerių per savaitę. Tai gali būti neįmanoma. Jei žmogus negauna darbo, už kurį būtų mokama 100 dolerių per savaitę, jis bandys gauti už 90, 80 ar net mažiau. Bet jeigu jis pareikštų - kaip tai daro profsąjungos: „100 dolerių arba nieko", jis veikiausiai liktų be darbo. (Tiesa, daugelis sutinka būti bedarbiais, nes valdžia moka nedarbo pašalpas, dažnai ne daug mažesnes už dirbančiųjų atlyginimus, tam papildomai

apmokestindama darbdavius.)

Jungtinėse Valstijose su infliacija taikstomasi todėl, kad tam tikra grupė žmonių mano, jog visišką užimtumą galima pasiekti tik infliacijos būdu. Dažnai svarstoma: „Kas geriau: tvirti pinigai ir nedarbas ar infliacija ir visiškas užimtumas?" Bet tai yra labai ydinga analizė.

Spręsdami šią problemą turime kelti klausimą: kaip galima pagerinti darbininkų ir visų kitų gyventojų grupių sąlygas? Atsakymas būtų toks: saugant nevaržomą darbo rinką ir taip pasiekiant visišką užimtumą. Mūsų dilema yra tokia: arba atlyginimų dydį lems rinka, arba juos diktuos profsąjungų spaudimas ir prievarta. Dilema *nėra* tokia: „Arba infliacija, arba nedarbas".

Su tokia klaidinga problemos analize susiduriame Anglijoje, pramoninėse Europos šalyse ir net Jungtinėse Valstijose. Ir kai kurie žmonės sako: „Žiūrėkite, net Jungtinės Valstijos vykdo infliaciją. Kodėl ir mums to nedaryti?"

Į šį klausimą galima atsakyti taip: „Viena turtuolio privilegijų yra ta, kad jis gali sau leisti elgtis kvailai daug ilgiau nei vargšas". Jungtinės Valstijos taip ir elgiasi. JAV finansų politika labai bloga, ir ji blogėja. Tiesa, JAV gali sau leisti elgtis kvailai šiek tiek ilgiau nei kai kurios kitos šalys.

Svarbiausias dalykas, kurį reikia prisiminti, yra tai, kad infliacija nėra kokia nors Dievo bausmė, stichinė nelaimė ar liga, užpuolanti lyg maras. Infliacija yra *politika* – sąmoningai vykdoma politika tų žmonių, kurie mano, jog infliacija yra mažesnis blogis už nedarbą. Tačiau faktas yra tai, kad infliacija *nėra* vaistas nuo nedarbo.

Infliacija yra politika, o politiką galima pakeisti. Todėl nėra jokio pagrindo taikstytis su infliacija. Jeigu infliaciją suvokiame kaip blogį, ją turime stabdyti. Turime subalansuoti valstybės biudžetą. Žinoma, viešoji nuomonė turi tai paremti; intelektualai turi padėti žmonėms susigaudyti. Jaučiant visuomenės paramą žmonių išrinktiems atstovams tikrai įmanoma nutraukti infliacinę politiką.

Reikia prisiminti, kad ilgainiui mes galime numirti, ir tikrai numirsime. Tačiau per tą trumpą laiką, kuris mums skirtas gyventi, savo žemiškus reikalus turime tvarkyti kuo geriau. Ir viena iš būtinų priemonių šiam tikslui pasiekti - atsikratyti infliacinės politikos

V PASKAITA

UŽSIENIO INVESTICIJOS

Kai kurie žmonės ekonominės laisvės programas vadina negatyviomis. Jie sako: „Ko jūs, liberalai, iš tikrųjų norite? Jūs prieš socializmą, valdžios intervenciją, infliaciją, profsąjungų prievartą, protekcinius tarifus... Jūs viskam sakote „ne“ .

Tokį teiginį pavadinčiau vienpusišku ir lėkštu problemos formulavimu, nes liberalų programą galima suformuluoti ir *pozityviai.* Kai žmogus sako „Aš esu prieš cenzūrą“, jis nėra negatyvistas, jis *palaiko* autorių teisę patiems spręsti, ką spausdinti, valdžiai nesikišant. Tai ne negatyvizmas, o būtent laisvė. (Ir, žinoma, vartodamas terminą „liberali“ ekonominės sistemos atžvilgiu aš jį suprantu senąja *klasikine* liberalizmo prasme.)

Šiandien daugelis žmonių mano, jog tai, kad pragyvenimo lygis įvairiose šalyse nėra vienodas, yra blogybė. Prieš du šimtus metų Didžiojoje Britanijoje gyvenimo sąlygos buvo nepalyginamai blogesnės nei šiandien Italijoje. Tačiau britai 1750 metais nevadino savo šalies „neišsivysčiusia“ ar „atsilikusia“, nes jie neturėjo galimybės savo šalies sąlygų palyginti su geresnėmis sąlygomis kitose šalyse. O šiandien visos tautos, nepasiekusios Jungtinių Valstijų vidutinio pragyvenimo lygio, mano, jog jų ekonominė padėtis yra neteisinga. Dauguma tokių šalių save vadina „besivystančiomis“ ir reikalauja paramos iš vadinamųjų išsivysčiusių ar net persivysčiusių šalių.

Paaiškinsiu šios situacijos esmę. Pragyvenimo lygis vadinamosiose besivystančiose šalyse žemesnis todėl, kad vidutinis uždarbis už tą patį darbą šiose šalyse mažesnis nei Vakarų Europoje, Kanadoje, Japonijoje ir ypač Jungtinėse Valstijose. Ieškodami šio skirtumo priežasčių, turime suprasti, jog taip yra ne dėl kokio nors vietos darbininkų, darbėmių nevisavertiškumo. Šiaurės Amerikoje kai kurių grupių darbininkai yra įsitikinę, kad jie yra geresni už kitus ir kad savo didesnius atlyginimus gauna už savo ypatingus nuopelnus.

Tačiau amerikiečiui darbininkui reikėtų tik nuvykti į kitą šalį, tarkim, į Italiją, iš kurios yra kilę daugelis Amerikos darbininkų, kad jis suprastų, jog ne jo asmeninės savybės, o šalies sąlygos jam leidžia daugiau uždirbti. Emigravęs iš Sicilijos į JAV žmogus labai greitai pradeda gauti tokį atlyginimą, koks yra įprastas JAV. Bet jeigu tas pats žmogus grįžtų į Siciliją, jis suprastų, kad jo lankymasis Jungtinėse Valstijose jam nesuteikė kokių nors naujų savybių, kurios Sicilijoje jam leistų užsidirbti daugiau už kitus savo tautiečius.

Šios ekonominės situacijos negalima paaiškinti ir tuo, kad darbdaviai už JAV ribų yra kuo nors prastesni už darbdavius Amerikoje. Faktas yra tai, kad už JAV, Kanados, Vakarų Europos bei kai kurių Azijos šalių ribų įmonių įrenginiai ir jų technologijos apskritai imant yra nepalyginamai prastesnės už naudojamas Jungtinėse Valstijose. Ir to priežastis anaiptol nėra „besivystančių" šalių verslininkų žinių stoka. Jie puikiai žino, kad Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje įmonės yra daug geriau technologiškai aprūpintos. Jie žino viską, ką reikia žinoti apie technologiją, o jeigu nežino, tai gali sužinoti iš šias žinias skleidžiančių vadovėlių ir specialių žurnalų.

Pabrėžiu dar kartą: skirtumas atsiranda ne dėl žmonių asmeninių trūkumų ar žinių stokos. Skirtumo priežastis – nevienoda kapitalo pasiūla, prieinamų kapitalinių gėrybių kiekis. Kitaip sakant, investuoto kapitalo *per capita* kiekis vadinamosiose pirmaujančiose šalyse yra didesnis nei besivystančiose.

Verslininkas negali mokėti darbininkui daugiau nei tai, ką tas pridėjo prie produkto vertės. Jis negali jam mokėti daugiau nei pirkėjai sutinka mokėti už šio darbininko *pridėtinį* darbą. Mokėdamas daugiau jis nepadengs savo išlaidų tomis lėšomis, kurias gauna iš pirkėjų. Jis patirs nuostolių, o kaip jau ne kartą sakiau, ir visi tai žino, verslininkas, dirbantis nuostolingai, turi arba keisti savo darbo metodus, arba bankrutuoti.

Šią situaciją ekonomistai apibūdina taip: „Atlyginimai priklauso nuo darbo ribinio produktyvumo". Čia tik kitais žodžiais išreikšta tai, ką jau sakiau. Kaip žinome, atlyginimo dydis priklauso nuo to, kiek žmogaus darbas padidina produkto vertę. Jeigu dirbama geresniais ir efektyvesniais įrankiais, tai per valandą galima pagaminti daug daugiau nei dirbant mažiau efektyviais įrankiais. Akivaizdu, kad 100 žmonių, dirbančių Amerikos avalynės fabrike, aprūpintame moderniausia įranga, per tą patį laiką pagamina daug daugiau negu 100 batsiuvių Indijoje, dirbančių senoviškais įrankiais.

Visose išsivysčiusiose šalyse darbdaviai puikiai žino, kad geresnė įranga jų įmonę padarys pelningesnę. Jie norėtų statyti daugiau ir geresnių fabrikų. Vienintelė kliūtis jiems – kapitalo trūkumas. Skirtumas tarp labiau ir mažiau išsivysčiusių šalių – tai laiko funkcija: britai pradėjo kaupti ir investuoti kapitalą daug anksčiau nei kitos tautos. Būtent dėl to, kad jie pradėjo anksčiau, pragyvenimo lygis Didžiojoje Britanijoje buvo aukštesnis tada, kai visose kitose Europos šalyse jis vis dar buvo žemas. Ilgainiui visos kitos tautos pradėjo tyrinėti Britanijos patirtį ir nesunkiai atrado jos klestėjimo priežastis. Tad jos pradėjo imituoti britų verslo metodus.

Kadangi kitos tautos pradėjo vėliau, o britai nenustojo investavę kapitalą, tarp Anglijos ir kitų šalių sąlygų išliko didelis skirtumas. Tačiau įvyko kažkas, dėl ko Britanijos pranašumas ištirpo.

O įvyko tai, ką galima laikyti reikšmingiausiu XIX amžiaus istoriniu įvykiu, ir ne tik kurios nors vienos šalies istorijoje. Tas svarbus įvykis buvo *užsienio investicijų* paplitimas. 1817 metais didysis britų ekonomistas Ricardo vis dar vadovavosi prielaida, kad kapitalas gali būti investuojamas tik šalies viduje, kad kapitalistai nemėgins investuoti užsienyje. Tačiau jau po kelių dešimtmečių kapitalo investavimas užsienyje pradėjo vaidinti labai svarbų vaidmenį pasaulio raidoje.

Jeigu nebūtų užsienio kapitalo investicijų, tai šalims, mažiau išsivysčiusioms už Didžiąją Britaniją, būtų reikėję pradėti nuo tų pačių metodų ir technologijų, nuo kurių XVIII amžiaus pradžioje pradėjo britai, ir lėtai, žingsnis po žingsnio, mėginti pakartoti tai, ką padarė britai.

Šios šalys būtų sugaišusios daug dešimtmečių, kad pasiektų tą technologijos lygį,

kurį Didžioji Britanija jau buvo pasiekusi prieš šimtą ar daugiau metų. Didysis įvykis, pagelbėjęs šioms šalims, buvo užsienio investavimo atsiradimas.

Užsienio investavimas reiškė tai, kad britų kapitalistai savo kapitalą pradėjo investuoti į kitas pasaulio šalis. Pirmiausia jie investavo į tas Europos šalis, kuriose, Didžiosios Britanijos požiūriu, trūko kapitalo, kurios buvo atsilikusios. Gerai žinoma, kad daugelio Europos šalių, taip pat Jungtinių Valstijų geležinkeliai buvo nutiesti britų kapitalo dėka. Jūs žinote, kad tas pat vyko šioje šalyje, Argentinoje.

Visuose didžiuosiuose Europos miestuose dujų kompanijos taip pat priklausė britams. XIX amžiaus 8-ajame dešimtmetyje vienas anglų rašytojas ir poetas taip kritikavo savo tautiečius: „Britai prarado savo buvusią energiją, jie nebeturi naujų idėjų. Jie nustojo būti svarbia arba pirmaujančia tauta pasaulyje“. Žymus sociologas Herbertas Spenceris į tai atsakė: „Pažvelkite į Europos žemyną. Visos Europos sostinės apšviestos dujomis, kurias tiekia britų dujų kompanijos“. Žinoma, tai buvo mums dabar „tolimais“ apšvietimo dujomis laikais. Atsakydamas šiam kritikui Herbertas Spenceris dar pridūrė: „Jūs teigiate, kad vokiečiai jau toli aplenkė Didžiąją Britaniją. Tačiau pažvelkite į Vokietiją. Net Berlynas, Vokietijos reicho sostinė, *Geist* sostinė, skendėtų tamsoje, jeigu britų dujų kompanija nebūtų įsiveržusi į šią šalį ir apšvietusi jos gatves“.

Panašiai britų kapitalas plėtojo geležinkelius ir daugelį pramonės šakų Jungtinėse Valstijose. Ir, žinoma, kol šalis importuoja kapitalą, jos prekybos balansas, kaip sako neekonomistai, yra „nepalankus“. Tai reiškia, kad šalies importas viršija eksportą. Didžiosios Britanijos prekybos balansas buvo „palankus“ dėl to, kad anglų įmonės siuntė įvairią įrangą į JAV, kur už ją buvo mokama tik Amerikos korporacijų akcijomis. Šis JAV istorijos periodas tęsėsi daugmaž iki 1890 metų.

Tačiau kai Jungtinės Valstijos, talkinamos britų kapitalo – o vėliau ir dėl savo pačių prokapitalistinės politikos – neregėtai išplėtojo savo ekonominę sistemą, amerikiečiai pradėjo biržose išpirkinėti akcijas, kurias anksčiau buvo pardavę užsieniečiams. Tada JAV eksportas pradėjo viršyti importą. Skirtumas buvo dengiamas importuojant – arba repatrijuojant, kaip kažkas tai pavadino – Amerikos korporacijų akcijas.

Šis periodas tęsėsi iki Pirmojo pasaulinio karo. Apie tai, kas vyko vėliau – atskira kalba. Tai būtų pasakojimas apie amerikiečių subsidijas kariaujančioms šalims, o tarpukariu ir po abiejų pasaulinių karų – apie JAV paskolas ir investicijas Europoje, apie lendlizą, Marshallo planą, maisto siuntas į užjūrius bei kitokias subsidijas. Šitai pabrėžiu todėl, kad žmonės neretai galvoja, jog įsileisti į savo šalį užsienio kapitalą yra gėdinga arba žema. Jūs turite suvokti, jog visose šalyse, išskyrus Angliją, užsienio kapitalo investicijos suvaidino svarbų vaidmenį vystantis šiuolaikinei pramonei.

Kai aš sakau, jog užsienio investicijos buvo didžiausias istorinis XIX amžiaus įvykis, jūs turite galvoti apie visus tuos dalykus, kurie be užsienio investicijų nebūtų atsiradę. Visi geležinkeliai, uostai, gamyklos ir kasyklos Azijoje, Sueco kanalas ir daugelis kitų dalykų nebūtų atsiradę be užsienio investicijų.

Užsienyje investuojama tik tada, kai tikimasi, jog investicijos nebus nusavintos. Niekas nieko neinvestuotų, jeigu iš anksto žinotų, kad jo investicijas kažkas eksproprijuos. XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje – tais laikais, kai buvo ypač daug investuojama užsienyje, apie nusavinimo galimybę niekas net negalvojo. Nors iš pradžių kai kurios šalys reiškė tam tikrą priešiškumą užsienio kapitalui, jos puikiai suprato, kokią didžiulę naudą gauna iš šių užsienio investicijų.

Kai kuriais atvejais šios užsienio investicijos būdavo skiriamos ne tiesiogiai užsienio

kapitalistams, bet netiesiogiai paskolomis užsienio valstybei. Tokiais atvejais investuotais pinigais disponuodavo valdžia. Taip buvo, pavyzdžiui, Rusijos atveju. Grynai strateginiais sumetimais per du dešimtmečius prieš Pirmąjį pasaulinį karą prancūzai investavo į Rusiją per dvidešimt milijardų aukso frankų, dažniausiai skolindami juos Rusijos vyriausybei. Visi didžiausi Rusijos vyriausybės projektai – pavyzdžiui, geležinkelis, jungiantis Rusiją nuo Uralo per Sibiro sniegynus ir ledynus su Ramiuoju vandenynu – buvo įgyvendinti daugiausia dėka užsienio kapitalo, paskolinto Rusijos vyriausybei. Suprantama, prancūzai nesitikėjo, kad vieną dieną atsiras komunistinė Rusijos valdžia, kuri paprasčiausiai paskelbs, kad ji negrąžins savo pirmtakės, carinės vyriausybės, skolų.

Deja, nuo Pirmojo pasaulinio karo prasidėjo visuotinio atviro karo prieš užsienio investicijas periodas. Kadangi nėra būdo, kaip valstybes sulaikyti nuo investuoto kapitalo ekspropriacijos, šiandienos pasaulyje iš esmės nėra jokios teisinės užsienio investicijų apsaugos. Šio pasikeitimo kapitalistai nebuvo numatę. Jeigu kapitalą eksportuojančių šalių kapitalistai būtų jį numatę, visos užsienio investicijos būtų nutrūkusios jau prieš keturias ar penkias dešimtis metų. Tačiau kapitalistai netikėjo, kad kokia nors šalis gali taip nedorai elgtis – išsižadėti skolų, eksproprijuoti ir konfiskuoti užsienio kapitalą. Tokie veiksmai pradėjo naują pasaulio ekonomikos istorijos etapą.

Pasibaigus tam didžiajam XIX amžiaus laikotarpiui, kai užsienio kapitalas visose šalyse padėjo išplėtoti šiuolaikinį transportą, gamybą, kalnakasybą ir žemės ūkį, prasidėjo nauja era, kai vyriausybės ir politinės partijos į užsienio investuotojus pradėjo žvelgti kaip į *išnaudotojus,* kuriuos būtina varyti iš šalies.

Šia antikapitalistine nuostata pasižymėjo ne tik Rusija. Prisiminkite, pavyzdžiui, Amerikos naftos verslovių nusavinimą Meksikoje, taip pat visus dalykus, nutikusius *šioje* šalyje (Argentinoje), apie kuriuos nekalbėsiu.

Šiandien užsienio kapitalas nusavinamas tiek tiesiogiai jį konfiskuojant, tiek netiesiogiai – per valiutos keitimo kontrolę ar diskriminaciją mokesčių srityje. Tai ypač būdinga besivystančioms šalims.

Imkime, pavyzdžiui, didžiausią iš šių šalių – Indiją. Šalį valdant Britanijai britų kapitalas (daugiausia britų, nors buvo ir kitų Europos šalių kapitalo) buvo investuojamas Indijoje. Be to, britai į Indiją eksportavo ir kai ką daugiau – šiuolaikinius kovos su infekcinėmis ligomis metodus. Dėl to neregėtai išaugo Indijos gyventojų skaičius, o kartu padidėjo ir šalies problemos. Susidurdama su šia blogėjančia padėtimi, Indija visas savo problemas nutarė išspręsti eksproprijuodama užsienio kapitalą. Ne visada tai buvo tiesioginė ekspropriacija; valdžia visaip kenkė užsienio kapitalistams, trukdė funkcionuoti jų kapitalui taip, kad šiems galiausiai neliko kito kelio kaip tik išparduoti savo įmones.

Žinoma, Indija būtų galėjusi kaupti ir *vietos* kapitalą. Tačiau jos valdžia priešinosi ne tik užsienio, bet ir vietiniam kapitalui. Ji skelbė, kad nori šalį industrializuoti, bet iš tikrųjų siekė ją *socializuoti.*

Prieš keletą metų pasirodė garsaus valstybės veikėjo Jawaharlaro Nehru kalbų rinkinys. Knyga buvo išspausdinta siekiant pritraukti užsienio kapitalą į Indiją. Indijos valdžia nesipriešina užsienio investicijoms, kol jos dar nėra *įdėtos.* Priešiškumas atsiranda jas *įdėjus.* Šioje knygoje Nehru teigia (cituoju pažodžiui): „Žinoma, mes norime socializuotis. Bet mes ne prieš privatų verslą. Mes norime jį skatinti. Mes norime verslininkams, investuojantiems mūsų šalyje, pažadėti, kad jų investicijų nenusavinsime ir nenacionalizuosime bent dešimt, o gal ir daugiau metų“. Ir jis manė, jog taip jis kviečia kapitalą į Indiją!

Svarbiausioji problema – kaip jūs žinote – yra vietinio kapitalo kaupimas. Šiandien visose šalyse korporacijos moka didžiulius mokesčius. Tiesą sakant, jos moka dvigubus mokesčius. Pirmiausia labai apmokestinamas korporacijų pelnas, o paskui dar kartą apmokestinami ir dividendai, kuriuos gauna korporacijų akcininkai. Be to, tie mokesčiai yra progresiniai.

Progresinis pajamų ir pelno apmokestinimas reiškia, kad atimama būtent ta pajamų dalis, kurią žmonės būtų kaupę ir investavę. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose prieš keletą metų buvo įvestas „viršpelnio" mokestis, iš kiekvieno uždirbto dolerio paliekantis korporacijai tik 18 centų. Šiuos 18 centų išmokėjus akcininkams, tiems iš jų, kurie turėjo daugiau akcijų, reikėjo atiduoti dar 60, 70 ar net daugiau procentų mokesčių. Iš dolerio pelno jiems telikdavo 7 centai, o 93 pasisavindavo valdžia. Iš šių 93 procentų didžioji dalis galėjo būti sukaupta ir investuojama. Vietoje to valdžia ją išeikvojo savo einamosioms išlaidoms. Štai kokia Jungtinių Valstijų politika.

Manau, jums jau aišku, kad JAV ekonominė politika nėra sektinas pavyzdys kitoms šalims. Tai bloga, dar daugiau – *beprotiška* politika. Čia galiu pridurti nebent tai, kad turtinga šalis gali sau leisti daugiau blogos politikos nei neturtinga. Jungtinėse Valstijose, nepaisant visos mokesčių naštos, šiek tiek kapitalo vis dar kaupiama ir investuojama, todėl ir pragyvenimo lygis vis dar kyla.

Daugelyje kitų šalių ši problema yra tiesiog kritiška. Vietinis kapitalas nekaupiamas (arba kaupiamas nepakankamai), o užsienio kapitalo investicijos mažėja dėl atviro šių šalių valdžios priešiškumo tokioms investicijoms. Kaip galima kalbėti apie industrializavimą, naujų įmonių plėtimą, sąlygų gerinimą, gyvenimo lygio kėlimą, atlyginimų didinimą, geresnį transportą, jeigu šios šalys vykdo politiką, duodančią kaip tik priešingus rezultatus. Jų politika iš tikrųjų tik stabdo arba lėtina vietinio kapitalo kaupimą ir kuria kliūtis užsienio kapitalui.

Galutinis rezultatas turės būti labai liūdnas. Tokia padėtis griauna pasitikėjimą, ir pasaulyje vis įtariau žvelgiama į investicijas užsienyje. Net jeigu suinteresuotos valstybės staiga pakeistų savo politiką ir duotų visus įmanomus pažadus, labai abejotina, kad joms pavyktų dar kartą prisivilioti užsienio kapitalą.

Žinoma, yra kai kurių priemonių šiam rezultatui išvengti. Galima priimti tarptautinius statutus, ne vien susitarimus, kurie leistų užsienio investicijas apsaugoti nuo nacionalinės jurisdikcijos. Tai galėtų padaryti ir Jungtinės Tautos. Tačiau kol kas Jungtinės Tautos tėra vieta, kur susirenkama tuščiai padiskutuoti. Suvokus didžiulę užsienio investicijų svarbą, suvokus, kad vien užsienio investicijos gali pagerinti pasaulio ekonominę ir politinę padėtį, kai ką būtų galima padaryti tarptautinės teisės priemonėmis.

Tai yra techninė teisės problema, ir ją paminėjau tik todėl, kad padėtis dar nėra beviltiška. Jeigu pasaulis tikrai norėtų besivystančioms šalims sudaryti galimybę pakelti savo pragyvenimo lygį iki Amerikos lygio, jis galėtų tai padaryti. Reikia tik suvokti, *kaip* tai padaryti.

Tam, kad besivystančios šalys suklestėtų kaip Amerika, reikia tik vieno dalyko – *kapitalo* ir, žinoma, laisvės jį naudoti rinkos, o ne valdžios diktato sąlygomis. Šios šalys turi kaupti vietinį kapitalą ir sudaryti sąlygas jose pasirodyti užsienio kapitalui.

Reikia dar kartą pabrėžti, kad būtinoji sąlyga gyventojų vietiniam kapitalui kaupti – stabilūs pinigai; taigi – jokios infliacijos nebuvimas.

Didelė dalis kapitalo, investuoto Amerikos įmonėse, priklauso tų įmonių darbininkams ir kitiems žmonėms, gaunantiems kuklias pajamas. Milijardai indėlių,

draudimo polisų, obligacijų funkcionuoja šiose įmonėse. Amerikos pinigų rinkoje dabar jau ne bankai, o draudimo kompanijos yra stambiausi skolintojai. O draudimo kompanijos pinigai – ekonominiu, ne vien teisiniu požiūriu – tai apdraustųjų nuosavybė. Ir Jungtinėse Valstijose beveik kiekvienas yra vienaip ar kitaip apsidraudęs.

Didesnės ekonominės lygybės pasaulyje sąlyga – industrializavimas. Jis įmanomas tik kaupiant kapitalą ir investuojant. Jūs galite nusistebėti, kad nepaminėjau tos priemonės, kuri laikoma geriausiu šalies industrializavimo būdu. Turiu omenyje protekcionizmą. Tačiau tarifai ir valiutos keitimo kurso kontrolė yra kaip tik tos priemonės, kurios *trukdo* importuoti kapitalą ir industrializuoti šalį. Vienintelis industrializavimo spartinimo būdas yra turėti daugiau kapitalo. Protekcionizmas gali tik nukreipti kapitalą iš vienos šakos į kitą.

Pats protekcionizmas nieko neprideda šalies kapitalui. Naujai gamyklai paleisti reikia kapitalo. Veikiančios gamyklos rekonstrukcijai taip pat reikia kapitalo, ne muitų.

Dabar nenoriu nagrinėti prekybos laisvės ir protekcionizmo problemos. Tikiuosi, kad dauguma vadovėlių, kuriuos jūs skaitote, ją nušviečia teisingai. Protekcija negerina šalies ekonominės padėties. Ir jos tikrai negerina profsąjungų diktatas. Jeigu sąlygos šalyje nepatenkinamos, atlyginimai maži, jeigu šalies darbininkas žvelgia į JAV ir skaito apie tai, kas ten vyksta, jeigu filmuose mato eilinio Amerikos darbininko namus, aprūpintus visais naujausiais patogumais, jį apima pavydas. Jis visiškai teisus sakydamas: „Ir mes privalome turėti tą patį". Tačiau vienintelis būdas tai įgyti – kapitalo didėjimas.

Profsąjungos griebiasi smurto prieš darbdavius ir tuos žmones, kuriuos jos vadina streiklaužiais. Tačiau nepaisant jų galios ir smurto, jos negali ilgam pakelti visų dirbančiųjų atlyginimų. Lygiai taip pat neefektyvios yra valdžios priemonės nustatant atlyginimų minimumą. Ką profsąjungos *gali* padaryti (jeigu joms pavyksta pakelti atlyginimus), tai sukelti ilgalaikį nedarbą.

Tačiau profsąjungos negali industrializuoti šalies, jos negali pakelti darbininkų pragyvenimo lygio. Reikia suprasti esminį dalyką: jeigu šalis nori pagerinti savo pragyvenimo lygį, jos politika turi būti nukreipta į investuoto kapitalo *per capita* didinimą. Jungtinėse Valstijose investuotas kapitalas *per capita* vis dar didėja, nepaisant netikusios politikos. Tas pat vyksta Kanadoje ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse. O tokiose šalyse kaip Indija jis, deja, mažėja.

Laikraščiuose skaitome, kad pasaulio gyventojų skaičius kasmet padidėja maždaug 45 milijonais žmonių. Kuo tai baigsis? Kokie bus rezultatai ir padariniai? Prisiminkite, ką aš sakiau apie Didžiąją Britaniją. 1750 metais britai buvo įsitikinę, kad 6 milijonai gyventojų Britų saloms yra per daug ir kad jų laukia badas ir epidemijos. Tačiau paskutinio pasaulinio karo išvakarėse, 1939 metais, Britų salose gyveno 50 milijonų žmonių, ir jų pragyvenimo lygis buvo nepalyginamai aukštesnis nei 1750 metais. Tai buvo vadinamosios industrializacijos (gana netikslus terminas) padarinys.

Britanijos pažangą lėmė investuoto kapitalo *per capita* didėjimas. Kaip jau sakiau, tautų gerovė kuriama tik vienu būdu - kaupiant kapitalą. Didėjant kapitalui didėja ribinis darbo produktyvumas ir todėl didėja realūs atlyginimai.

Jeigu nebūtų ribojama migracija, atlyginimų dydis visame pasaulyje turėtų tendenciją į išsilyginimą. Jeigu nebūtų migracijos barjerų, maždaug 20 milijonų žmonių kasmet atvyktų į JAV ieškoti didesnių uždarbių. Toks migrantų srautas sumažintų atlyginimus Jungtinėse Valstijose padidindamas juos kitose šalyse.

Neturiu laiko nagrinėti migracijos barjerų problemą. Tačiau noriu pasakyti, kad yra ir kitas atlyginimų dydžio visame pasaulyje išsilyginimo būdas. Jis įmanomas net esant migracijos laisvės apribojimams – tai *kapitalo migracija.* Kapitalistai stengiasi investuoti tose šalyse, kur didelė darbo pasiūla ir kur profsąjungos nuosaikios. Atveždami į šias šalis kapitalą jie atveža ir atlyginimų didėjimo tendenciją. Taip buvo praeityje, taip turėtų būti ir ateityje.

Kai britų kapitalas buvo pradėtas investuoti, tarkime, Austrijoje ar Bolivijoje, atlyginimai ten buvo daug mažesni nei Didžiojoje Britanijoje. Tačiau šie papildomi įdėjimai juos pakėlė. Taip vyko visame pasaulyje. Antai Gvatemaloje, kai tik čia pasirodė „United Fruit Company“, iškart pradėjo didėti atlyginimai pradedant tais, kuriuos mokėjo pati UFC. O vėliau ir kitiems darbdaviams teko kelti atlyginimus. Taigi nėra pagrindo pesimizmui kalbant apie „neišsivysčiusių“ šalių perspektyvas.

Aš visiškai sutinku su komunistais ir profsąjungų veikėjais, kai jie sako: „Būtina pakelti pragyvenimo lygį“. Neseniai JAV išleistoje knygoje vienas profesorius rašė: „Dabar mums jau visko pakanka. Kam žmonėms taip sunkiai dirbti? Juk viską jau turime“. Neabejoju, kad tas profesorius viską turi. Bet žmonės kitose šalyse ir daugelis žmonių pačiose Jungtinėse Valstijose taip pat nori ir turi gyventi geriau.

Už JAV ribų – Lotynų Amerikoje, o ypač Azijoje ir Afrikoje – kiekvienas nori, kad sąlygos jo paties šalyje pagerėtų. Aukštesnis pragyvenimo lygis taip pat pakelia kultūros ir civilizacijos lygį.

Tad aš visiškai sutinku su jų galutiniu tikslu – pakelti pragyvenimo lygį visame pasaulyje. Bet aš nesutinku su jų siūlomomis priemonėmis. Kokios priemonės leidžia pasiekti šį tikslą? Tik ne protekcija, ne valdžios kišimasis, ne socializmas ir, žinoma, ne profsąjungų smurtas (eufemistiškai vadinamas kolektyvinėmis derybomis, nors iš tiesų tai derybos priešais šautuvo žiotis).

Šį tikslą galima pasiekti tik vienu būdu. Tai lėtas būdas. Kai kas net sakys - per daug lėtas. Bet nėra trumpų kelių į žemiškąjį rojų. Reikia laiko ir darbo. Vis dėlto tam nereikia tiek daug laiko, kaip žmonės mano, ir galiausiai išsilyginimas įvyks.

Apie 1840 metus vakarinėje Vokietijos dalyje – Švabijoje ir Viurtenberge, dabar viename labiausiai industrializuotų pasaulio regionų – žmonės sakydavo: „Mes niekada nepasieksime britų lygio. Britai anksčiau išsiveržė į priekį, ir jie visada bus priekyje“. Po 30 metų jau anglai skundėsi: „Mes negalime atlaikyti vokiečių konkurencijos; turime ją kaip nors pažaboti“. Tuo metu, kaip žinome, Vokietija sparčiai vystėsi ir pragyvenimo lygiu artėjo prie britų lygio. O šiandien pajamomis vienam gyventojui Vokietija jau neatsilieka nuo Didžiosios Britanijos. Europos centre yra maža šalis Šveicarija, kuriai gamta pagailėjo turtų. Ten nėra anglies kasyklų, mineralų, kitų gamtos išteklių. Tačiau jos gyventojai šimtmečiais laikėsi kapitalistinės politikos. Jie pasiekė aukščiausią pragyvenimo lygį žemyninėje Europoje, ir jų šalis laikoma vienu didžiųjų civilizacijos centrų. Nematau, kodėl tokia šalis kaip Argentina, daug didesnė už Šveicariją tiek plotu, tiek gyventojų skaičiumi, negalėtų pasiekti tokį pat aukštą lygį po keliolikos teisingos politikos metų. Bet, pabrėžiu, tai turi būti teisinga politika.

VI PASKAITA

POLITIKA IR IDĖJOS

Švietimo epochoje, tada, kai šiaurės amerikiečiai klojo pamatus savo nepriklausomybei ir kai Ispanijos bei Portugalijos kolonijos tapo nepriklausomomis šalimis, vyraujanti Vakarų civilizacijos nuotaika buvo optimizmas. Visi filosofai ir valstybės veikėjai buvo įsitikinę, jog gyvena naujos klestėjimo, pažangos ir laisvės epochos pradžioje. Buvo tikima, jog naujos politinės institucijos – laisvųjų Amerikos ir Europos tautų susikurtos konstitucinės santvarkos – veiks labai gerai, o ekonominė laisvė nuolat gerins materialias žmonijos sąlygas.

Puikiai žinome, jog kai kurie iš tų lūkesčių buvo per daug optimistiški. XIX ir XX amžiuje mūsų ekonominės sąlygos išties labai pagerėjo, ir daugelis žmonių pradėjo gyventi daug geriau. Tačiau žinome ir tai, kad daugelis XVIII amžiaus mąstytojų vilčių neišsipildė, tarp jų ir viltis, kad daugiau nebus karų ir revoliucijų. XIX amžiuje buvo laikotarpis, kai karų sumažėjo ir jie buvo ne tokie žiaurūs. Tačiau XX amžiuje karo dvasia atbudo, ir dabar negalime tvirtai pasakyti, kad žmonijai skirti išbandymai jau baigėsi.

Konstitucinė sistema, atsiradusi XVIII amžiaus pabaigoje-XIX amžiaus pradžioje, žmonijos vilčių nepateisino. Dauguma žmonių – taip pat dauguma autorių – kurie nagrinėjo šią problemą, kaip atrodo, nesuprato ryšio tarp ekonominio ir politinio jos aspekto. Daug prikalbėta apie parlamentarizmo – atstovaujamosios valdžios – krizę visai jos nesiejant su ekonomine padėtimi ir ekonominėmis idėjomis, kuriomis savo kasdieninėje veikloje vadovaujasi žmonės.

Tačiau toji sąsaja tikrai egzistuoja. Žmogus nėra būtybė, sudaryta iš dviejų nepriklausomų dalių: ekonominės ir politinės. Tai, kas vadinama laisvės, konstitucinės valdžios ir atstovavimo institucijų krize, yra radikalaus politinių ir ekonominių idėjų pasikeitimo rezultatas. Politiniai įvykiai – tai pokyčių ekonominėje politikoje pasekmės.

Politikai, filosofai ir teisininkai, XVIII amžiuje ir XIX amžiaus pradžioje padėję naujos politinės sistemos pagrindus, rėmėsi prielaida, jog visi garbingi tautos piliečiai siekia to paties galutinio tikslo. Sis galutinis tikslas, kurio turi siekti visi garbingi žmonės, yra visos tautos ir kitų šalių gerovė – šie moraliniai ir politiniai vadai buvo tvirtai įsitikinę, kad laisva tauta nesieks užkariavimų. Ginčai tarp partijų jiems atrodė visiškai natūralūs kaip ir nesutarimai dėl geriausio valstybės reikalų tvarkymo būdo.

Panašių pažiūrų žmonės bendravo, o partija buvo to bendravimo būdas. Tačiau partijų struktūra nebuvo pastovi. Ji priklausė nuo individų padėties visuomenėje. Ji galėjo keistis žmonėms susivokiant, jog laikydamiesi ankstesnės pozicijos rėmėsi klaidingomis prielaidomis, klaidingomis idėjomis. Todėl daug reikšmės buvo teikiama rinkiminėms ir parlamentinėms diskusijoms. Parlamento narių kalbos nebuvo laikomos vien politinės partijos reikalavimų skelbimais. Jos buvo traktuojamos kaip pastangos įtikinti oponentus, jog kalbėtojo skelbiamos idėjos teisingesnės ir naudingesnės už tas, kurias skelbia kiti.

Politinės kalbos, laikraščių vedamieji, pamfletai ir knygos buvo rašomos įtikinimo tikslais. Nedaug kam kilo abejonių, kad daugumą gali įtikinti savo pozicijos pagrįstumu, jeigu remiesi teisingomis idėjomis. Parlamentams vadovaujantis būtent šiuo požiūriu buvo rašomos konstitucinės taisyklės XIX amžiaus pradžioje.

Tačiau visa tai rėmėsi prielaida, kad valdžia nesikiš į ekonomines rinkos sąlygas, kad visi piliečiai sieks tik vieno politinio tikslo – visos šalies ir visos tautos gerovės. Būtent šią socialinę ir ekonominę filosofiją išstūmė intervencionizmas. Intervencionizmas išugdė visai kitokią filosofiją.

Pasak intervencionistinių teorijų, valdžios pareiga – remti, subsidijuoti atskiras grupes, teikti joms privilegijų. XVIII amžiaus valstybininkai tikėjo, jog įstatymų leidėjai vadovausis bendros gerovės siekiais. Tačiau tai, ką turime šiandien, ką šiandien regime beveik be išimčių visų šalių politinėje realybėje, jau nekalbant apie komunistines diktatūras, yra situacija, kur nebėra tikrų politinių partijų klasikine prasme, o yra tik *spaudimo grupes.*

Spaudimo grupė yra tokia žmonių grupė, kuri siekia išsikovoti ypatingų privilegijų kitų tautiečių sąskaita. Toji privilegija gali būti muitas konkuruojančiam importui, subsidija, įstatymas, trukdantis kitiems konkuruoti su spaudimo grupės nariais. Bet kuriuo atveju ji suteikia spaudimo grupės nariams ypatingą padėtį. Ji suteikia jiems tai, kas nesuteiktina – spaudimo grupės nuomone – kitoms grupėms.

Iš pirmo žvilgsnio Jungtinėse Valstijose dar išlieka senųjų laikų dvipartinė sistema. Tačiau tai tik kamufliažas. Iš tikrųjų Jungtinėse Valstijose, kaip ir visose kitose šalyse, politinis gyvenimas pajungtas spaudimo grupių kovai ir siekiams. Nors Jungtinėse Valstijose išlieka respublikonų ir demokratų partijos, kiekvienoje jų veikia spaudimo grupės. Šių partijų spaudimo grupių atstovai labiau suinteresuoti bendradarbiauti su tos pačios grupės atstovais kitoje partijoje nei palaikyti savo partijos narių pastangas.

Pavyzdžiui, kalbant su žmonėmis, gerai išmanančiais JAV Kongreso reikalus, jie jums paaiškins: „Štai šis žmogus, šis kongresmenas atstovauja sidabro grupės interesams“. Arba pasakys, kad anas atstovauja grūdų grupės interesams.

Žinoma, kiekviena tokia spaudimo grupė yra mažuma. Sistemoje, paremtoje darbo pasidalijimu, kiekviena privilegijų siekianti grupė bus mažuma. O mažumos neturi šansų laimėti, jei nebendradarbiauja su kitomis mažumomis, kitomis panašiomis spaudimo grupėmis. Įstatymų leidimo organuose jos siekia sudaryti koalicijas ir tapti dauguma. Bet po tam tikro laiko tokia koalicija suskyla, nes iškyla problemų, dėl kurių neįmanoma susitarti su kitomis spaudimo grupėmis; tuomet sudaromos naujos spaudimo grupių koalicijos.

Panaši padėtis buvo susidariusi Prancūzijoje 1871 metais, vykstant tam, ką istorikai vadino „Trečiosios Respublikos žlugimu“. Tačiau tai buvo ne Trečiosios Respublikos žlugimas, o tik pavyzdys, rodantis, kad spaudimo grupių sistema negali būti sėkmingai taikoma didelės šalies valdymui.

Parlamentuose turime grūdų, mėsos, sidabro, naftos interesų bei įvairiausių sąjungų atstovų. Tik vienas dalykas tokiame parlamente *nėra* atstovaujamas – pati tauta kaip visuma. Vos keletas stoja tautos kaip visumos pusėn. Į visas problemas, net į užsienio politiką, žvelgiama iš atskirų spaudimo grupių pozicijų.

Kai kurios mažiau apgyvendintos JAV valstijos suinteresuotos aukšta sidabro kaina. Tačiau net jose ne visiems ji rūpi. Nepaisant to, ištisus dešimtmečius Jungtinės Valstijos eikvojo didžiules pinigų sumas iš mokesčių mokėtojų kišenės supirkdamos sidabrą aukštesne nei rinkos kaina. Kitas pavyzdys: tik nedidelė JAV gyventojų dalis dirba žemės ūkyje; likusieji yra žemės ūkio produkcijos vartotojai, o ne jos gamintojai. Tačiau Jungtinės Valstijos vis dėlto išleidžia milijardus dolerių palaikydamos žemės ūkio produktų kainas didesnes nei jos būtų rinkoje.

Negalima sakyti, jog tokia politika palanki nedidelei mažumai, nes ir žemės ūkyje interesai gerokai skiriasi. Pieno tiekėjai visai nesuinteresuoti didelėmis grūdinių kultūrų kainomis; priešingai, jiems labiau patiktų mažesnės šio produkto kainos. Viščiukų augintojas nori mažesnių pašarų kainų. Tad šioje grupėje yra daug nesuderinamų atskirų interesų. Ir vis dėlto gudri diplomatija kongresinėje politikoje leidžia nedidelių mažumų grupėms gauti privilegijų daugumos sąskaita.

Ypač įdomi padėtis JAV cukraus rinkoje. Galbūt tik vienas iš 500 amerikiečių suinteresuotas didesne cukraus kaina. Turbūt 499 iš 500 pageidautų mažesnės jo kainos. Tačiau muitais ir kitomis priemonėmis JAV politika palaiko didesnes cukraus kainas. Ši politika ne tik nuostolinga tiems 499 cukraus vartotojams, bet ir kelia Jungtinėms Valstijoms rimtų problemų užsienio politikoje. Vienas užsienio politikos tikslų yra bendradarbiavimas su visomis kitomis Amerikos respublikomis, o kai kurios jų suinteresuotos parduoti cukrų JAV. Jos norėtų parduoti jo daugiau. Šis pavyzdys rodo, kad spaudimo grupių interesai gali lemti net šalies užsienio politiką.

Metų metais žmonės visame pasaulyje rašo apie demokratiją – atstovaujamąją valdžią. Jie skundžiasi dėl jos trūkumų, tačiau demokratija, kurią jie kritikuoja, yra tik toji demokratija, kuri leido šalyje įsigalėti *intervencionizmo* politikai.

Šiandien galima išgirsti žmones kalbant: „XIX amžiaus pradžioje Prancūzijos, Anglijos, Jungtinių Valstijų ir kitų šalių parlamentai svarstydavo didžiąsias žmonijos problemas. Jie kovojo prieš tironiją, už laisvę, už bendradarbiavimą su visomis kitomis laisvomis tautomis. Bet dabar savo parlamentuose mes praktiškesni".

Žinoma, mes praktiškesni; dabar žmonės nekalba apie laisvę, jie kalba apie *aukštesnę žemės riešutų kainą.* Jeigu tai vadinama praktiškumu, tada išties įstatymų leidėjai labai pasikeitė, bet tik ne pagerėjo.

Šie intervencionizmo sukelti politiniai pokyčiai labai apribojo tautų ir jos atstovų galią priešintis diktatorių siekiams ir tironų manipuliacijoms. Įstatymų leidėjai, besirūpinantys tik tais rinkėjais, kuriuos domina didelė cukraus, pieno ir sviesto kaina ir maža (valstybės subsidijuojama) kviečių kaina, labai prastai atstovauja tautai; jie niekada negali atstovauti *visiems* savo rinkėjams.

Rinkėjai, kurie palaiko tokias privilegijas, nesuvokia, kad yra oponentų, siekiančių priešingų dalykų ir kliudančių *jų* atstovams pasiekti visiškos pergalės.

Dėl tokios sistemos nuolat didėja viešosios išlaidos ir, kita vertus, tampa vis sunkiau surinkti mokesčius. Spaudimo grupių atstovai siekia vis daugiau privilegijų savo grupėms, bet nenori užkrauti savo rėmėjams didesnės mokesčių naštos.

XVIII amžiuje dabartinės konstitucinės tvarkos kūrėjai tikrai nemanė, kad įstatymų leidėjai gali atstovauti *ne* visai tautai, o tik specialiems savo rinkiminės apygardos interesams; tai yra vienas iš intervencionizmo padarinių. Pirminė idėja buvo tai, kad kiekvienas parlamento narys *privalo* atstovauti visai tautai. Jis buvo renkamas atskiroje apygardoje tik todėl, kad ten jis buvo pažįstamas ir renkamas žmonių, juo pasitikinčių.

Visiškai nebuvo numatyta, kad atėjęs į valdžią toks atstovas gins tik specialius savo apygardos interesus – reikalaus naujos mokyklos, ligoninės ar prieglaudos, didindamas valdžios išlaidas savo apygardai. Būtent spaudimo grupių politikavimas paaiškina, kodėl beveik jokia valdžia negali sustabdyti infliacijos. Kai tik išrinkti valdžios atstovai mėgina apriboti išlaidas, visi tie, kurie palaiko specialius interesus, kurie pelnosi iš specialių biudžeto straipsnių, sukyla ir pareiškia, kad būtent *šis* projektas negali būti vykdomas, arba kad turi būti vykdomas *kitas.*

Diktatūra, žinoma, nėra ekonomikos problemų sprendimas, kaip ji nėra ir atsakymas į laisvės problemas. Diktatorius gali iš pradžių visus apiberti pažadais, bet kaip tik todėl, kad jis diktatorius, jis gali jų nevykdyti. Jis veikiau tuojau pat apribos žodžio laisvę, kad laikraščiai ir komentatoriai vėliau – po dienų, mėnesių ar metų – negalėtų parodyti, jog jo dabartinė veikla skiriasi nuo tos, kurią iš pradžių jis žadėjo.

Matydami, kaip laisvė šiandien ribojama beveik visose šalyse, prisimename tą baisią diktatūrą, kurią neseniai išgyveno tokia didelė šalis kaip Vokietija. Nenuostabu, kad žmonės pradeda kalbėti apie laisvės saulėlydį ir mūsų civilizacijos nuosmukį.

Kalbama, kad kiekviena civilizacija galiausiai turi žlugti ir išnykti. Ši idėja turi garsių šalininkų. Vienas jų buvo vokietis Spengleris, kitas, dar geriau žinomas, buvo anglų istorikas Toynbee. Jie teigia, kad mūsų civilizacija jau paseno. Spengleris civilizaciją lygina su augalu, kuris tam tikrą laiką auga, bet galiausiai žūsta. Tas pat, jo manymu, galioja ir civilizacijoms. Tačiau metaforiškas civilizacijos lyginimas su augalu yra visiškai nepagrįstas.

Pirmiausia žmonijos istorijoje be galo sunku išskirti atskiras, viena nuo kitos nepriklausomas civilizacijas. Civilizacijos nėra nepriklausomos; jos priklauso viena nuo kitos, nuolat veikia viena kitą. Negalima kalbėti apie atskiros civilizacijos žlugimą, kaip kalbama apie atskiro augalo žuvimą.

Tačiau net atmetus Spenglerio ir Toynbee doktrinas vis dar išlieka labai populiarus lyginimas: žlungančių civilizacijų palyginimas. Neabejotinai tikra, kad II amžiuje po Kr. Romos imperijoje, visuose tuose Europos, Azijos ir Afrikos kraštuose, kuriuos valdė Roma, klestėjo aukšta civilizacija.

Labai aukšta buvo ir jos *ekonominė* civilizacija, grindžiama gana išplėtotu darbo pasidalijimu. Nors, palyginti su dabartiniu darbo pasidalijimu, jis atrodo gana primityvus, vis dėlto jis buvo įspūdingas. Roma buvo pasiekusi aukščiausią darbo pasidalijimo lygį, po jos tokio nebuvo iki pat šiuolaikinio kapitalizmo. Tiesa ir tai, kad jau III amžiuje po Kr. prasidėjo šios civilizacijos irimas. Būtent vidinis Romos imperijos irimas nulėmė romėnų nesugebėjimą pasipriešinti išorės agresijai. Nors ši agresija nieko nesiskyrė nuo tų, kurias romėnai buvo ne kartą atrėmę ankstesniais amžiais, dėl imperijoje įvykusių procesų šįkart jie nesugebėjo jos atlaikyti.

Kas gi įvyko? Kokia buvo problema? Kas suardė imperiją, pasiekusią visose srityse aukščiausiąjį civilizacijos lygį iki pat XVIII amžiaus? Šią antikinę civilizaciją sugriovė panašūs ar beveik tapatūs dalykai, tie patys pavojai, kurie gresia ir mūsų civilizacijai - *intervencionizmas* ir *infliacija.* Romos imperijos intervencionizmas reiškėsi tuo, kad,

sekdama Graikijos politikos pavyzdžiu, ji neatsisakė kainų kontrolės. Ši kainų kontrolė buvo palyginti švelni, beveik nejuntama, nes per daugelį amžių ji nemėgino kainas numušti žemiau jų rinkos lygio.

Bet kai III amžiuje prasidėjo infliacija, vargšai romėnai dar neturėjo mūsų techninių infliacijos vykdymo priemonių – jie negalėjo spausdinti pinigų. Jiems teko klastoti monetas, o tai yra kur kas prastesnė infliacinė sistema nei šiuolaikinė – spausdinimo presu galinti lengvai sunaikinti pinigų vertę. Tačiau ji buvo pakankamai efektyvi ir davė tą patį rezultatą kaip ir kainų kontrolė. Kainos, kurias valdžia toleravo, dabar tapo daug mažesnės už tą potencialią įvairių prekių kainą, kurią sukėlė infliacija.

Suprantama, kad dėl to sumažėjo maisto produktų pasiūla miestams. Žmonėms teko trauktis iš miestų į kaimus ir imtis žemės ūkio. Romėnai taip ir nesuprato, kas vyksta. Jie neturėjo mąstymo įrankių, leidžiančių suvokti darbo pasidalijimo problemas ir infliacijos padarinius rinkos kainoms. Bet jie puikiai suvokė, kad ši pinigų infliacija, jų klastojimas neša jiems nelaimę.

Todėl galiausiai imperatoriai pradėjo leisti įstatymus prieš šį judėjimą. Įstatymai draudė miestų gyventojams vykti į kaimus; tačiau jie nebuvo veiksmingi. Žmonių, neturinčių ką valgyti, badaujančių mieste, negalėjo sulaikyti joks įstatymas, jiems draudžiantis palikti miestą ir grįžti į žemės ūkį. Miestietis jau negalėjo dirbti miesto apdirbamojoje pramonėje kaip amatininkas. O miestams praradus rinkas juose buvo neįmanoma nieko nusipirkti.

Taigi matome, kaip nuo III amžiaus pradeda nykti Romos imperijos miestai ir smukti darbo pasidalijimas. Galiausiai susiklostė viduramžiškoji izoliuotų ūkių, vėlesniuose teisiniuose dokumentuose vadinamųjų *villa*, sistema.

Tad jeigu žmonės lygindami mūsų ir Romos imperijos sąlygas sako: „Mes žengiame tuo pačiu keliu", jie turi tam tikro pagrindo taip sakyti. Jie gali pasiremti panašiais faktais. Tačiau esama ir didelių skirtumų. Tie skirtumai nėra vien III amžiaus antrosios pusės politinės struktūros ypatumai. Tuomet maždaug kas treji metai buvo nužudomas imperatorius, o jo sostą užimdavo žudikas arba žudiko talkininkas. Po trejeto metų tas pat nutikdavo su naujuoju imperatoriumi. Diokletianas, tapęs imperatoriumi 284 metais, dar bandė stabdyti šį nuopuolį, tačiau jam tai nepavyko.

Didžiulis dabartinių sąlygų skirtumas nuo Romoje vyravusių sąlygų yra tas, kad Romos imperiją sužlugdžiusios politinės priemonės buvo, sakyčiau, netyčinės. Jos nebuvo ydingų formalizuotų doktrinų vedinys.

Tačiau mūsų laikmečio intervencionistinės, socialistinės, infliacionistinės idėjos, priešingai, buvo sugalvotos ir formalizuotos mąstytojų ir profesorių. Jos dėstomos koledžuose ir universitetuose. Jūs galite pasakyti: „Šiandien situacija yra daug blogesnė". Atsakyčiau: „Ne, ji nėra blogesnė". Mano supratimu, ji geresnė, nes idėjas galima įveikti idėjomis. Romos imperatorių laikais niekas neabejojo, kad valdžia turi teisę nustatinėti maksimalias kainas, kad tai darydama ji vykdo teisingą politiką. Niekas to neginčijo.

Tačiau šiandien, kai mokyklos, profesoriai ir knygos mums perša panašią politiką, mes puikiai žinome, kad ji gali būti ginčijama. Visos šios netikusios idėjos, dėl kurių šiandien kenčiame ir kurios mūsų politiką padarė tokią ydingą, buvo iškeltos kabinetinių teoretikų.

Garsus ispanų autorius kalbėjo apie „masių maištą". Šį terminą reikia vartoti labai atsargiai, nes šis maištas buvo sukeltas ne masių: jį sukėlė intelektualai. Marksizmo doktrina teigia, jog tik proletarai turi gerų idėjų ir kad tik proletarinis protas galėjo

sugalvoti socializmą. Tačiau visi be išimties socializmo teoretikai buvo *buržua* būtent ta prasme, kuria šį žodį vartoja socialistai.

Karlas Marxas *nebuvo* žmogus iš proletariato. Jis buvo advokato sūnus. Kad galėtų mokytis universitete, jam nereikėjo dirbti. Universitete jis mokėsi taip, kaip šiandien mokosi pasiturinčių tėvų vaikai. Vėliau, ir iki pat gyvenimo pabaigos, jį išlaikė jo bičiulis Friedrichas Engelsas – įmonininkas – blogiausias „buržua“, anot socializmo teorijos, arba išnaudotojas, kalbant marksizmo terminais.

Viskas, kas vyksta šiandienos socialiniame pasaulyje, yra idėjų padarinys. Ir geri, ir blogi dalykai. Todėl reikia kovoti su netikusiomis idėjomis. Reikia kovoti su viskuo, kas viešajame gyvenime mums nepatinka. Klaidingas idėjas turime keisti geresnėmis. Turime atmesti doktrinas, teisinančias profsąjungų smurtą. Turime kovoti prieš nuosavybės konfiskavimą, kainų kontrolę, infliaciją ir visas tas blogybes, nuo kurių kenčiame.

Idėjos ir tik idėjos gali apšviesti tamsą. Šias idėjas reikia pateikti taip, kad jos įtikintų žmones. Turime jiems įrodyti, kad jos yra teisingos idėjos. Didžioji XIX amžiaus epocha, didieji kapitalizmo laimėjimai buvo klasikinių ekonomistų – Adamo Smitho, Davido Ricardo, Bastiato ir kitų – idėjų padarinys.

Mums tik reikia netikusias idėjas pakeisti geresnėmis. Esu tikras, kad tai padarys auganti karta. Mūsų civilizacija nėra pasmerkta, kaip mums sako Spengleris ir Toybee. Mūsų civilizacijos neįveiks Maskvos dvasia. Mūsų civilizacija turi išlikti ir ji išliks. Ji išliks dėl geresnių idėjų nei tos, kurios dabar valdo didžiąją pasaulio dalį, ir tas geresnes idėjas išpuoselės auganti karta.

Man atrodo, labai geras ženklas yra tai, kad jeigu dar prieš 50 metų beveik niekas pasaulyje nedrįso ginti laisvosios ekonomikos, tai dabar, bent jau kai kuriose toliau pažengusiose šalyse, yra institutų ir centrų, propaguojančių laisvąją ekonomiką – tokių kaip jūsų „Centras“, kurio kvietimu lankausi Buenos Airėse.

Nedaug ką galėjau jums papasakoti apie šiuos svarbius dalykus. Šešios paskaitos gali būti daug klausytojams, tačiau jų nepakanka visai laisvosios ekonominės sistemos filosofijai išdėstyti, ir tikrai nepakanka paneigti visoms toms nesąmonėms apie ekonomikos problemų sprendimą, kurių buvo pripaistyta per pastaruosius 50 metų.

Esu dėkingas šiam centrui už man suteiktą galimybę kreiptis į tokią puikią auditoriją ir tikiuosi, kad po kelerių metų laisvės gynėjų gretos gerokai pagausės tiek šioje, tiek kitose šalyse. Aš pats visiškai tikiu laisvės – tiek politinės, tiek ekonominės – ateitimi.

Mises, Ludwig Edler von
Mi303 Ekonominė politika: mintys šiandienai ir rytdienai / Ludwig von Mises. - Vilnius: Eugrimas: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2006. - 143 p.

ISBN 9955-682-41-8

Šiose nespecialistams skirtose paskaitose didysis XX a. ekonomistas ir filosofas Ludwigas von Misesas (1881-1973) atskleidžia mūsų laikmečio ekonomikos ir politikos problemų prigimtį ir jų sprendimo kelius.

Tai knyga, kuri jums atstos kalnus specialios literatūros ir paprastai išaiškins painius dalykus.

UDK 338.22

Ludwig von Mises
EKONOMINĖ POLITIKA
Mintys šiandienai ir rytdienai

Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2006 07 06. 9 sp. l.
Išleido leidykla „Eugrimas“, Kalvarijų g. 98-36, LT-08211 Vilnius Tel./faks. (8~5) 273 39 55, info@eugrimas.lt, www.eugrimas.lt Spausdino Standartų spaustuvė,
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
LT-02189 Vilnius